

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DÖVİZ KURU VOLATİLİTESİNİN
DIŞ TİCARETE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

**Ghazaleh VASEEIKARGAR
2501141275**

**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Arif SALDANLI**

İSTANBUL-2018

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : GHAZALEH VASEEIKARGAR Numarası : 2501141275
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : İŞLETME (İKTİSAT) Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ ARİF SALDANLI
Tez Savunma Tarihi : 12.10.2018 Saati : 15.00
Tez Başlığı : DÖVİZ KURU VOLATİLİTESİNİN DIŞ TİCARETE ETKİSİ-TÜRKİYE ÖRNEĞİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ ARİF SALDANLI		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET SABRİ TOPAK		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ KABLAN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ BURÇAY YAŞAR AKÇALI		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMET TIRAŞOĞLU		

ÖZ

DÖVİZ KURU VOLATİLİTESİNİN DIŞ TİCARETE ETKİSİ: TÜRKİYEDEN BİR ÖRNEK

GHAZALEH VASEEIKARGAR

Reel döviz kuru ile dış ticaret hacmi arasındaki ilişki son yıllarda tartışılan önemli konulardan biridir. Bu çalışmanın amacı reel döviz kuru ile dış ticaret hacmi arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Analiz kapsamında her bir değişken için 2003:01-2016:12 dönemini içeren aylık frekansta 168 adet gözlemden oluşan veri seti kullanılmıştır. Analizde değişkenlerin logaritmaları alınmış şekilde kullanılmıştır. ADF(Augmented Dickey Fuller), PP(Philips Pherron) ve KPSS(Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) birim kök testleri serilerin durağanlığını test etmek amacı kullanılmıştır. Tüm seriler birinci farklarında durağan oldukları görülmüştür. Johansen eşbütünleşme test sonuçlarına göre serilerin eşbütünleşik olması ortaya çıkmıştır. Granger nedensellik testiyle serilerin arasındaki ilişki tek yönlü ve dış ticaretten reel döviz kuruna doğru tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Reel Döviz Kuru, Dış Ticaret, Eşbütünleşme, Nedensellik Analizi

ABSTRACT

THE EFFECT OF EXCHANGE RATE VOLATILITY ON FOREIGN TRADE: THE CASE OF TURKEY GHAZALEH VASEEIKARGAR

The relationship between foreign trade volume and reel exchange rate has been discussed in recent years. The purpose of this study is to investigate the relationship between real exchange rate and foreign trade volume. In this study, data set consisting of 168 observations in a monthly frequency spanning the 2003:01-2016:12 period is applied for each variable within the analysis. Natural logarithms of variable were used in the analysis. ADF(Augumented Dickey Fuller),PP(Philips Pherron's) and KPSS(Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) root test were initially used to test stationary of the series and first differences were stable for all series. Subsequently, the existence of Co-integration between variables was investigated by using Johansen Co-integration Test and the Direction of the relationship between variables was determined by using Granger casualty Test. As a result of the analyses carried out, it was determined that casual relationship exist from foreign trade volume to reel exchange rate however there is no casual relationship from reel exchange rate to foreign trade.

**Keywords: Exchange Rate, Foreign Trade, Cointegration, casualty
analysis**

ÖNSÖZ

Bu çalışmada 2003-2016 yılları arası dış ticaret verileri ile reel döviz kuru volatilitésinin dış ticarete etkisinin incelemesini yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın planlanması ve yürütülmesi sürecinde, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Programı öğretim elemanlarına, ilgi ve bilgileriyle beni yönlendiren, katkılarını benden bir an olsun esirgemeyen Danışman Hocalarım Arif SALDANLI ve Hakan BEKTAŞ' a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek lisans eğitimim esnasında büyük bir fedakarlık ve özveri gösteren, hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen, kıymetli aileme sonsuz teşekkür ederim. Proje çalışmamda değerli vakitlerini ayırarak beni büyük bir özveriyle destekleyen ve görüşlerini benimle paylaşan tüm arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ghazaleh VASEEIKARGAR
İSTANBUL - 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
GRAFİKLER LİSTESİ.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURUNUN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

1.1. DÖVİZ KURUNUN TANIMI	5
1.2. DÖVİZ KURUNUN ÖZELLİKLERİ	6
1.3. DÖVİZ KURUNUN BELİRLENMESİ:	6
1.3.1. Döviz Arzı.....	7
1.3.2. Döviz Talebi	7
1.3.3. Denge kur.....	8
1.4. DÖVİZ KURU ÇEŞİTLERİ.....	8
1.4.1. Döviz Alış ve Satış Kuru.....	8
1.4.2. Spot (Vadesiz) ve vadeli Döviz kuru.....	8
1.4.3. Direkt kur ve Çapraz Döviz kuru	9
1.4.4. Nominal döviz kuru	9
1.4.5. Efektif Döviz kuru.....	9
1.4.6. Reel Döviz Kuru	10
1.5. DÖVİZ KURU RİSKİ	11
1.5.1. Döviz kuru risk çeşitleri	12
1.5.1.1. İşlem Riski(Transaction Exposure):	12
1.5.1.2. Muhasebe Riski(Translation Exposure):	12
1.5.1.3. Ekonomik Risk (Economic Exposure):	13
1.6. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ	13
1.6.1. Sabit Kur Sistemi.....	13
1.6.2. Esnek (Serbest) Kur Sistemi	15
1.6.3. Alternatif Döviz Kuru Sistemi	15
1.6.3.1. Gözetimli Dalgalanma(Managed Floating).....	16
1.6.3.2. Aralık İçinde Dalgalanma(Floating Within A Band)	16

1.6.3.3. Kaygan Aralık(Sliding band)	17
1.6.3.4. Yönlendirilmiş Sabit Aralık(Crawling Band)	17
1.6.3.5. Yönlendirilmiş Sabit Parite(Crawling peg)	17
1.6.3.6. Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi	18
1.6.3.7. Para Kurulu.....	18
1.6.3.8. Tam Dolarizasyon	19

İKİNCİ BÖLÜM

VOLATİLİTE: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. VOLATİLİTENİN TANIMI	22
2.2. VOLATİLİTENİN ETKİLERİ.....	23
2.3. VOLATİLİTE TAHMİNİN ÖNEMİ.....	24
2.4. DÖVİZ KURU VOLATİLİTESİNİN ÖLÇÜLMESİ	25
2.4.1. Otoregresif Koşullu Değişken Varyans Modelleri.....	26
2.4.1.1.1.ARCH Moedeli.....	27
2.4.1.1.2.GARCH Modeli	29
2.4.1.1.3.ARCH-M Modeli	31
2.4.1.1.4.E-GARCH Modeli.....	32
2.4.2. Döviz Kuru Volatilitesinin Ekonomi Üzerine Etkileri.....	33
2.4.3. Döviz Kuru Volatilitesinin Nedenleri.....	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE' DE DIŞ TİCARET

3.1. DIŞ TİCARET TANIMI VE ÖNEMİ.....	37
3.2. DIŞ TİCARET NEDENLERİ.....	37
3.3. DIŞ TİCARET POLİTİKALARI VE AMAÇLARI	38
3.3.1.1. Kendi Kendine Yeterlik(Otarşı)	39
3.3.1.2. Ekonomik Refah.....	39
3.3.1.3. Dış Rekabetten Korunma	39
3.3.1.4. Dış Ödemeler Dengesizliklerinin Giderilmesi	40
3.3.1.5. Tam İstihdamı Sağlama.....	40
3.3.2. Dış Ticaret politikaların Araçları	40
3.3.2.1. Dolaylı politika araçları.....	40
3.3.2.1.1.Para politikası	40
3.3.2.1.2.Maliye Politikası.....	41
3.3.2.2. Doğrudan Politika Araçları.....	41
3.3.2.2.1.Gümrük Tarifeleri.....	41
3.3.2.2.2.Tarife Dışı Araçlar.....	42
3.3.2.2.3.İhracatın Özendirilmesi	42
3.3.2.2.4.Döviz Kontrolü.....	43

3.4. TÜRKİYE' DE 1963 YILINDAN ÖNCE DIŞ TİCARET:	47
3.4.1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi 1963-1967	50
Yıllar	52
3.4.1.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi 1968-1972	53
Yıllar	54
3.4.1.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi 1973-1977	56
Yıllar	57
3.4.2. Türkiye' de 1980 Yılından Sonra Dış Ticaret	59
3.4.3. 1980-1989 Yılları Arasında Dış Ticaret(Dışa Açılma Dönemi)	59
3.4.4. 1990-2000 Yılları Arasında Dış Ticaret(Finansal Liberazasyon)	61
3.4.5. 2000-2015 Yılları Arasında Dış Ticaret	69
3.4.6. 2016 Yılında Dış Ticaret	77
3.4.6.1. En Fazla İhracat Yapılan Ülke	77
3.4.6.2. En Fazla İthalat Yapılan Ülke	79
3.4.6.3. En Fazla İhracat Yapılan Sektör	80
3.4.6.4. En Fazla ithalat Yapılan Sektör	81
3.4.6.5. Teknoloji Yoğunluğuna Göre Dış Ticaret	81
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
DÖVİZ KURU VOLATİLİTESİNİN DIŞ TİCARETE ETKİSİ; TÜRKİYEDEN BİR ÖRNEK	
4.1. LİTRATÜR TARAMASI:	83
4.1.1. Yerli Literatür Taraması	83
4.1.2. Yabancı Literatür Taraması	89
4.2. VERİ VE YÖNTEM	93
4.3. BULGULAR	94
4.3.1. Durağanlık Testi (Birim Kök Analizi)	94
4.3.1.1. ADF Testi:	95
4.3.1.2. PP Testi:	98
4.3.1.3. KPSS(Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) Testi	99
4.3.2. Koentegresyon(eşbütünleşme Testi)	101
4.3.2.1. Eşbütünleşme testinde en uygun modeli seçme	102
4.3.2.1. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini	105
4.3.2.2. Hata Düzeltme Modeli (VECM):	106
4.3.3. Granger Nedensellik Testi	108
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	113

GRAFİKLER LİSTESİ

- Grafik 3.1** : AB İle İhracatta İlk 5 ülke (1997)
- Grafik 3.2** : 2000 Yılında Sektörlerin İhracata Göre Dağılımı
- Grafik 3.3** : Uluslararası Ticaret Sınıflamasına Göre 2000 Yılı Türk Dış Ticaretinin İthalat Oranı (%)
- Grafik 3.4** : Türkiye' nin Dış Ticaret Açığı
- Grafik 3.5** : Yıllara Göre İhracatın İthalata Karşılama Oranı(%)
- Grafik 3.6** : Ülkelere Göre Yıllık İhracat, Toplam İçindeki Payı(%)
- Grafik 3.7** : Ülkelere Göre Yıllık İhracat, Toplam İçindeki Payı(%)
- Grafik 3.8** : 2016 Yılında Teknoloji Yoğunluğuna Göre İhracat
- Grafik 3.9** : 2016 Yılında Teknoloji Yoğunluğuna Göre İthalat(%)

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1	:	1963-1979 Dönemi Türkiye' nin Dış Ticaret Rakamları
Tablo 3.2	:	1980-1998 Dönemi Türkiye' nin Dış Ticaret Rakamları
Tablo 3.3	:	1990-1993 Dönemi Türkiye' nin Dış Ticaret Rakamları
Tablo 3.4	:	Türkiyenin Avrupa Birliği ile Dış Ticaretindeki Gelişmeler
Tablo 3.5	:	Ülkelere göre Yıllık İhracat
Tablo 3.6	:	Ülkelere Göre Yıllık İthalat
Tablo 4.1	:	LOGRDK Ve LOGDTH Serilerinin ADF Birim Kök Testleri
Tablo 4.2	:	LOGRDK Ve LOGDTH Serilerinin PP Birim Kök Testleri
Tablo 4.3	:	LOGRDK Ve LOGDTH Serilerinin KPSS Birim Kök Testleri
Tablo 4.4	:	Eşbütünleşme Testinde En Uygun Modeli Seçme
Tablo 4.5	:	Johansen Eşbütünleşme Testi
Tablo 4.6	:	Uzun Dönem Hata Eşbütünleşme katsayıları
Tablo 4.7	:	Hata Terimlerinin Düzey Derecede Birim Kök Testi
Tablo 4.8	:	Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	:	Augmented Dickey-Fuller
DK	:	Döviz kuru
DTH	:	Dış Ticaret Hacmi
ECT	:	Error Correction Term
EVDS	:	Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
PP	:	Phillips-Perron
SC	:	Schwarz Information Criterion
TCMB	:	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜFE	:	Tüketici Fiyatları Endeksi
TL	:	Türk Lirası
VAR	:	Vector Auto Regression
IMF	:	International Monetary Fund

GİRİŞ

1970’li yıllarında Bretton Woods sisteminin çökmesinden sonra Sabit kur sisteminin bırakılması sonucunda ortaya çıkan istikrarsızlıktan dolayı döviz kurlarında oynaklıkların artması ve bunun ticaret dengesini, ülke parasının güvenilirliğini, üretimi, yatırımı ve daha birçok alanda negatif etki etmeye başlamıştır ve bu konuya daha fazla yoğunlaşılmasına sebep olmuştur. Döviz kurlarında oluşan bu dalgalanma ve istikrarsızlık para politikasını yönetenleri ve araştırmacıları bu durumun ticaret hacmi üzerindeki etkisini incelemeye itmiştir.

Reel döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerindeki etkileri üzerine ileri sürülen teorik yaklaşımlar üç ana başlıkta toplanabilir. Bunlar firmaların riskten kaçınma derecesi yaklaşımı, hedge imkânları yaklaşımı, kar fırsatları yaklaşımı şeklinde sıralanabilmektedir.

Dış ticaret yapan firmalar riskten kaçınma eğiliminde ise döviz kuru oynaklığındaki artışlar beklenmedik maliyetleri arttırabileceğinden dış ticaret azalacaktır. Dış ticarete ödemeler teslimat sonrasında yapılıyor ise teslimat ile ödeme yapılan tarihler arasında döviz kurunda öngörülemeyen değişimler ihracattan beklenen karlar için belirsizliği arttıracaktır. Bu nedenle, döviz kurundaki belirsizlik kar beklentilerini ve böylece ihracatı azaltacaktır. O halde, döviz kuru riskine karşı korunma (hedging) mümkün değil ya da çok maliyetli ise, döviz kuru oynaklığındaki artışlar ihracatı azaltacaktır. Diğer taraftan, döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisini belirlemede ihracatçı firmaların riskten kaçınma dereceleri önemli rol oynar. Şöyle ki, ihracatçı firmanın riskten kaçınma derecesi yüksek ise, ihracat gelirindeki bir azalmadan korunmak için firmalar daha fazla üretim yapmayı tercih edeceğinden, döviz kuru oynaklığındaki bir artış ihracat gelirinin beklenen marjinal faydasını arttıracaktır. Buna karşın, ihracatçı firmanın riskten kaçınma derecesi düşük ise, yüksek döviz kuru oynaklığı ihracat gelirinin beklenen marjinal faydasını azaltacağından, firmalar ihracatını azaltma yönünde bir eğilimi tercih edecektir.¹ Bu

¹ M. Mckenzie, "The Impact Of Exchange Rate Volatility On International trade Flows, **Journal Of Economic Surveys**", Cilt:13, Sayı:1, 1999 , S. 71-105.

nedenle, döviz kuru oynaklığı ihracat üzerinde pozitif ya da negatif etkiye sahip olabilir.

İkinci yaklaşım ise Hedge imkânlarıdır. İhracat ve ithalat yapan firmalar, dış ticaret yaparken hedge imkânları sayesinde aşırı döviz kuru oynaklığı sonucu oluşabilecek olan kur riskini en aza indirebilmektedirler.

hedge imkânının olması Uluslararası finansal piyasalarda, döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerindeki etkisini azaltmaktadır. Fakat hedge'nin firma yapısına göre farklı sonuçlar göstermektedir. Üretici firma bakımından hedge yapmak daha zor ve maliyetliken Dış ticaret yapan bir firma için hedge sipariş ile teslimat zamanları arasındaki gecikme riskine karşı önlem alınması kolay ve az maliyetlidir.²

Kar Fırsatları Yaklaşımı ise, döviz kuru oynaklığının beklenen gelir üzerindeki etkiye odaklanmaktadır.³ Bu yaklaşıma göre kar, döviz kurunun dış büyü fonksiyonu olduğundan, döviz kurundaki oynaklığın artması beklenen karların artmasını sağlayacaktır ve özellikle firma bu durumda riskten etkilenmiyorsa dış piyasalara yönelmesi daha karlı olmasından, döviz kuru oynaklığı ile ihracat arasında pozitif bir ilişki söz konusu olmaktadır.

1980 yılında küreselleşme eğilimi başlamış ve 1990'lı yıllarda hızlanarak birbirine bağlı ve gelişmelere duyarlı ekonomik yapıları oluşturmuştur. Böyle ekonomik yapılarda dalgalı döviz kur rejimi sonucunda ortaya çıkan döviz kur belirsizliğinin ticaret hacmi üzerindeki etkisi hem amprik hem de teorik çerçevede araştırma konusu olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler açısından döviz kurunda meydana gelen dalgalamaların ticaret üzerinde nasıl bir etki yaratabileceğini araştırmak, uygun döviz kuru politika seçmelerine yardımcı olmaktadır. Zira genelde döviz kurundaki dalgalanmaların ticaret üzerinde daraltıcı bir etkisi olduğu görüşü hakimdir.⁴

² Agatha Cote, "Exchange Rate Volatility and Trade: A Survey" **Bank of Canada**,1994, S.6. (Çevrimiçi) <http://www.banqueducanada.ca/wp-content/uploads/2010/04/wp94-5.pdf>.

³ A. Giovannini, " Exchange Rate And Traded Good Prices", **Journal Of International Economics**, Sayı: 24, S.45-68

⁴ Ekrem Gül, Aykut Ekinci, "Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990 – 2006", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 16, 2006, S. 165-190.

Gelişmekte olan ülkeler reel döviz kurunun dalgalamalarından daha fazla etkilenirler ve makroekonomik dengeleri ciddi şekilde bozulabilmektedir. Ulusal paranın reel olarak değer kaybetmesi ya da değerlenmesi sonucunda o ülkenin rekabet gücünü ve dış ticareti etkileyen önemli faktörlerden birisidir.⁵

Türkiye' de uygulanan döviz kuru sistemine bakılırsa, 1980 yılından önce sabit kur sistemi uygulanmaktaydı. 1980 yılından sonra Türkiye esnek kur sistemine geçiş yapmıştır. 1980-1989 yılları arasında sık sık devalüasyon yapıldığı ve sabit kur uygulandığı dönem olmuştur. 1989-1999 yılları arası kontrollü serbest kur sistemi uygulanmış ve 2000-2001 yıllarında günlük artışların belirlendiği sabit kur sistemi uygulamaya konulmuştur. 2001 yılının ikinci yarısından itibaren serbest kur sistemi TCMB müdahalesiyle sınırlanmıştır. dış ticarete avantaj sağlamak amacı kullanılan dövi kurları 1980-2001 yılları arasında kısmen olsada 2001 yılından sonra tam anlamıyla ihracata dayalı büyüme modeli uygulanmıştır.⁶

TL' nin değer kazanması ile birlikte ihracatın bu durumdan olumsuz etkilenmesi beklenirken, tam tersine ihracatta artış söz konusu olmuştur. İthalatın ihracata göre daha hızlı bir şekilde büyümesi dış ticaret açığını beraberinde büyütüştür. Bu konuda TL' nin değerine bağlı olarak daha ucuz mal ve hizmetin kullanıyor olmasıdır.⁷

Reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasında ilişkileri inceleyen bir çok çalışma mevcuttur. Yapılan çalışmaların bir çoğunda bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktayken bazı çalışmaların sonucunda değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.

Bu çalışmada döviz kuru ve dış ticaretin temel kavramlarından hareketle, kur değişikliklerinin dış ticaret üzerindeki etkileri incelenip, Türkiye örneği üzerinden belirlenen dönemler itibari ile ithalat ve ihracata olan etkileri incelemeye çalışılmıştır.

⁵ Yılmaz, Ömer ve Vedat Kaya, “İhracat, İthalat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Bir VAR Modeli”, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt 22, Sayı 250, 2007, S. 69-84.

⁶ Barışık, Salih ve Elmas Demircioğlu “Türkiye’de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilete, İhracat-İthalat İlişkisi (1980-2001)”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2006, S. 71-84.

⁷ Nazmi Demir, Mehmet Kula, “Türkiye Ekonomisinin Sektörler Arası Bağlantılarında İhracat-İthalat İlişkileri”, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikalar**, Cilt 3, Sayı 1, 2008, S. 85-116.

Bu amaçla tez çalışmasının birinci bölümünde döviz kuru kavramı ve özellikleri ele alınmıştır. Bu kapsamda döviz kurunun tanımı, çeşitleri, döviz Kuru Riski, nominal ve reel döviz kurları ve döviz kuru sistemlerine yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde volatilitenin kavramı üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda volatilitenin tanımına ve etkilerine, volatilitenin tahminin önemi ve volatilitenin ölçmesinde kullanan otograsif koşullu değişken varyans modelleri anlatılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Türkiye'de dış ticareti ve bu kapsamda dış ticaretin tanımı ve özellikleri, dış ticaret nedenleri, politikalar ve en son olarak 1963'den sonra uygulanan dış ticaret politikaları ve gelişmeleri ele alınmıştır.

Son bölümde ise Türkiye için döviz kurları (Dolar) oynaklığının dış ticaret hacimleri üzerinde nasıl bir etki gösterdiği zaman serileri yaklaşımı ile analiz edilmiş ve sonuçlar tartışılmıştır. İlk başta değişkenlerin durağanlığı birim kök testiyle test edilmiştir ve sonuçlara göre değişkenler birinci farkları alındıktan sonra durağan hale geldikleri gözlemlenmiştir. Eşbütünleşme analizi değişkenler arasında uzun dönem bir ilişkinin olup olmadığını incelemek amacıyla yapılmıştır ve sonuçlara göre değişkenler arasında uzun dönem bir ilişki mevcuttur.

Değişkenler arasında kısa dönem ilişkinin varlığını incelemek amacı hata düzeltme modeli uygulanmıştır ve sonuçlara göre kısa dönemdeki sapmaların ortadan kalkacağını ve belli bir dönem sonra tekrar uzun dönemde denge değerine yaklaşacağını göstermiştir. Son aşamada ise Wald Testi'ne dayalı kısa ve uzun dönem nedensellik testi uygulanmıştır ve sonuçlara göre dış ticaret hacminden, reel döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DÖVİZ KURUNUN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

1.1.Döviz Kurunun Tanımı

Bir ülkenin parası sadece o ülke içindeki alım satım işlemlerinde kullanılır. Örneğin, Türkiye'deki bir şirketin, Avrupa ülkelerinden ithalat yapmak için Euro'ya ihtiyacı vardır. Bu nedenle ithalatçı Türk Lira'sı vererek Euro almak zorundadır. Bu sebeple, dış ekonomik ilişkiler döviz kullanımını gerektirir. Döviz tıpkı bir mal gibi alınır ve satılır.

Ülkeler karşılıklı ya da tek taraflı ticari faaliyetlerinin ödemelerini yerli para birimi yerine o ülkenin para birimiyle yapmak durumdadırlar. Ulusal paranın başka bir ülkenin parası karşısındaki değerine döviz kuru denir.

Döviz kurları ve döviz kuru sistemleri, ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Döviz kurları ve uygulanan döviz kuru sistemleri, dünya ticaretini ve ekonomisini yönlendirmede önemli faktörlerdir.

Döviz kuru, ülkeler arasında fiyat ve maliyet karşılaştırmasını sağlar. Fiyatlar ve maliyetler hakkında yeterli bilgiye sahip olmak için, ülkenin para birimi, uluslararası yatırım ve dış ticaret için başka bir ülkenin para birimine dönüştürülmelidir. Bu aynı zamanda değiştirme işlemi için bir fiyattır. Bu döviz kuru, bir para biriminin diğer para birimleriyle değiştirilmesine dayanır. Kısacası, ulusal bir para biriminin başka bir ulusal para birimiyle olan değişim oranına döviz kuru oranı denir.⁸ Başka bir deyişle, döviz kurunun milli para birimi cinsinden fiyatı bize döviz kuru verir. Bir ülke açısından döviz kurundaki artış, dünyanın geri kalanında o ülkenin para biriminin fiyatının düştüğü anlamına gelir.⁹

⁸ Rıdvan S. Karluk, **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, İstanbul, Beta Yayınları, 2009, S.24.

⁹Anne O. Krueger, "Exchange-Rate Determination Cambridge", **Cambridge University Press**, Cilt:17, sayı:1-2, S.187-188.

1.2.Döviz Kurunun Özellikleri

Döviz kurunun üç ana özelliği vardır .¹⁰ Birinci özelliği; Döviz kuru bir ülkenin ekonomisini belirleyen etkili bir araçtır. İthalat, ihracat, genel fiyat seviyeleri, üretim, tüketim vb açılardan önemli bir faktördür. İkinci özellik; Uluslararası bir araçtır çünkü bir ülkede gerçekleşen döviz kuru değişiklikleri yalnızca o ülkenin ekonomisini değil aynı zamanda bu ülke ile ekonomik ilişkileri olan diğer ülkeleri de etkiler. Döviz kurunun üçüncü özelliği ise dövizin ticaretle bir araç olarak kullanılmasının ulusal duyguları etkilemesidir. Hükümetler devalüasyondan kaçınır, çünkü yapılması gereken her devalüasyonun ulusal prestiji sarsması muhtemeldir. Bu devalüasyonlar parlamentoya karşı uluslararası güveni sarsmaktadır. Bu üç özelliğinden dolayı, döviz kuru çok yaygın bir politika aracı haline gelmiştir.

Döviz kurları ekonomi açısından çok önemlidir. Döviz kuru doğrudan veya dolaylı olarak iktisadi faaliyetlerdeki tüm sektörleri etkilemektedir. Döviz kurlarında istikrarsız bir durum, diğer ekonomik birimlerin olumsuz etkilenmesine neden olacaktır. Bu, ekonominin genel dengesi üzerinde büyük sorunlara yol açacaktır. Dolayısıyla döviz kurlarında istikrarın sağlanması kesinlikle gereklidir. Döviz kurlarının istikrarı, uygulanacak döviz kuru sistemine de bağlı olacaktır. Bu nedenle, ekonominin olumlu bir gelişimi için ülkenin yapısına uygun döviz kuru sistemini seçmesi gerekli bir şarttır. Uygulanacak döviz kuru sistemi, ekonomik avantajlar ve dezavantajlara sahiptir. Bu nedenle hükümetlerin uygulanacak döviz kuru sisteminin özelliklerini birincil amaçları doğrultusunda dikkate alması ve ülkenin şartlarına uygun döviz kuru sistemini tercih etmesi büyük önem taşımaktadır.¹¹

1.3.Döviz Kurunun Belirlenmesi:

Tıpkı her mal ve sunulan hizmet gibi dövizin de bir fiyatı vardır ve buna döviz kuru denilir . Dövizin fiyatı, ürün ve hizmetin fiyatlandırılmasına benzer bir şekilde arz ve talepten oluşmaktadır.

¹⁰ Vural Fuat Savaş, **İktisadın Tarihi**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1994, S.286.

¹¹ Aydan Kansu, **Döviz kuru sistemleri, döviz krizleri: Türkiye 1994 ve 2001 krizleri**, İstanbul, Derin Yayınları, 2004, S.221-233.

1.3.1. Döviz Arzı

Döviz arzı bir ülkenin dövizden elde ettiği gelir anlamına gelmektedir.¹² Döviz arzı döviz kuru ile doğru orantılı bir ilişkiye sahiptir. Döviz kuru arttıkça o ülke mallarının dış fiyatının düşmesi sonucu, ihracat yükselir ve dolayısı ile döviz girişi artar, döviz arzı da artmış olacaktır.

Döviz kuru bir ülkede ihraç mallarına olan talebe göre değişmektedir. Dolayısı ile talep arttıkça arz yükselmektedir.¹³

Döviz kurunun düşmesi durumunda yerli mal ve hizmetler yabancı paranın değer kaybetmesinden dolayı fiyatlarında döviz cinsinden artmakla birlikte ihracatın azalması ve ülkeye daha az döviz girmesini sebep olacaktır. Aksi taktirde döviz kurunun artması nedeniyle yerli mal ve hizmetler daha ucuza satılacaktır. Böylece ihracatta artış söz konusu olacaktır ve bu döviz arzını arttırmaya yol açacaktır.

Döviz arzını ekileyen başka faktörler her ne kadar olursa da döviz arzının en temel belirleyicisi ihracat olmaktadır.¹⁴

1.3.2. Döviz Talebi

Bir ülkede döviz talebi, yabancı paraya olan talep miktarıdır. Bu da yabancı ülkelere ödemelerine bağlıdır.¹⁵ Dövizin fiyatı ona olan talebi ile ters orantılı ve dövize olan ihtiyacı başka ülkelerden ithal etme talebinden oluşmaktadır.¹⁶

Döviz kuru yükselirse yabancı para daha değerli hale geldiğinden yurt dışından gelen mal ve hizmetlerin fiyatı da yerli para cinsinden pahalılaşır ve yurtdışı mallara olan talep düşecektir. Durum tam tersi olursa yani döviz kuru değer kaybettiğinde ithalat ucuzlar ve bunun sonucu dövize olan talep artar.

¹² H. Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, Güzem Can Yayınları, İstanbul,1999, S.136.

¹³ Z. Dinler, **İktisat**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2007, S.240.

¹⁴ Ertek, T, **Temel Ekonomi**, Beta Yayınları, İstanbul, S.414.

¹⁵ Dinler, A.g.e. ,S.240.

¹⁶ C. Arslan, **Döviz kuru riski ve yönetimi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2005, S.49.

1.3.3. Denge kur

Devletin müdahalesinin olmaksızın piyasalarda arz ve talebin eşitlendiği noktanın döviz kuru seviyesine denge kur denilir.¹⁷

Döviz piyasası dövizin alış verişinin yapıldığı ve kurun oluşmakta olduğu piyasadır. Bu yüzden belli bir yeri olmamakla birlikte alıcıyla satıcının birbiriyle buluşabileceği herhangi bir organizasyon döviz piyasasını oluşturmaktadır.¹⁸

Döviz piyasası global bir piyasa türüdür yani bölgesel olmamakla birlikte dünyanın her yerinde bankalar müşterilerine çeşitli ülke para birimlerinin alım satımını gerçekleştirmektedirler.¹⁹

1.4. Döviz kuru çeşitleri

Döviz kurları ekonomi piyasası kapsamında dört farklı grupta yer alır ve her grup farklı özellikler taşımaktadır.

1.4.1. Döviz Alış ve Satış Kuru

Başka piyasalarda olduğu gibi, Döviz piyasasında aracılar alıcı ile satıcıyı bir araya getirerek, bu hizmetin karşılığında komisyon talep etmektedirler. Aracıların geliri genellikle döviz aldıkları fiyat ile sattıkları fiyatın arasındaki farktan oluşmaktadır. Dövizin alış kuru(Bid Rate) ve satış kuru(Ask Rate) olarak tanımlamıştır ve bu iki kurun arasındaki farkı(spread) kur marjı olarak adlandırmıştır.²⁰

1.4.2. Spot (Vadesiz) ve vadeli Döviz kuru

Eğer döviz alıcısıyla satıcısı arasında anlaşmaya varır varmaz para teslimi gerçekleşiyorsa yani değiş tokuş aynı zamanda gerçekleşiyorsa bu bir spot kurudur.

¹⁷ M. Paya, **Para Teorisi ve Para Politikası**, Filiz Kitabevi, İstanbul, S.129.

¹⁸ İ. Düğer, M. Dulupçu, **İktisada Giriş**, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2007, S.347.

¹⁹ E. Robert Hall, B. John Taylor, **Maroecnomics**, Norton International Student Edition, 1992, S.348.

²⁰ L. S. Copeland, **Exchange Rates and International Finance**, England, Adisson-wesley, 1995, S.9.

Fakat vadeli piyasalarda ise iki taraf gelecekteki bir tarihte ve önceden belirlenmiş bir fiyatta anlaşılıp döviz takasını o tarihte gerçekleştirmektedir.²¹

1.4.3. Direkt kur ve Çapraz Döviz kuru

Bir birim yabancı paranın değerinin yerli para cinsinden açıklanmasıdır. Örneğin bir ABD Doları olarak ifade edilmektedir.²² Çapraz kur ise para biriminin yabancı para birimi karşılığındaki değeridir. Bankalar ve diğer döviz ticaretiyle ilgilenen mali kurumlar, çoğunlukla yerli para ile ilgili kurların belirtmesinde Amerikan doları'nı esas almaktadırlar. Ulusal paraların ABD cinsinden ifade edilmesi hesaplamalarda büyük kolaylık sağlamaktadır.²³

1.4.4. Nominal döviz kuru

Bir dövizin ulusal para birimi cinsinden değeri” nominal döviz kuru” olarak adlandırılır. Nominal döviz kuru, bir birim ulusal para birimi için kaç tane döviz cinsinin değiştirilebileceğini gösterir.²⁴

Nominal kur, yabancı para birimlerinin ulusal para birimi karşısındaki değeridir. Nominal döviz kuru 1 ABD dolarının bir başka birimden yabancı para birimine eşitliğini gösterir. Örneğin ABD/TRY= 4,80 ifadesi bize: 1 ABD dolarının 4,80 TL'ye denk olduğunu gösterir.

1.4.5. Efektif Döviz kuru

Bir paranın(ticari payları ile ağırlıklı olmak üzere) belli başlı diğer paralar karşısında değer kazanması(appreciation) veya değer kaybetmesi(depreciation), hem döviz piyasasının hem rekabet gücündeki seyrinin göstergesidir. Bu nominal efektif döviz kuru olarak adlandırılır. Fakat ülkelerde enflasyon oranının farklı olmasından dolayı nominal efektif değişiklikleri ticari rekabet gücünü göstermekte yetersiz

²¹ A.e.

²² Seyidoğlu, **A.g.e.** , S.345.

²³ Copeland, **A.g.e.** , S.346.

²⁴ İlker Parasız, **Para Banka ve Finansal Piyasalar** , , Bursa, Ezgi Kitabevi yayınları, 2009.

kalacaktır. Bir ulusal paranın satın alma gücünü tam olarak gösterebilmesi için bu rakamları reel kura çevirilmesi gerekmektedir.²⁵

Bir ulusal paranın dış değeri(satınalma göcü) onunla satın alınabilecek yabancı mal, hizmet veya mali değerlere bağlıdır.

Bir ulusal paranın dış değerini hesaplamak için efektif döviz kuru hesaplanır. Ulusal paranın, ülkenin başlıca ticaret ortaklarının paralarıyla olan kurlarının ağırlıklı ortalamasına eşittir.

Efektif döviz kuru aşağıdaki formülle hesaplanabilmektedir.²⁶

$$REK = \prod_{i=1}^N \left[\frac{PTur}{Pi \times Ei, Tur} \right]^{wi}$$

N: kapsayan ülke sayısı

PTur: Turkiyenin fiyat Endeksi(TÜFE, ÜFE)

Wi: i ülkesinin Türkiye'nin REK endeksindeki ağırlığı

Pi: i ülkesinin fiyat endeksi

Ei, Tur: TL cinsinden i ülkesinin parasının kuru

1.4.6. Reel Döviz Kuru

Hesaplanan döviz kurunda ülkeler arasındaki enflasyon farklılıkları da göz önünde bulundurulmuş reel döviz kuruna reel döviz kuru denilir. Önemi dış ticaret yapan ülkenin rekabet gücünün bir göstergesi olmasıdır. Ayrıca merkez bankasındaki bilançolarına da etkili olduğundan dolayı sağlıklı para politikalar izlenmesi yönünden önem taşımaktadır.²⁷

Başka bir deyişle reel döviz kuru nominal kurun dış enflasyon oranı ile iç enflasyon oranına göre düzeltilmesinden elde edilmektedir.²⁸

²⁵ Seyidoğlu, A.g.e. , S.299

²⁶ TCMB yayınları, YontemselAcıklama, (çevrimiçi) www.tcmb.com/yeni/evds/yayin/reel_efktf.pdf

²⁷ A. Kıpıcı, M. Kesriyeli, Reel Döviz Kuru Tanımları ve Hesaplama Yöntemleri, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası – Piyasalar Genel Müdürlüğü**, Sayı:97, Cilt:1,1997.

²⁸H. Seyidoğlu, H. Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2007, S,359.

Reel döviz kuru aşağıdaki formül ile hesaplanabilir.²⁹

$$R = \frac{ep^*}{p}$$

R: Reel döviz kuru

P*: Yurtdışı fiyat düzeyi

P: Yurtiçi fiyat düzeyi

e: Nominal döviz kuru

1.5. Döviz Kuru Riski

Ekonomik anlamda kur riski döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların bir sonucu olarak, yurt dışındaki yatırımın veya bir işlemin değerindeki kâr veya zarar miktarı olarak tanımlanabilir.³⁰

Döviz kuru riski, bir dönemde belli bir döviz türünden beklenen nakit girişlerin ve nakit çıkışlarının değişik olması durumunda ortaya çıkıp net döviz pozisyonu olarak da tanımlanmaktadır. Eğer nakit girişleri nakit çıkışlarını aşıyorsa uzun pozisyon(long position), aksi taktirde nakit çıkışlarını nakit girişlerini geçmesi durumunda kısa ya da eksik pozisyon(short position) söz konusu olmaktadır. Eşit durumda olduğu hallerde , tam pozisyon(square posision) olarak adlandırılmaktadır.³¹

Döviz türünden pozisyon fazlasına sahip olan bir işletmede, dövizin değer kaybetmesi zarar ve yükselmesi kar ile sonuçlanmaktadır. Short position durumunda olan işletme ise dövizin değerinin artmasıyla risk ile karşı karşıya gelecektir dolayısı ile dövizin değer kaybetmesiyle kar elde edebilmektedir. Tam pozisyon alan bir işletme için kurlarındaki değerlerin değişmesi herhangi bir değişikliğe yol açmayacaktır. Çünkü nakit girişlerindeki değişiklikler, nakit çıkışlarındaki değişiklikleri dengelenecektir.

²⁹ E. Ünsal, **Makro İktisada Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, S.212.

³⁰ Alex O. Williams, **International Trade and Investments: A managerial Approach**, John Wiley and Sons, Toronto, 1982, s.212.

³¹ M. Rita Rodriguez , E. Eugene Carter, **International Financial Management**, Prentice Hall Inc., 1984, S.150-151.

İşletmelerin uluslararası faaliyetlerinde yabancı paraları kullanması sonucu, kar ve zararlarının döviz cinsinden olmakla birlikte döviz kurundaki yükselmeler alacaklarda kar, borçlarda ise zarara ve dövizin değer kaybetmesi sonucu işletmeler alacaklarda karlı olacaktır ve borçlarında kar söz konusu olmayacaktır. Dolayısıyla döviz değerinin gelecekteki değerinin bilinmediğinden dolayı alacaklarda ve borçlarda da milli para cinsinden belirsizlik söz konusudur.³²

Döviz kurlarının gelecekteki değerinin ne şekilde olacağının bilinmemesi alacak ve borçlarda milli para bazında bir belirsizlik yaratmaktadır.

1.5.1. Döviz kuru risk çeşitleri

Döviz kurlarındaki dalgalanmalar işletmeler açısından üç çeşit riske yol açmaktadır.

1.5.1.1. İşlem Riski(Transaction Exposure):

Yabancı para cinsinden yapılan uluslararası işlemlerin kur dalgalarının nakit akışlarının etkilenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu riskler mevcut sözleşmelerden kaynaklandığı için sözleşme riski de (contractual exposure) denilmektedir. Vadenin sonunda döviz karşılığı ödemeyi yapmak isteyen işletmenin, sözleşmenin yapıldığı tarihte döviz kurundaki değişikliklere maruz kalırsa işlem riski ile karşı karşıya kalacaktır. Sonuç olarak işletme yerli para üzerinden daha fazla nakit para ödemek zorunda kalacaktır.³³

1.5.1.2. Muhasebe Riski(Translation Exposure):

Muhasebe riski yabancı para bazlı olarak belirlenmiş varlık veya kaynak hesaplarının muhasebe kayıtları nedeniyle ulusal para birimine çevrilmesi sonucunda oluşan risktir. Muhasebe riski, işletmelerin bilançolarının farklı kurlara dönüştürülmesi sonucu ana şirkete kar veya zararı olarak ifade edilmektedir.³⁴

³² Rıfat Yıldız, **Dış Ticarete Kur Riskine Karşı Korunma Araçları**, Türkrade Yayınları, Ankara, 1988a, S.12.

³³ Mehmet Duman, Osman Karamustafa, “Kur Riski Türleri ve Türk Firmaları Açısından Öneme İlişkin Bir Saha Araştırması”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Mart 1996, S.26.

³⁴ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Güzem Yayınları, No:11, İstanbul, 1996, S.165.

İşlem riski fiziksel bir alışveriş sonucu ortaya çıkarken muhasebe riskinde kurlarda meydana gelen değişikliklerin mali tabloları hazırlarken muhasebe değerlerini etkilemesi sonucu ortaya çıkmaktadır.³⁵

1.5.1.3. Ekonomik Risk (Economic Exposure):

Döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar, işletmenin gelecekteki nakit akışını ve firma değerini etkilemesi anlamına gelmektedir.³⁶ Ekonomik riskin diğer adı ise işletme riskidir.

Firma değeri, işletmenin gelecekteki nakit akışının bugünkü değeriyle hesaplanmaktadır. Ancak kurun dalgalanması sonucu nakit akımlarının bugünkü reel değerleri değişebilmektedir. Dolayısı ile firmanın değerinin bu durumdan etkilenmemesi kaçınılmaz olup ve buda şirketin hisse senetlerinin piyasa değerini etkiliyor olacaktır.³⁷

1.6. Döviz Kuru Sistemleri

Dövizin fiyatı, yani döviz kurunun belirlenmesinde kullanılan sistemlere döviz kuru sistemleri denir. Döviz piyasasının işleyişi de döviz kurunun belirlenmesinde kimlerin hangi ölçüde söz sahibi olması(piyasanın mekanizması ya da resmi otoriter) döviz kuru sistemlerini birbirinden farklı yapan özelliktir. Bugüne kadar uygulanmış ve hala uygulanmaya devam eden çeşitli döviz kuru sistemleri mevcuttur. Bunlar temelde Sabit Döviz Kuru Sistemi, Serbest veya Esnek Döviz Kuru Sistemi olmak üzere iki grupta yer almaktadır.³⁸ Bununla birlikte, bu iki ana döviz kuru sistemi arasında, her ikisinin de belli özellikleri olan karışık döviz kuru sistemleri bulunmaktadır.

1.6.1. Sabit Kur Sistemi

Sabit kur sistemi, bir ülkenin ulusal parasını belirli bir pariteyle yabancı paralar karşısında sabitlediği bir sistemdir.

³⁵ W. Peter Briggs, **Foreign Currency Exposure Management**, London Butterworths Inc., 1987, S.6.

³⁶ John Holland, **International Financial Management**, Blackwell Pub. Cambridge, 1993, S.129

³⁷ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Güzem Yayınları, No:11, İstanbul, 1996, S.138.

³⁸ Suna Oksay, **Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları: Türkiye (1923-2000)**, İstanbul, Beta Basım, 2001, S.29.

Sistemin temeli piyasadaki arz ve talep değişmelerine rağmen döviz kurunun zaman içinde sabit tutulması ve belirlenen düzeyde tutulmasına dayanır. Bu sistemde belirsizliklerin azalması sonucunda risk de azalmış olacak ve dolayısıyla yabancı yatırımlar ve uluslararası işlemler artacaktır. Diğer taraftan azalan belirsizlik yerel ekonomik birimlerinin uluslararası piyasalara girmelerine kolaylık sağlayacaktır.

Hükümetler Kurları sabit tutma için yurtiçi mali ve parasal önlemler olarak döviz kurunda istikrarı sağlar. Bu durum enflasyonist baskıları kontrol edilmesini sağladığı gibi dış ödemelerde dengesizliklerin de önüne geçer ve döviz kurlarına yönelik spekülâtif faaliyetleri de engeller.³⁹

İkinci dünya savaşından sonra Bretton woods sisteminin çökmesine kadar yani 1945-1971 yılları arası uygulanan bu sistemde serbest piyasanın bulunmadığı ve döviz kurlarının parasal otoriteler tarafından ilan edildiğı ifade edilmektedir.

Merkez bankasının eğer ilan ettiğı döviz kurundan bi sapma söz konusu olursa, döviz alım satımı ile piyasaya müdahalede bulunur ve bu şekilde döviz kurlarının istikrarını sağlamaktadır.

Eğer ödemeler dengesinde açık varsa döviz arzı yetersiz kaldığından dolayı merkez bankası piyasaya döviz satar ve ödemeler dengesinde fazlalık söz konusu ise piyasadaki döviz satın alarak dengeyi kurmaya çalışır. Merkez Bankası'nın bunları yapabilmesi için altın ve döviz rezervleri yüksek olmalı ve Merkez Bankası döviz kurlarında istikrarın sağlanabilmesi için bilançonun sürekli açık vermemesi gerekmektedir. Bu durumun devam etmesi, döviz rezervlerinin sona ermesiyle sonuçlanacaktır.⁴⁰

Sabit döviz kuru sistemini uygulayan ülkeler, döviz rezervlerinin tükenmesi durumunda parasını devalüe ederek yerli paranın değerini düşürür. Eğer döviz rezervleri enflasyonu arttıracak seviyeye gelirse ulusal paranın değerini arttırarak (revalüe) dengeyi kurmaya çalışır.⁴¹ Devalüe sonucunda ihraç malın ucuzlaması

³⁹ D. Özbek, Döviz Kuru Sisteminde Seçenekler, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 29, 1998, S.18.

⁴⁰ Erden Öney, **Uluslararası Para Sistemi**, AÜ SBF Yayınları ,Ankara, 1980, S.104.

⁴¹ K. Yıldırım, **Yatırım ve Tasarruf Açığı ve Dış Ticaret Açığı – Döviz Kurları**, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, S.317

ihracata olan talebi arttırıcıdır.Ulusal paranın değeri kaybetmesi ithal mallara olan talebi azaltacaktır ve bu durum da döviz dengesi sağlanmış olacaktır.

1.6.2. Esnek (Serbest) Kur Sistemi

Esnek kur sisteminde döviz piyasaları üzerinde devletin müdahalesi bulunmamaktadır.⁴² Böylece döviz kurları piyasadaki arz ve talebe göre oluşmaktadır. Bu sistemi uygulayan ülkelerde döviz ve dış ticaret kontrolleri olmaksızın dış denge döviz kuru değişikliklerine bağlıdır. Örneğin, döviz arzının(ihracat) döviz talebinden(ithalat) fazla olduğu durumlarda, dış ödemeler dengesi fazlalık verecek ve kur düşecektir. Düşen döviz kuru nedeniyle ithalatta yani döviz arzında artış meydana gelecektir böylelikle dış ödemeler dengesi yeniden dengeye doğru yönelecektir ve merkez bankasının müdahalesine gerek kalmayacaktır.

Esnek sistemde para politikası etkin bir şekilde uygulanacaktır.⁴³ Döviz kurunda meydana gelebilecek aşırı dalgalanmalar, kaynak dağılımını olumsuz etkileyebilir.⁴⁴ Ayrıca döviz kurundaki belirsizlikler yabancı yatırımları ve portföy yatırımlarını azaltma yoluyla uluslararası ticaretin hacmini daraltabilmektedir.⁴⁵

1.6.3. Alternatif Döviz Kuru Sistemi

Döviz kuru sistemleri, esneklik derecesine dayalı sistemlerdir. Tam sabit kur sistemi ve serbest döviz kuru sistemi, birbirinin karşısındaki döviz kuru sistemlerinin en uç örnekleridir. Bu iki sistem arasında, her iki sistemde de özelliklere sahip karışık sistemler vardır. Ülkeler, uygulamada sabit veya esnek döviz kuru sistemlerinden ziyade bu karışık sistemleri tercih etmektedir. Bu karışık sistemlerde, ülkenin ulusal para birimi, farklı şekillerde döviz ile ilişkilidir; ancak sabit döviz kuru sistemlerinde olduğu gibi kesin bir taahhüt de yoktur.

⁴² Rıdan Karluk, **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, 2014, Beta Basım Yayın, S.71.

⁴³ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 15. Baskı, 2003, S.49.

⁴⁴ Karluk, **A. g. e.**, S.45.

⁴⁵ Muammer Şimşek, Cem Kadılar, "Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye'nin İthalatına Uzun Dönemli Etkisi", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt:21, Sayı:240, S.122-130.

Alternatif döviz kuru sistemlerinin sabit döviz kuru sistemine göre avantajı, para politikasının kısmen kullanılabilmesidir; Parasal istikrarın sağlanmasında daha etkili olur. Mevcut döviz kuru sistemlerinin avantaj ve dezavantajlarını göz önüne alarak ülkeler uygulanacak döviz kuru sistemini belirler.⁴⁶

1.6.3.1. Gözetimli Dalgalanma(Managed Floating)

Denetimli dalgalanma sisteminde Merkez bankası döviz kurunu sabit tutmak yerine istikrarlı olmasından yanadır.⁴⁷ Bu amaç doğrultusunda döviz kurlarını piyasadaki arz ve talebe bıraktığı halde ortaya çıkan aşırı dalgalanmalara piyasada dengeyi alım satım faaliyetlerine giderek sağlamaktadır. Yapılan müdahaleler daha önceden belirlenmiş kurallara göre yapılmamaktadır. Otorite bu müdahaleleri, ekonomik göstergeler doğrultusunda o anda daha iyi sonuç vereceğine inandığı için yapar.⁴⁸

Yönetimli dalgalanmanın başka şekli ise döviz kurunu her gün ya da aralıklar ile merkez bankası tarafından belirlenmesidir. Bunun sonucu döviz kurları iç ve dış piyasanın gelişmelerine göre sık sık değiştirilir.

Sistemdeki yapılan doğrudan müdahaleler uluslararası rezervleri de değiştirir. Ancak finansal araçlar yoluyla yapılan dolaylı müdahaleler rezervlerde değişime sebep olmaz.⁴⁹

Bu sistemdeki yapılan müdahaleler sonucu elde edilen yararlar diğer ülkeleri olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle bu sistem "kirli dalgalanma" adı verilmektedir.

1.6.3.2. Aralık İçinde Dalgalanma(Floating Within A Band)

Söz konusu sistemde nominal döviz kuru, belirlenen bir aralık içerisinde serbestçe dalgalanmaya izin veriyor olmaktadır. Söz konusu aralığın merkezinde sabit oranlı bir para veya para sepeti bulunmaktadır. Herhangi bir sapma durumunda

⁴⁶ A.e. , S.55.

⁴⁷ C. Unay, **Makro Ekonomi, Bursa: VİPAŞ A.Ş. Yayınları**, 1999, S.205.

⁴⁸ S. Koçak, **Döviz Kurundaki Değişikliklerin Ekonomik Etkileri Yüksek Lisans Tezi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, S.19.

⁴⁹ R. Yanar, R, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Rejimi Tercih ve Makroekonomik Performans. Doktora Tezi**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, S.34.

merkezi otorite piyasaya müdahale edebilir. Bu sistemde aralığın belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Makro ekonomik politikaların sisteme uyum sağlayamadığı bir durumda çok dar bir aralığın belirlenmesi istikrarın sağlanmasında engel teşkil edebileceği gibi, spekülatif hareketlerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir. Bu olumsuzluklara ek olarak aralığın ayarlanabilir nitelikte esnek olması merkezi otoritenin kredibilitesinin azalması sonucunu doğurabilmektedir.⁵⁰

1.6.3.3. Kaygan Aralık(Sliding band)

Kaygan aralığın bir önceki sistemden farkı ortalama değerin sabitlenmemiş olması ve bu ortalama değeri belirlenmeyen sürelerde belirleniyor olmasıdır. Bu sistem genellikle yüksek enflasyon sahibi olan ekonomilerde uygulanmaktadır. Ancak Merkez paritenin ayarlanma dönem ve oranlarının bilinmeyişi piyasalarda belirsizlik ve faiz oranlarında hareketlilik yaratabilir.

1.6.3.4. Yönlendirilmiş Sabit Aralık(Crawling Band)

Bu sistemde döviz kuru önceden belirlenmiş bir dalgalanma marjı dahilinde dalgalanmaktadır. Bildirilen sabit değer etrafında belirli sınırlar içinde dalgalanıyor.

Bu sistem sabit parite sistemine göre daha esnek bir yapıya sahiptir. Ayrıca sabit kur üzerinde baskı olduğu zaman anlık ayarlamalar yerine belirli aralıklarla olması diğer avantajlarından birisidir. Ayarlamalar neticesinde sabit kurdaki spekülatif hareketleri de önleyebilmektedir.

1.6.3.5. Yönlendirilmiş Sabit Parite(Crawling peg)

Bu sistemde bir ülkenin parasının diğer önemli paralar karşısında belirli aralıklarla önceden belirtilmiş oranlarda düşürmektedir. Düşüş değerinin önceden bilinmesi belirsizliği ortadan kaldırır ancak bir ülkenin her yıl parasının değer kaybına uğraması faizlerin artışına sebep olmaktadır ve bu ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Sabit aralık sistem ile kıyaslanırsa daha katı bir yapıya sahip

⁵⁰ Sebastian Edwards, Miguel A. Savastano, “Exchange Rates in Emerging Economies: What Do We Know? What Do We Need to Know?”, National Bureau of Economic Research, Cilt:7228, September 1998, S.65-71.

olduğunu ve sabit döviz kurlarla kıyaslandığında, ayarlamaların belirli bir sıklıkla olmasıdır. Fakat aralığının bulunmaması belirsizliklerde ortadan kalkmıştır.⁵¹

1.6.3.6. Ayarlanabilir Sabit Kur Sistemi

Bretton woods sistemi olarak da adlandırılan bu sistemde döviz kuru sabittir. Yalnız otorite süresiz bir şekilde kuru sabit sürdürmek zorunluluğu yoktur. Zaman zaman uygun olmadığı hallerde düzeltmelere gidebilir. Bu sistem istikrarlı dış ticaret dengesini sağlasa da spekülasyona yol açmaktadır.

Ayarlanabilir sabit döviz kuru sisteminde, ulusal para birimi belirli bir seviyede bir döviz veya döviz sepetine sabitlenir. Bu düzeltme, sabit döviz kuru sistemi kadar katı değildir. Bu durum, yetkili birliklerin kararına bağlı olarak sistemdeki sabit döviz kuru ile sürdürülebilir olmayabilir. Döviz kuru, ekonomik politikaya bağlı olarak uygun bir şekilde değiştirilebilir. Bu sistem dış ticarete döviz kuru belirsizliğini azaltarak ekonomik istikrarın sağlanmasına yardımcı olmaktadır.⁵²

1.6.3.7. Para Kurulu

Bu sistem kesin kurallara bağlı sabit kur sistemidir. Para politikasında yasal sınırlamalar mevcuttur ve para otoritesi yerli parayı yalnız yabancı para girişi karşılığı basabilmektedir.⁵³

Para kurulunda, para birimi fiyatı, zorunlu para birimi olarak seçilen döviz cinsi olarak tanımlanır. Belirlenen pariteyi korumak için, para otoritesi, zorunlu para biriminde, yerel para biriminin tanımlandığı sabit döviz kuru üzerinden rezerv para birimini satın alır veya satar. Merkez Bankalarının geleneksel işlevlerini sona erdiren bir sistemdir. Para politikası da yasal sınırlamalar getirmiştir. Para biriminin, parasal sistem içindeki fonksiyonu açısından Merkez Bankası'na alternatif bir kurumsal özelliği vardır.

⁵¹ Ünal Çağlar, **Döviz Kurları Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar**, Alfa Yayınevi, 2003, S.76.

⁵² A. K. Özdemir, G. Şahinbeyoğlu, Alternatif döviz kuru sistemleri, TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma tebliği, 2000, Ankara, S.1-10.

⁵³ Sebastian Edward, Miguel A. Savastano, "Exchange Rates in Emerging Economies: What Do We Know? What Do We Need to Know?", National Bureau of Economic Research, sayı: 7228, 1999.

Para kurulu sistemi, para politikasını ciddi ölçüde sınırlayan katı sabit bir döviz kuru rejimidir. Bununla birlikte, döviz girişi varsa, para arzının artmasına izin verilmektedir. Aynı zamanda, hükümetin bu uygulamayı sürdürmek için çok yüksek döviz rezervlerine ihtiyacı vardır. Bu sistem, diğer sistemlere göre avantajlara sahiptir. Bunlar;⁵⁴

- **Faizi Düşürücü Etki:** Para kartı sistemi tarafından sağlanan güvenilirlik para ve döviz piyasasını istikrara kavuşturmaktadır. Bu durum piyasadaki belirsizliği ortadan kaldırmakta ve faiz oranlarının düşmesine sebep olmaktadır.

- **Ödemeler Dengesini Sağlama Etkisi:** Bu sistemde, ülkedeki bir dış fazlalık para arzını arttırmaktadır. Para arzındaki artış, ülkedeki talep ve dolayısıyla fiyatlar genel seviyeyi arttırmaktadır. Bu, ithalatta bir artışa ve ihracatta bir düşüşe yol açmakta, böylece dış denge sağlamaya yardımcı olmaktadır.

- **Krizi Azaltıcı Etkisi:** Bu sistemdeki temel amaç yerel finansal krizleri önlemek olduğundan, konvertibiliteden taviz verilmediği sürece oluşacak krizlerin az bir maliyetle atlatılması sağlanacaktır.

1.6.3.8. Tam Dolarizasyon

Bir ülkenin kendi para bağımsızlığını sona erdirmesi ve başka bir ülkenin para birimini kullanması ve kullanması gerektiği anlamına gelir. Para politikası kontrolü yerel olarak terk edildiğinden, sistemin güvenilirliği en üst düzeye çıkarılmaktadır.⁵⁵ Parasal disiplini artırdığı için güvenilirlik daha yüksektir. Ayrıca, istikrarsız bir döviz kuru nedeniyle oluşan olumsuzlukları da ortadan kaldırır. En önemli maliyet, senyoraj gelirinin kaybedilmesi, Merkez Bankası'nın son borç veren kuruluşun rolüne getirilen kısıtlamalardır ve ekonomiyi döviz kuru krizlerine duyarlı hale getirmektedir.⁵⁶

Ülkelerin seçtikleri döviz kuru politikası, ekonomik hedeflere ulaşmada yardımcı bir rol oynamaktadır. Bu nedenle ülkenin ekonomisinin genel yapısını ve

⁵⁴ Salih Barışık, “Para Kurulu Sistemi, Üstünlükleri ve Zayıf Yönleri”, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı: 2, 2001, ss. 51-68.

⁵⁵ Edwards, Savastano, **Exchange Rates in Emerging Economies**, S.52-61.

⁵⁶ Özdemir, Şahinbeyoğlu, **A. g. e.** , S.1-10.

bulunduğu koşulları göz önünde bulundurarak en uygun döviz kuru sistemini seçmek gerekiyor. Ülkelerin döviz kuru sisteminin belirlenmesinde bir takım kriterler kullanılmaktadır. Bu kriterleri aşağıdaki gibi listelemek mümkündür.

- Milli ekonominin uluslararası mal ve hizmet ticaretine açıklığı,
- Ülkenin dış ticaret yapısı,
- Finansal piyasaların ülke içindeki yapısı,
- Ülkenin enflasyon oranı,
- Ekonomik yapıyı etkileyen temel bozukluklar.⁵⁷

⁵⁷ Parasız, A. g. e. , S.640.

İKİNCİ BÖLÜM

2. VOLATİLİTE: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Finansal piyasalar 1980’li yıllardan itibaren özgürleşmiş ve bilişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler ile dünya genelinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak dünya ekonomisinde yaşanan bunalım ve sarsıntılarda ağırlıklı olarak finansal piyasalardan kaynaklanmıştır. Bu sıkıntılar ancak finansal piyasalar bunalımdan çıkınca aşılabilmektedir. Bu sebeple önem sırası itibarıyla finansal piyasalar reel ekonomiden daha ön plana çıkmış ve daha yakından izlenmeye başlanmıştır.

Volatilite en geniş anlamıyla, bir varlığın fiyatının ve piyasanın genelinin kısa bir zaman aralığı içerisinde gösterdiği dalgalanma özelliğidir. Finansal piyasalarda volatiliteye olan ilgi finansal piyasaların geliştiği 1980’li yıllardan itibaren artmaya başlamıştır.

Finansal zaman serilerinde volatilitenin doğru modellenmesi ve tahmini akademik dünyada ve finansal piyasalarda üzerinde önemle üzerinde durulan bir konudur. Bunun 2 temel sebebi vardır. Bunlar;

Bir varlığın riskliliğinin, varlığın fiyatını belirlemede önemli bir belirleyici olması ve volatilitenin risk göstergesi olarak kullanılması,

Koşullu ortalamanın etkin ekonometri çıkarımlar yapılmasına izin vermesi için koşullu varyansın doğru tanımlanması gerekliliğidir.

19 Ekim 1987’de dünya borsalarının kısa bir zaman zarfında büyük değer kayıpları yaşaması sonucunda o güne Kara Pazartesi ismi verilmiştir.

19 Ekim 1987 tarihinde dünya borsaları kısa bir zaman zarfında büyük değer kaybetmiştir ve Finans literatüründe bugün “Kara Pazartesi” olarak bilinmektedir. 19 Ekim tarihi bir günde borsaların en büyük değer kaybına uğradığı gün olup, Ekim ayında ortalama hisse senedi fiyatları yüzde 40 kadar değer kaybetmiş ve finansal piyasalarda ciddi bir kriz yaşanmıştır. ABD’de yaşanan bu krize neden olan faktörlerin neler olduğu ve finansal değişkenlerdeki volatilitenin hangi sebeplerle çok yükseldiği önemli bir araştırma konusu olmuştur.

2.1. Volatilitenin Tanımı

Volatilite bir menkul kıymetin kısa bir süre içinde fiyatında ve piyasanın genel durumunda gösterdiği dalgalanma özelliğidir.¹ Volatilite istatistiksel olarak, bir gözlemler setindeki gözlemlerin aritmetik ortalama etrafındaki dağılmasının ve yayılmasının ölçüsüdür. Bazı çalışmada volatilite, toplam değişkenliğin piyasadaki değişimlere karşı duyarlılıktan kaynaklanan kısmını ifade ettiği şeklinde tanımlanmaktadır. Bir başka tanım ise, volatilite herhangi bir değişkenin belirli bir ortalama değere göre çok yüksek artışlar ve azalışlar göstermesi anlamına gelmektedir.² Yani volatilite sistematik ve engellemeyen riski gösteren ve getirilerin standart sapması veya varyansı olarak tanımlanmaktadır. Finansal piyasalarda volatilite, belirlenen zaman dilimine, kullanılan ölçüm tekniğine ve amaca bağlı olarak saatlik, günlük, haftalık ve aylık fiyat değişimlerine dayanmakta ve genellikle serilerin varyansı olarak tanımlanmaktadır.

Risk, bir metanın değeri hakkındaki belirsizliktir. Risk finans kuramında ise getirilerin olasılık dağılımının varyansı olarak tanımlanır.³ Finans sektöründe risk getirilerin standart sapması ya da varyansı olarak ifade edilir ve beta katsayısı ile ölçülür. Hisse senedi getirisinin piyasa getirisine göre farklılaşmasını ölçmede kullanılan beta katsayısı, hisse senedi fiyatındaki değişimin piyasa endeksindeki değişime bölünmesiyle bulunmaktadır. Beta katsayısı 1'den büyük ise söz konusu hisse senedinin piyasa riskinden daha büyük riske sahip olduğu anlamına gelir. Beta katsayısı 1'den düşük ise hisse senedinin riskinin piyasa riskinden düşük olduğu anlamına gelir.⁴

Risk ve volatilite kavramları dolayısı ile birbirleriyle yakından ilişkili iki kavramdır. Farklı hisse senetlerinin risk düzeyleri volatilitelerine bakılarak mukayese

¹ Borsa Terimleri Sözlüğü, (Çevrimiçi) <http://www.vborsa.com/borsa-terimleri-sozlugu>, 13 Haz 2017.

² Lale karabıyık, Adem anbar, Volatilite ve varyans swapları, Uludağ üniversitesi İ. İ. B. F, S.62.

³ Murat Mazıbaşı, "Operasyonel Riske Basel Yaklaşımı Üç Yapısal Blok Çerçevesinde Bir Değerlendirme", **BDDK Araştırma Raporları**, 2005, S.33.

⁴ Timur Han Gür, Hasan Murat Ertuğrul, "Döviz kuru volatilitesi modelleri: Türkiye uygulaması", Ankara, **İktisat İşletme ve Finans**, Cilt: 27, Sayı: 310, 2012. , S.48.

edilir. Portföylerde ek bir risk olmaması durumunda volatilité getiri oranındaki değişikliğin tek kaynağı olarak kabul edilmektedir.⁵

2.2.Volatilitenin Etkileri

Finansal piyasalar; fon fazlası olan taraftan, fon açığı olan tarafa fon aktarılmasına aracılık eden; bir başka deyişle likidite ihtiyacı (fon açığı) olan kişi ve kurumlar ile likidite fazlası olan kişi ve kurumları bir araya getiren ortamlardır. Bu aracılık faaliyetinden dolayı piyasalarda oluşabilecek volatilité, bu aracılık işlevinin bozulmasına dolayısıyla finansal sistemin faaliyetine ve ekonomik performansa zarar verebilmektedir. Dolayısı ile finansal piyasalarda oluşabilecek yüksek volatilité finansal sistemin çalışmasına engel olabilmekte ve finansal piyasalarla ilgili yapısal ve düzenleyici değişiklikler yapılmasını gerekli hale getirebilmektedir.⁶

Finansal piyasalarda gözlenebilecek yüksek volatilité yatırımcıların yatırım planlarını ertelenmesine ya da iptal etmelerine neden olurken, politika Uygulayıcıları için finansal piyasaları düzeltmek için alınacak kararların yanlışlığı sebebiyle sisteme zarar verecek müdahalelere yol açabilmektedir.⁷

Volatilité kavramı, ekonomi literatürüne 1973 yılında ayarlanabilir sabit kur sistemi olan Bretton-Woods sisteminin yıkılmasından sonra girmiştir. 1973 yılında Bretton-Woods sistemi ortadan kalkınca sanayileşmiş ülkeler paralarını serbest dalgalanmaya bırakmışlar ve bunun üzerine yatırımcılar döviz kuru belirsizliği ortamında mali kaynaklarını yönetmek durumunda kalmışlardır. Daha önce bu konuda tecrübesi olmayan yatırımcılar bu yeni dönemde büyük kayıplarla karşılaşmışlardır. Bunu takiben kurlardaki aşırı dalgalanmalardan korunma çabaları çeşitli ekonomik ürünlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

1973 yılında OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği) kaynaklı petrol krizinde piyasalarda büyük dalgalanmalar olmuştur. Bu kriz sonucunda petrol fiyatlarındaki artışlar özellikle gelişmiş ülkelerde enflasyonun yükselmesine neden

⁵ Erk Hacıhasanoğlu, **Menkul Kıymetler Piyasalarında Volatilitenin Modellenmesi: İMKB İçin Bir Deneme**, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Cilt: 139, 2003, S.35-46.

⁶ Han Gür, Ertuğrul, A.g.e. , S.53-77.

⁷ Sean Beckett, Gordon H. Sellon, "Has Financial Market Volatility Increased, **Economic Review Federal Reserve Bank of Kansas**, Cilt:1989, Sayı:6, S.17-30.

olmuştur. Yüksek enflasyon ise hazine bonolarının faizlerinde dalgalanmalara yol açmış ve 1980'li yıllarda faiz volatilitesi ekonomi literatüründe tartışılan bir konu olmuştur. 1980'lerde bonoların getirileri büyük dalgalanmalar göstermeye başlayınca bono portföylerinin yönetimi için yeni teknikler ve çeşitli metalar geliştirilmiştir. Yaşanan her kriz sonrası yeni riskler anlaşılmış ve bu yeni riskler yeni çıkarılan yöntemlerle atlatılmaya çalışılmıştır.⁸

Finansal piyasa volatilitesine asıl ilgi ise 19 Ekim 1987 tarihinde Amerika'da sermaye piyasaları tarihinde gerçekleşen en büyük düşüş ile başlamıştır. Dow Jones Industrial Average (DJIA) 2246,7 puandan 1734,4 puana düşmüş ve bir gün içerisinde yatırımcılara yüzde 22,5 oranında kayba sebep olmuştur. Bu 508 puanlık düşüşün ardından birçok sermaye piyasasında düşüşler yaşanmış ve olay uluslararası bir krize dönüşmüştür. Bundan 2 yıl sonra, 13 Ekim 1989'da yaşanan 190 puanlık düşüş oransal olarak daha düşük olsa da yeni bir kriz korkusu oluşturmuştur.⁹

Ekim 1987 tarihindeki büyük düşüşten sonra özellikle başta hisse senedi piyasaları olmak üzere finansal piyasalardaki volatilitenin etkisini ve nedenlerini tespit etmeye yönelik çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların en önemlilerinden olan Schwert ve Beckett ve Sellon çalışmalarında, ABD sermaye piyasalarında 1987 ve 1989 yıllarındaki krizlerin, 1929-1939 yıllarındaki büyük buhran zamanındaki kadar şiddetli olmadığını belirtmişlerdir.

2.3. Volatilite Tahminin önemi

Oynaklığın tahminlemesi, ekonomik ve finansal varlıkların değerlerindeki meydana gelen beklenmeyen değişikliklerin ekonomik aktörler ve politikacılar tarafından değerlendirmelerine olanak sağlamaktadır. Ekonomik aktörler portföylerini oluşturken, doğru yatırım kararları alabilmeleri için varlıkların volatilitelerini doğru bir şekilde tahmin edilmeleri gerekmektedir. Böylece katlanabilecekleri bir riske uygun bir portföy oluşturabilmekle birlikte aynı zamanda ilerde varlıkların tahmini değer kaybı hakkında ön bilgiye sahip olabilmektedirler.¹⁰

⁸ Erk Hacıhasanoğlu, **A. g. e.**, S.52.

⁹ Han Gür, Ertuğrul, **A. g. e.**, S.43.

¹⁰ S. H. Poon, C. W. J. Granger, "Forecasting Volatility in Financial Markets: a Review", **Journal of Economic Literature**, Cilt: 41, Sayı: 2, S.478.

Volatilite tahmini varlık fiyatlandırma, portföy yönetimi ve risk yönetimi finansal alanlar yanı sıra, ekonomi alanında oldukça sık kullanılan bir araçtır. Volatilite tahmini ie öngörülen finansal varlıkların fiyatlandırması emtia fiyatının belirtmesine de yararlı olmuştur. Ramirez ve Fadiga'nın 2003'de yaptıkları çalışmaya bakılırsa, ABD'de buğday ile soya fasulyesi fiyatlarının asimetrik volatilite yapıya sahip olduklarını ortaya koymuştur.¹¹ Taylor ve Buizza ise elektrik talebindeki belirsizliği volatilite işe modellenmeye çalışmıştır.¹² Örnek olarak başka çalışmaları vermek istersek Narayan ve Narayan'ın 2007 yılında yapılan günlük ham petrol fiyatlarının 1999-2006 yılları arası tahmin edilmiş ve şokların asimetrik ve kalıcı olduğu sonuçlanmıştır.¹³

Volatilitenin tahmini politikacılar için de uygun politikaları üretmek açısından önemli olduğundan dolayı bu alan da birçok araştırmaya konusunda yer almıştır. Örnek olarak Ruge-Murcia 2003 yılında yaptığı çalışması sonucu enflasyon oranının işsizlik oranı arasındaki ilişki positif yönde olduğunu göstermiştir.¹⁴ Rich ve Tracy'nın 2004'de yaptığı çalışmasında ise enflasyon belirsizliği ile iş akdi süreleri arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.¹⁵

Volatilitenin modellenmesi bir tek ekonomi değişkenler ile sınırlı kalmayıp kimya, tıp, mühendislik gibi daha çok alanda kapsamaktadır.

2.4. Döviz kuru volatilitenin ölçülmesi

Volatilitenin bir diğer adı "dalgalanma derecesi"dir ve zaman serisindeki değerlerin değişiminin standart hatası olarak tanımlanmaktadır. Volatilite bir finansal

¹¹ Octavio Ramirez, Mohamadou L. Fadiga, " Forecasting Agriculture Commodity Prices With Asymmetric- Error GARCH Models" , **Journal of Agriculture and Resource Economics**, Cilt: 28, Sayı:1, 2003.

¹² J. W. Taylor, R. Buizza, Using Weather Ensemble predictions in electricity demand forecasting.", **International Journal of Forecasting**, Cilt: 19, Sayı: 1, S.57-70.

¹³ Paresh Kumar Narayan, Seema Narayan, "Modelling Oil Price Volatility ", **Energy Policy**, Cilt:35, Sayı:12, 2007, S.6549-6553.

¹⁴ Francisco J Ruge-Murcia, "Does the Barro–Gordon model explain the behavior of US inflation? A reexamination of the empirical evidence", **Journal of monetary economics**, 2003, S. 1375-1390.

¹⁵ Robert Rich, Joseph Tracy, "The Relationships Among Expected Inflation, Disagreement, And Uncertainty: Evidence From Matched Point And Density Forecasts.", **The Review of Economics and Statistics**, Cilt: 92, Sayı: 1, 2010, S. 200-207.

varlığın dalgalanma derecesini ölçmektedir ve riskin boyutu ve piyasaların beklentilerini yansıtır.

Finansal piyasalardaki aşağı ve yukarı yönlü hareketler ve büyüklükleri konusunda çeşitli çalışmalar yapılmış ve birçok tekniğin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Önceden yapılan çalışmalarda, volatilitenin ölçüsü olarak bilinen varyansın belli bir zaman diliminde sabit olduğunu varsaymaktaydı. Fakat son yıllarda yapılan ampirik çalışmalarda döviz kuru serilerindeki varyansın sabit olmadığını göstermiştir. Dolayısıyla sabit varyans varsayımı üzerinde kurulan zaman serisi modellerinde değişkenler arasındaki ilişkiyi göstermek konusunda yetersiz kalmış ve değişken varyans yapısından yararlanan yeni modelleme teknikleri gelişmiştir.¹⁶

Eğer finansal zaman serislerinde volatilité kümelenmesi, kaldıraç etkisi ya da aşırı baskılık özelliklerinden biri yada bir kaçını sahipse, bu durumda regresyon modeli sabit varyans varsayımı olmadığından dolayı geçersiz olur.¹⁷

Koşulsuz değişen varyansda hata terimlerinin koşulsuz varyansı zaman içinde değişmezken, koşullu olduğu durumda hata terimlerinin varyansının geçmiş dönemine ait bilgi setine koşullu olarak ve zamanın bir fonksiyonu olarak değişmektedir. İkisinin en önemli ortak özelliği ise koşulsuz varyansın sonlu olması gerektiğidir.¹⁸

2.4.1. Otoregresif Koşullu Değişken Varyans Modelleri

Döviz kuru volatilitesi belirsizliği ve buna bağlı olarak da riski bütün sektörlerde beraberinde getirmektedir. Volatilitenin ölçülmesi, ekonomiyi ciddi boyutta etkilediğinden dolayı önem arz etmektedir.¹⁹

¹⁶ B. Güloğlu, A. Akman, Türkiye’de Döviz Kuru Oynaklığının Swarch Yöntemi İle Analizil, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt:44, Sayı:512, 2007, S. 45.

¹⁷ Ünal H. Özden, “İMKB Bileşik 100 Endeksi Getiri Volatilitésinin Analizi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 13, 2008, S.340-342.

¹⁸ A. Gokçe, **A.g.e.**, S.5

¹⁹ J. K. Sengupta, "Modelling Exchange Rate Volatility", **Department of Economics**, UCSB Departmental Working Papers, 2002, S.1-27.

Klasik ekonometrik modellerin varsayımlarına göre anakütle regresyon fonksiyonundaki hata terimlerinin(ui) varyansının sabit olduğunu varsaymaktadır. Bu durum (homoscedasticity) olarak yani sabit varyanslık olarak da adlandırılmaktadır.

Sabit varyans varsayımı;

$$E(u_i^2) = \sigma^2 \quad i=1, 2, \dots, n$$

Olarak ifade edilmektedir.

Her hata terimi varyansı bağımsız değişkenlerin verilen değerlerine göre σ^2 'ye eşit (sabit) bir değerdir. Bu nedenle sabit varyansa eşit varyans da denir. Yalnız finansal seriler çoğu zaman sabit bir varyansa sahip değildir ve bu ekonomide yaşanan hızlı değişimlerden kaynaklanmaktadır. Değişen varyansda hata terimlerinin koşullu varyansının tüm gözlemler aynıdır ve aşağıdaki formül ile ifade edilmektedir.²⁰

$$E(u_i^2) = \sigma_i^2 \quad i=1, 2, \dots, n$$

Zaman serilerinde öngörülen hatalarının varyansının sabit olmaması durumunda yani dönemden döneme değişiklik göstermesi heteroscedasticity olarak da ifade edilmektedir.²¹

2.4.1.1.1. ARCH Moedeli

Bilinen zaman serilerinin modellemesinde hata terimlerinin sabit varyansa sahip olduklarını ileri sürmektedir. buna karşılık 1982 yılında engle tarafından geliştirilen ARCH modeline göre hata terimlerinin sabit varyansa sahip olmadıklarını, İngiltereye ait enflasyon verilerini inceleyerek bu varsayımın sağlamadığı sonucuna varılmıştır.²²

Bu modelin amacı koşullu varyansın geçmiş değerleri kullanarak modellemesidir. Klasik modellerde sabit varyan varsayımı ile çalışırken, ARCH

²⁰ D.N Gujarati, **Temel Ekonometri**, Çev. Ümit genesen, Gülay Günlük genesen, İstanbul: Literatür Yayınları, 1999, S.356-357.

²¹ Ian Domowitz, Craig S. Hakkio, "Conditional variance and the risk premium in the foreign exchange market", **Journal Of International Economics**, Cilt:19, Sayı: 1-2, 1985, S. 47-66.

²² S.S. Kızılsu, S. Aksoy, R. Kasap, "Bazı Makro Ekonomik Zaman Dizilerinde Değişen Varyanslılığın İncelemesi", Gazi Üniversitesi, **İİBF Dergisi**, S.1-18.

modelinde koşulsuz varyansı sabit tutarken, koşullu varyansı geçmiş hata terimlerine bağlı olarak zamanla değişebilmesine izin vermektedir

Geleneksel ekonomik modeller hata terimlerinin sabit varyansa sahip olduklarını ileri sürmüşler. Engle , koşulsuz varyansın sabit ve varyansın zamana bağlı olduğu durumlardaki koşullu varyansı hata terimlerinin karelerinin bir fonksiyonu olarak belirlemiştir.²³

Engle(1982) hata terimi karelerin zamana göre değişimini Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (ARCH) süreci ile modellemiştir. Bu koşullu süreç için ortalama modelinin hata terimi,

$$\varepsilon_t = y_t - x_t\beta \quad (2.1)$$

Şeklinde ifade edilir. İncelenen değişkenin dağılımı ζ_{t-1} bilgi setine uygun, ortalaması $x_t\beta$ ve varyansı σ_t^2 olup normal dağılıma sahiptir. Bu dağılımın gösterimi aşağıda gösterilmiştir.

$$y_t|\zeta_{t-1} \sim N(x_t\beta, \sigma_t^2) \quad (2.2)$$

Hata teriminin geçmiş değerlerinin bir fonksiyonu olan ARCH(q) süreci,

$$\sigma_t^2 = \theta_0 + \theta_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \theta_2 \varepsilon_{t-2}^2 + \dots + \theta_q \varepsilon_{t-q}^2 \quad (2.3)$$

Şeklinde ifade edilebilir.²⁴

Farklı şekilde gösterimi ise,

$$\sigma_t^2 = \theta_0 + \sum_{r=1}^q \theta_r \varepsilon_{t-r}^2 = \theta_0 + \theta(L) \varepsilon_t^2 \quad (2.4)$$

Olarak yazılabilmektedir.²⁵

²³ R. F. Engle, "Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation", **Econometrica**, Cilt: 50, Sayı:4, 1982, S.987-1007.

²⁴ **A.e.** , S. 994.

²⁵ Tim Bollerslev, Ray Y. Chou ve Kenneth F. Kroner, ARCH Modelling in Finance: A review of the Theory and Empirical Evidence, Journal of Econometrics 52, 1992, s.8.

* Gecikme operatörü (L): $L^r \varepsilon_t^2 = \varepsilon_{t-r}^2$ olduğu durumda $\theta(L) = \sum_{r=1}^q \theta_r L^r = \theta_1 L + \theta_2 L^2 + \dots + \theta_q L^q$ olmaktadır.

σ_t^2 : t dönemli ARCH (q) süreci

θ_0 : sabit parameter

θ_r : bilinmeyen parametrelerin vektörü

L: gecikme operatörü *

q: ARCH sürecinin gecikme mertebesini, yani hatalardaki varyansın şoku kaç dönem kalıcı olduğunu göstermektedir.

ζ_{t-1} : t- 1 dönemindeki tüm bilgi seti

ε_{t-r}^2 : q gecikme uzunluğuna sahip hata terimi kareleri

Hata terimi karelerinin gecikmeli değerleri ile oluşturulan ARCH(q) modeli yukarıdaki gibi açıklanmaktadır. Koşullu varyansın zamana göre değişim sergilediği t ile gösterilmektedir.

ARCH(q) sürecinde regresyonda bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerine yer verilmediği halde süreç durağandır diyebiliriz. Aksi durumda bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri hata terimleri ile ilişkili olacağından dolayı ve bu durum varyans modeline de yansıtacağından durağanlığı bozulmaktadır.

Parametreler ile alakalı ARCH modellerinde bazı kısıtlamalar mevcuttur. Varyansın her zaman pozitif olması gerektiğinden dolayı, modelin koşullu varyansın tüm katsayılarının pozitif olması koşuluna uyması ($\theta_0 > 0$, $\theta_1, \theta_2, \dots, \theta_q$) gerekmektedir. Diğer taraftan θ_i parametrelerin sıfır olması durumunda varyans θ_i değerine eşit olacaktır. Diğer kısıtlamalar θ_i değerlerinin her birisinin ya da toplamının 1'den küçük olmasıdır. Bu da ARCH modelinde durağanlığı sağlamaktadır yoksa süreç sonsuz varyanslı olmaktadır.²⁶

2.4.1.1.2. GARCH Modeli

ARCH modeli volatilité ölçüm yöntemlerinin temeli olmasına rağmen bazı eksiklikleri vardır. Parametrelerin pozitif olma şartı sayının büyük olduğu koşullu varyans modelinde sağlanamayabilmektedir. Bu sorun ve bir takım kısıtlamaları

²⁶M. Özer, S. Türkyılmaz, "Türkiye Finansal Piyasalarında Oynaklıkların ARCH Modelleri İle Analizi." Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Sayı:1593, 2004, S.5.

üstesinden gelebilmek amacıyla Bollerslev tarafınan ARCH modellerinin genişletilmiş versiyonu olan, daha fazla geçmiş bilgiye dayanan, daha esnek bir gecikme yapısına sahip olan bir model yapısı geliştirilmiştir. Söz konusu modele genelleştirilmiş ARCH veya GARCH adı verilmiştir.²⁷

GARCH(p,q) modeli, ARCH(q) modeline p sayıda geçmiş dönem koşullu varyans modelin doğrusal formu ekleyerek genelleştirilmiştir. P sayıda GARCH terimi ve q sayıda ARCH modeli GARCH (p, q) olarak gösterilmiştir.

GARCH modeli koşullu varyansın gecikmeli değeri ve hata terimi karelerinin gecikmeli değerinin bir fonksiyonudur. ARCH modelin genişletilmiş hali olan GARCH modelinde hata terimlerinin dağılımı aşağıdaki gibidir.

$$\varepsilon_t | \zeta_{t-1} \sim N(0, \sigma_t^2)$$

GARCH (p,q) modelleri, bağımlı değişkenin geçmiş dönem varyanslarına ve varyansın geçmiş dönem oynaklıklarına bağlı olan bir modeldir. Değişen varyansın GARCH(p,q) modeli aşağıdaki formül ile açıklanmaktadır.²⁸

$$\sigma_t^2 = \eta + \sum_{s=1}^p \lambda_s \sigma_{t-s}^2 + \sum_{r=1}^q \theta_r \varepsilon_{t-r}^2 \quad s=1, 2, \dots, p \quad r=1, 2, \dots, q$$

η : kesim parametresi,

p: varyansın gecikme mertebesi,

q: hata terimi karelerinin gecikme mertebesi,

σ_t^2 : t dönemli GARCH(p,q) süreci,

σ_{t-s}^2 : p gecikme uzunluğuna sahip varyansı,

ε_{t-r}^2 : q gecikme uzunluğuna sahip hata terimi karesi,

λ_s, θ_r : bilinmeyen parametreler vektörü,

ζ_{t-1} : t-1 donemindeki tüm bilgi setini ifade etmektedir.

Daha basit şekilde süreci ifade edersek,

²⁷ S. Laurent, J. P. Peters, "A Tutorial for GARCH 2.3 a Complete Ox Package for Estimating and Forecasting ARCH Models", 2002, (Çevrimiçi) http://www.kpiontek.ue.wroc.pl/Garch23_Tutorial.pdf.

²⁸ T. Bollerslev, "Generalized autoregressive conditional heteroscedasticity." **Journal of Econometrics**, 31. 1986, S. 309.

$$\sigma_t^2 = \eta + \lambda(L)\sigma_t^2 + \theta(L)\varepsilon_t^2$$

Şeklinde gösterilir.

Modelde aşağıdaki koşulların sağlanması gerekmektedir.²⁹

$$p \geq 0, q \geq 0, \eta > 0$$

$$\theta_r \geq 0, r=1, \dots, q$$

$$\lambda_s \geq 0, s=1, 2, \dots, p$$

Buna ek olarak sürecin durağanlığını sağlamak amacı parametrelerin toplamı 1'den küçük olmalıdır. Bire eşit ya da 1'i geçmesi durumunda uzun dönem ortalama varyansın değeri negatif olmasından dolayı volatilité rahminini istatistiksel anlamda mümkün olmayacaktır.³⁰

P'nin sıfıra ve q'nun bire eşit olması durumunda, model birinci sıra ARCH modeline dönüşmektedir ve bu durumda parametrelerin tamamı sıfıra eşit olmasından dolayı GARCH(0,1) modeli ARCH(1) modeline eşit olacaktır.

2.4.1.1.3. ARCH-M Modeli

1987 yılında Engle, Lilien ve Robins tarafından geliştirilen ARCH-M modelinde koşullu ortalamadaki volatilitenin etkisini belirtmek amacı koşullu varyans veya koşullu standart sapmayı da koşullu ortalama modelinde açıklayıcı bir değişken olarak ilave edtmektedir.³¹ Bu model hisse senetin piyasalarında koşullu değişen varyansın beklenen senet getirisinin etkisini ölçmek amacı doğrudan doğruya kullanabilen bir modeldir.

ARCH modelinde koşullu varyansın etkisini incelemek için hata terimlerini kullanırken, ARCH-M modelinde koşullu varyansı açıklayıcı değişken olarak

²⁹ A. Gökçe, "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Getirilerindeki Volatilitenin ARCH teknikleri ile Ölçülmesi.", **Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, 2001, S.1-24.

³⁰ J. Hull, , Options, futures, and other derivatives, **Upper Saddle River**, N.J: Pearson/Prentice Hall, 2009, S.473.

³¹ A. Gökçe, " Zaman Serilerinde Koşullu Değişen Varyanslılık Yapısı: ARCH Modelleri – Döviz ve Sermaye Piyasalarına Bir Uygulama, Doktora tezi, Ankara, 1998, S.5-80.

denkleme ilave etmektedir ve bunun sonucunda model doğrusal olmayan bir modele dönüşecektir.³²

ARCH-M modelinin, kendine ait bir regresyon modeli yoktur. Bu nedenle ortalamanın parametre tahmini ve koşullu varyansın fonksiyonu olarak incelenmektedir.

ARCH modeline ek yaparak ve koşullu ortalama içine koşullu varyans terimi de ilave ederek oluşan bu model aşağıdaki gibidir.

$$y_t | \psi_t \sim N(\beta x_t + \gamma h_t, h_t)$$

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + v_t$$

$$\varepsilon_t = y_t - x_t \beta$$

Burada ARCH modeli gibi parametreler pozitif olmalıdır ve durağanlık koşulu sağlanması gerekmektedir.³³

2.4.1.1.4. E-GARCH Modeli

Nelson tarafından 1991'de gelişen bu modelde koşullu varyansın pozitif olma zorunluluğunu kaldırmak amacı, koşullu varyansın tanımına yeni matematiksek fonksiyon ekleyen bu modelde volatilité üzerindeki şokun asimetric olarak göstermeye çalışmıştır. Bu nedenle Ussel GARCH(EGARCH: Exponential GARCH) olarak adlandırılmıştır.

Koşullu değişken varyans modelinin tersine şokların simetric yapıya sahip olması ve tüm parametre tahminlerinin pozitif olmasını gerektirmeyen bu model aşağıdaki gibidir.

$$g(z_t) = \phi Z_t + \Psi[|Z_t| - E|Z_t|]$$

$$Z_t = \frac{\varepsilon_t}{\sqrt{h_t}}$$

Olmak üzere,

³² A.e

³³ A.e.

$$\ln h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i g(z_{t-i}) + \sum_{i=1}^p \beta_i \ln h_{t-i}$$

Z_t , varyansı bire ve ortalaması sıfıra eşit olan standardize edilmiş bir tesadüfi değişkendir. Bu modelde koşullu varyanstaki pozitiflik koşulunu ortadan kaldırıp parametrelerdeki eşitsizlik kısıtlamalarına da gerek kalmayacaktır.³⁴

2.4.2. Döviz Kuru Volatilitésinin Ekonomi Üzerine Etkileri

Döviz kuru volatilités; uluslararası sermaye akımları, yurtiçi yatırımlar ve uluslararası ticaret ve üretimde olumsuz etkiler yarattığından dolayı ve artan finansal serbestleşmeyle birlikte döviz piyasasındaki volatilité oldukça önemli bir konu hale gelmiştir.

Beckett ve Sellon 'a göre döviz kuru volatilitésinin ekonomi üzerine olumsuz etkileri 2 kanalla gerçekleşmektedir. Bu kanallar, uluslararası ticaret ve uluslararası sermaye akımları kanallarıdır.³⁵

Döviz kurundaki belirsizlikler gelecekteki kar ya da zarar hakkında belirsizlik yarattığından uzun dönem yatırım kararlarını bozabilir. Dış ticaret yapan firmalar bu nedenle uzun vadeli projeleri kabul etmekte isteksiz olur ve sonuç olarak uluslararası ticaret bu durumdan negatif etkilenir. Diğer taraftan eğer uluslararası ticaret yapan firmalar malların fiyatlarına risk primini eklerler ise bu durumda tüketici talebi düşmektedir ve bu şekilde dünya ticaretinin büyümesi de negatif etkilenir.

Uluslararası Ticaret Kanalı: Döviz kuru volatilitésinin önemli zararlarından bir tanesi dış ticaret üzerinedir. Döviz kuru volatilités 2 temel sebepten dolayı uluslararası ticaretin küresel yapısı içinde önem kazanmıştır. Birincisi, ulusal hükümetlerin döviz kuru volatilitésinin kendi para politikaları üzerindeki etkisini artan bir biçimde hissetmeleri ve ihracata yönelik büyüme stratejisi izleyen bu ülkelerde ihracat büyümesinin ülkenin büyümesine büyük bir teşvik sağlamasıdır.

³⁴ T. Terasvirta-andersen, T. G. Davis, R. A. Kreiss, An Introduction to Univariate GARCH Models, **Handbook of Financial Time Series**, 2009, S.17-42,

³⁵ Hülya Kanalcı Akay, Mehmet Nargeleçekenler, "Finansal Piyasa Volatilités ve Ekonomi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:61, Sayı:4, 2006, s.5-36, (Çevrimiçi) https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-540-71297-8_1

İkincisi ise yatırımcıların gittikçe artan bir biçimde uluslararası portföylere ortak olmalarıdır.³⁶

Yüksek döviz kuru volatilitesi riskten kaçman tüccarlar için yüksek maliyet anlamına gelir ve ticaretin azalmasına yol açabilir. Çünkü ticaretin yapıldığı zamanla ödemenin yapıldığı zaman farklı olduğunda yüksek volatilité varsa döviz kurları kestirilemez. Bu şirketlerin karlılıkları için belirsizlik yaratır. Sonuç olarak bu durum uluslararası ticaretin faydasını azaltır.³⁷

Döviz kuru volatilitesi uluslararası ticareti yüksek ihracat ve ithalat fiyatları ile de engelleyebilir. Eğer firmalar döviz kuru belirsizliği sebebiyle dış ticarete konu olan mallara bir risk primi koyarlarsa, tüketiciler fiyatı yükselen mallardan tüketim taleplerini azaltabilirler ve bu süreç dünya ticaret hacminin daralmasına yol açabilir.

Hisse senedi ve faiz oram volatilitesinde olduğu gibi döviz kuru volatilitesi de gelecek karlılığı hakkında belirsizlik yaratarak uzun dönemli yatırım kararlarını olumsuz etkileyebilir. Dış ticaretle uğraşan firmalar döviz kuru değişkenliğinin karlarını azaltacağı korkusuyla uzun dönemli yatırım projelerine girmekte isteksiz olabilirler.

Literatürde döviz kuru volatilitésinin dış ticaret üzerine etkisini ampirik olarak inceleyen bazı çalışma mevcuttur. Kenen ve Rodrik ve Koray ve Laspartes çalışmalarına göre sanayileşmiş ülkelerdeki reel efektif döviz kurunda meydana gelen kısa dönemli volatilitéyi ve bu volatilitenin bu ülkelerin ithalatları üzerindeki etkileri incelemişlerdir. Çalışmada 3 bulgu öne çıkmaktadır. Birinci bulgu, piyasalar dalgalı döviz kuru sisteminde iken volatilitenin, ülkelerin tecrübe kazanmalarına rağmen azalmamakta olduğu; ikinci bulgu, ülkelerin maruz kaldığı kısa dönemli volatilitenin etkisinin ülkeden ülkeye farklılaşmakta olduğu ve son bulgu ise volatilitenin uluslararası ticaret hacmini baskı altına aldığıdır.³⁸

³⁶ Jati K. Sengupta, Raymond E. Sfeir, “**Modelling Exchange Rate Volatility**”, California, 2002, (Çevrimiçi), <https://escholarship.org/uc/item/6kj5q7m5>, 12 Haz 2017.

³⁷ Peter Hooper, Steven W. Kohlhagen, “The effect of exchange rate uncertainty on the prices and volume of international trade”, **Journal of International Economics**, November, Cilt:8, Sayı:4, 1978 S. 483-511.

³⁸ Peter Kenen, Dani Rodrik, “Measuring and Analyzing the Effects of Short-term Volatility in Real Exchange Rates”, **The Review of Economics and Statistics**, 1986, Cilt: 68, Sayı: 2, S.311-15

Döviz kuru volatilitesi ile ticaret akımları arasında ilişki bulmayan çalışmalara örnek olarak ise Aristotelous ve McKenzie çalışmaları gösterilebilmektedir.

2.4.3. Döviz Kuru Volatilitesinin Nedenleri

Bütçe açıklarında meydana gelen beklenmedik değişimler,f aiz oranı, Enflasyon oranı, uluslararası hareketlilik, spekülasyonlar, teknolojik gelişmeler döviz kuru volatilitesi ile yakından ilgilidir.³⁹

Esnek döviz kuru sisteminin özelliği, döviz kurlarının, döviz piyasasındaki döviz arzına ve talebine göre belirlenmesidir. Yani esnek kur sisteminde döviz kurları piyasa şartlarına göre hesaplanmaktadır. Birçok ekonomist, esnek döviz kuru sisteminde fazlasıyla istikrarlı döviz kurları beklerler. Çünkü piyasa tarafından oluşturulan fiyatların aşırı volatil olmaması beklenir. Ancak dalgalı kur politikası hakkındaki ilk fikirler bunun geçerli olmadığını göstermiştir. Döviz kurlarının değişken olması, eğer kur seviyeleri öngörülebiliyorsa ciddi bir sorun oluşturmaz. Çünkü yatırımcılar tahmin edilen farklılıkları fiyatlara yansıtıp zararı engelleyebilirler. Döviz kurlarındaki tahmin edilebilen değişimler uluslararası ticaret ve sermaye dolaşımına zarar vermez. Ancak döviz kuru değişimleri tahmin edilebilir değildir.

Esnek kur politikasında kurlar piyasa aktörleri tarafından belirlenmekte ve arz-talebi etkileyen tüm unsurlar döviz kurlarını etkilemektedir. Döviz arz ve döviz talebini etkileyen tüm faktörler piyasa temelleri (market fundamentals) olarak isimlendirilmektedir.

Piyasa temellerinin cari ve gelecek değerlerinde meydana gelecek tahmin edilemeyen değişimler döviz kurlarını etkileyebilip ve döviz kuru volatilitesine katkı yapabilmektedir. Ayrıca volatilité döviz kurlarının kısa dönemde hedefi aşması (overshooting) sonucunda da yükselebilmektedir.⁴⁰

³⁹ A.e. , S.46.

⁴⁰ Craig S. Hakkio, “Exchange Rate Volatility and Federal Reserve Policy, Financial Market Volatility and the Economy”, **Economic Review Federal**, Reserve Bank of Kansas City, Cilt:1984, Sayı:6, S.18-34.

Döviz kurlarının belirlenmesinde parasal teori, iki ülke parası arasındaki döviz kuru hareketlerinin iki ülke para arzı ve talebi değişimlerine bağlı olduğunu varsayar. Teorinin altında iki önerme yatmaktadır. Birincisi iki ülke para birimi arasındaki döviz kurunun iç fiyatların oranına eşit olması, İkincisi ise iç fiyatların her ülkede para arzı ve talebi tarafından belirlenmesidir.⁴¹

Para stokundaki beklenmeyen değişimler döviz kurlarını daha oynak yapabilir. Döviz kurları piyasa katılımcılarının cari parasal büyüme hakkındaki beklentilerini yansıtır. Eğer merkez bankaları para stokunda piyasa katılımcılarının beklentilerinin aksine bir değişim yaparsa bu durum döviz kurlarında bir değişime yol açabilir. Yani para stokunda beklenmeyen değişimler döviz kuru volatilitesine katkı yapabilmektedir. Ancak para stokundaki değişim beklenmiyor olsa bile döviz kurlarında değişim olmayabilir. Paranın dolaşım hızı para stokundaki beklenmeyen değişimin etkisini dengeleyecek biçimde ters yönde değişerek fiyatların artmasını engelleyip, döviz kurlarının değişimine engel olabilir. Sonuç olarak döviz kurlarının belirlenmesinde parasal teoride, piyasa temelleri, para arzı ve para talebiyle ilgili tüm faktörleri içermektedir.⁴²

Hükümetlerin beklenmeyen bütçe açıkları da döviz kuru volatilitesine etki edebilir. Beklenmeyen bütçe açıkları döviz kuru volatilitelerini reel faiz oranlarını yükselterek etkiler. Yüksek reel faizler diğer ülkelerden sermaye akışına yol açar ve bu durum esnek kur sisteminde döviz kurlarını değiştirir. Dolayısıyla bütçe açıklarındaki beklenmeyen değişimler döviz kuru volatilitelerini de etkileyebilir.

⁴¹ Michael Mussa, Ed. Ronald MacDonald, Mark P. Taylor, "Empirical Regularities in the Behaviour of Exchange Rates and Theories of the Foreign Exchange Market", **Exchange Rate Economics**, Cilt: I, Cambridge: Edward – Elgar Publishing, 1992, S.91-92.

⁴² Han Gür, Ertuğrul, **A. g. e.**, S.12-30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE' DE DIŞ TİCARET

3.1.Dış Ticaret Tanımı ve Önemi

Dış ticaret en yalın haliyle bir mal veya hizmetin ülke dışında belli bir tutar karşılığında alım yada satımının gerçekleşmesinden ibarettir. Başka bir deyişle ülkelerin karşılıklı mal yada hizmet transferidir. Dış ticaret bir ülkenin gelişmişliğini göstermekle birlikte aynı zamanda gelir kaynağının büyük bir kısmını da kapsamaktadır ve bir ülkenin refah seviyesini arttırmada önemli bir rol oynamaktadır.¹

Dış ticaret birbirine bağlı olmayan ve eşit haklara sahip olan iki ülke arasında gerçekleşmektedir. Bu nedenle siyasi devletlerin arasında bir sınır olması gerekmektedir. Sınırların kalktığı durumlarda ekonomik birlikler kurulmaktadır. Bu şekilde devletin dış ticaret yapması için sınırlar engel olmayacaktır.²

İkinci dünya savaşından sonra ticarete serbestleşme fikri ivme kazanmıştır. Dış ticaret, ihracat(dış satım) ve ithalat(dış alım) unsurlarından oluşmaktadır. Yalnız dış ticareti etkileyen başka unsurlarda bulunmaktadır bunlar çeşitli doğal kaynaklar ile bilgi ve teknolojik yeterliliğin verdiği kazanç sağlayacak faaliyet alanlarının tümünü kapsamaktadır.³

3.2.Dış ticaret nedenleri

Günümüzde dış ticaret yapmayan bir dünya düşünemeyiz. Küreselleşmiş dünyada dışa açık olan ülkelerin refah düzeyleri artış kazanmaktadır.

Ülkeleri dış ticarete iten nedenleri dört başlık altında inceleyebiliriz.⁴

¹ Meryem Kara, E- Dış Ticarete Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma: Gıda Sektörü Örneği, **Yüksek Lisans Tezi**, Fatih Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, İstanbul,2012, S.34.

² Serhan Ortaç, Dış Ticaret İşlemleri, Muhasebe Uygulamaları ve Uygulamaların Muhasebeleştirme Standartları Karşısındaki Durumu, **Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, S.5.

³ Ersoy Kaçmaz, Türkiye’de Dış Ticaret İşlemlerinde Uygulanan Finansman Teknikleri ve Lojistik Sektörüne Yönelik Bir Araştırma, **Yüksek Lisans Tezi**, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, S.6.

⁴ H. Seyidoğlu,**Uluslararası İktisat**,Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2001, S.23.

- **Yurtiçi Talep Karşılandıktan Sonraki Üretim Fazlası:** Ekonomiler için sanayi devriminden önce temel sorun, üretimin nasıl arttırılabileceği iken devrimden sonra üretilen malların uluslararası piyasalarda nasıl pazarlanabileceği sorusuna yanıt aramaya başlamıştır. Günümüzde ülkeler ürettikleri malların ihraç yoluyla elden çıkarmaya çalışırlar.
- **Yerli Üretimin Yetersizliği:** Bazı ülkeler bir takım ürünleri üretmemekte yada ürettikleri ürünler yurt içi talepleri karşılayacak seviyede değildir. Günümüzdeki koşulları değerlendirirsek hiçbir ülkenin kendi kendine yetmeyeceği(otarşı) bir gerçektir. Doğal kaynakların yeryüzünde dengesiz dağılımı, ekonomik gelişim farklılıkları, teknik bilgi ve uzman emeğin yetersizliği ülkeleri dış ticarete yönelten nedenler arasında yer almaktadır.
- **Uluslararası Fiyat Farklılıklar:** Ülkeler üretim maliyetlerinde, teknoloji ve sahip oldukları üretim faktörlerinde birbiriyle farklılar. Bu durum üretim maliyetlerini etkilerken aynı zamanda verimlilik farklılıklarına da sebep olur. Bu verimlilik farklılıkları ülkelerin ürettikleri bütün malları değil, sadece içlerinde en ucuza üretebildikleri malları yurt dışına satıp, üretimi maliyetli olan ürünleri ithal etmeyi tercih etmesine yol açmaktadır.
- **Mal Farklılaştırması:** Belirli bir mal grubunu üreten firmalardan oluşan topluluğa endüstri denir. Firmaların ürettikleri mallar birbirine her ne kadar benzese de, üretime konu mallar bire bir aynı değildir. Malların Görünüşü, kullanışı, kalitesi birbiriyle farklıdır. Öte yandan uluslararası zevkler ve gelir seviyeleri farklı olduğundan dolayı farklı ürünleri seçmelerinin nedenidir. Tüketicilerin farklı ürünleri seçmesinde fiyat önemli bir etkidir.

Ülkenin dış ticaret yapma nedenlerinin arasında Gümrük tarifelerinde uygulanan indirimleri, uzmanlaşma, kültürel ve toplumsal tercihler , ortaya çıkan yeni alışkanlıklar, banakacılık sektörünün gelişimi ve ödeme kolaylıkları, sermaye birikiminin sağlanması, teşvikler ve yardımları da yer almaktadır.

3.3. Dış Ticaret Politikaları ve Amaçları

Bir ülkenin doğrudan doğruya bir ticaretin engellenmesi, sınırlandırılması, yapılış ve uygulanış biçimine yönelik oluşturduğu kararlar ve yöntemlerden ibarettir.

Aldığı tedbirlerin asıl amacı kişi başına düşen gelirin seviyesini arttırmak ve aynı zamanda ekonominin ihtiyaçlarını karşılamak ve yerli üretimi korumaktır.

Ülkeler dış ticarete, çeşitli politikalarla müdahale etmektedirler. Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler ekonomide dengesizliği gidermek amacı ya da sanayilerini geliştirmek veya sosyal ve siyasi nedenlerden oturu farklı araçları kullanarak amaçlarını gerçekleştirmek adına ticarete müdahalede bulunuyorlar.⁵

Dış ticaret politikalarının amaçlarını beş grupta inceleyebiliriz.

3.3.1.1. Kendi Kendine Yeterlik(Otarşi)

Eonomik yapının dış yardımı almadan, uluslararası ticaret ve sermaye akışının olmaksızın kendine yetecek bir ekonomi izlenmesi anlamına gelemekte yani ülke ihtiyacı olan herşeyi kendi bünyesinde üretmektedir.⁶

Bu politikayı izleyen ülkelerde hükümetin yoğun müdahalesiyle milli ekonomi dış dünyadan tamamen soyutlanmaktadır.

3.3.1.2. Ekonomik Refah

Ülkenin serbest dış ticaret ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisini benimseyip, ululararası iş bölümünden en çok faydayı sağlamak amacındadır. Bu amaca ulaşmak için kısıtlamaları kaldıran ve ticareti genişleten politikalar izlemektedir.⁷

3.3.1.3. Dış Rekabetten Korunma

Ülkeler kendi yerli sanayisini dış piyasa rekabetinden korunmak için bazı sınırlandırmalara ve kısıtlamalara başvurmaktadır. Az gelişen ülkeler, gelecekte yada yeni kurulan endüstrileri olgunlaşma aşamasını atlatana kadar böyle bir korunmaya ihtiyaç duyabilmektedirler.⁸

⁵ İ. Z. Çapan, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:1980 Sonrası Türkiye Örneği, Yayınlanmamış **Yüksek Lisans Tezi**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Manisa, 2009, S.32.

⁶S. Karluk,**Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, Beta Basım, İstanbul, 2003, S.167.

⁷ **A.e.**

⁸ H. Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, **Teori Politika ve Uygulama**, Güzem Yayınları, İstanbul, 1998, S.117.

3.3.1.4. Dış Ödemeler Dengesizliklerinin Giderilmesi

Dış ödemeler bilançosundaki dengesizlikler dış açık veya dış fazla olarak gösterilir.

Ödemeler bilançosundaki açıklar ekonominin üzerinde negatif etkiler yaratmaktadır ve bu durum ile karşı karşıya gelen ülkeler döviz rezervlerinin tükenme olasılığından dolayı büyük bir baskıya maruz kalmaktadırlar. Sonuç olarak bu ülkelerde politikaları dış ticaretin açıklarını gidermek yönünde ve döviz kazandırıcı işlemleri kısıtlama yoluna gitmektedir.

3.3.1.5. Tam İstihdamı Sağlama

Tam istihdam bir ekonominin sahip olduğu üretim öğelerinin tümünü kullanması anlamına gelmektedir. Bir ülkede tam istihdam gerçekleşirse geçerli ücret düzeylerinde ve çalışma şartlarında herkes iş bulabilmektedir. Böyle bir ekonomide kapasite etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Tam istihdamın sağlandığı bir ülkede iç dengede sağlanmaktadır. Tam istihdamın dış ticaret politikası ile sağlanması için ülke içinde ekonomik faaliyetlere sınırlar yada teşvikler getirilerek elde edilmektedir.⁹

3.3.2. Dış Ticaret politikaların Araçları

Hükümetler dış ticarete farklı araçlar ile müdahalede bulunmaktadırlar. Bu araçları doğrudan ve dolaylı politika araçları olarak iki grupta incelemek mümkündür.¹⁰

3.3.2.1. Dolaylı politika araçları

Para ve maliye politikaları dolaylı politika araçları olmaktadır.

3.3.2.1.1. Para politikası

Merkez bankası tarafından bilerek ve isteyerek makro ekonomik hedeflere ulaşmak için kredi ve para koşullarına müdahalede bulunmasıdır.¹¹ Kısacası merkez

⁹ Karluk, A. g. e. , S.168.

¹⁰ Seyidoğlu, A. g. e. , 2003, S.120.

bankasının piyasada varolan para miktarını makro ekonomik değişkenlerdeki hedeflerine ulaşma için dengelemek amacıyla uyguladığı politikaların tümüne para politikası denir.

Sıkı para politikasında faizler yükselir, geniş para politikasında ise faizler düşmektedir ve dışa doğru sermaye akışı olmaktadır.¹²

3.3.2.1.2. Maliye Politikası

Devletin kamu harcamaları ve vergilerle piyasaya müdahale etmesi maliye politikasının kapsamına girmektedir. Maliye'nin genişletici politikaları ödemeler dengesini olumlu etkilerken, daraltıcı politikalar olumsuz sonuçları oluşturabilmektedir.¹³

3.3.2.2. Doğrudan Politika Araçları

3.3.2.2.1. Gümrük Tarifeleri

bir malın gümrük sınırını geçişinde ödenen vergi ve harçlardan ibarettir. Tarifelerin ekonomi üzerinde fiyat mekanizmasına bağlı etkileri bulunmaktadır.

Gümrük tarifelerini başlıca Advalorem, Spesifik ve karma gümrük tarifeleri olmak üzere üç gruba ayırabilir. Spesifik gümrük tarifesi, malların birimi ve ağırlığı gibi fiziksel ölçüleri üzerinden belirli bir değer verginin alınmasıdır. Advalorem gümrük tarifesi ise malın değerinin belirli bir yüzde oranı olarak alınan vergidir. Karma gümrük vergisi her iki gümrük vergisi türünün bir arada kullanılmasıdır. Malın hammadresi üzerine spesifik, mamul üzerine ise advalorem vergi konulmasıdır.¹⁴

Türkiye'de advalorem gümrük tarifesi kullanılmaktadır.

¹¹ Vildan Serin, **İktisat Politikası Seçme Konular Para Politikası Maliye Politikası**, alfa yayinevi, 1998, S.1.

¹² Emin Ertürk, **Uluslararası İktisat**, Alfa Yayıncılık, 2001, S.108.

¹³ **A.e.**

¹⁴ Gökhan Kurt, 2001 Ekonomik Kriz Sonrasında Türk Dış Ticaretinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik, 2011, S.17.

3.3.2.2.2. Tarife Dışı Araçlar

Genellikle dövizin çıkışına sebebiyet veren işlemlerin kısıtlamak ya da yasaklamak amacı döviz gelirinde sınırlama uygulamasıyla yapılmaktadır.¹⁵

Tarife dışı araçları aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

- **Miktar Kısıtlamaları:** Kotalar, ithalat yasakları, dövizin kontrolü vb. yollarla ithalatı sınırlandırmak amacı ülkeden çıkan ya da işleme giren malların miktarını direkt belirlemektedirler.

Bunlar da gümrük tarifeleri gibi ithalatı pahalılaştırıp yerli üretimin karlılığını artıran, yani fiyat mekanizması yoluyla serbest ticarete müdahale niteliğinde olan önlemlerdir.

- **Tarife Benzeri Araçlar:** yerli üretimin karlılığını arttırmak amacı yeni fiyat mekanizma yoluyla ithalatı pahalılaştırıp ithal ikamesi endüstrilere teşvik edici önlemler almaktır.
- **Görünmez Engeller:** Devletin, halkın güvenliğini ve sağlığını nedeniyle çıkartmış olduğu düzenlemeler ve standartlardan ibarettir.
- **Gönüllü İhracat Kısıtlamaları:** gelişmekte olan ülkelerde emeği yoğun olan malların üzerine, alıcı ile satıcının belirlediği ve uyguladığı gönüllü ihracat kotalarıdır.¹⁶

3.3.2.2.3. İhracatın Özendirilmesi

Devletlerin ihracatın teşvikini sağlamak için almış oldukları bazı önlemler vardır. Özellikle az gelişmekte ve yeni piyasalara açılmaya çalışan ülkelerde böyle önlemlere başvurmaktadırlar. Bunun için ihracatçıya, ülkeye kazandırdığı dövizin karşılığında daha fazla yerli para ödenmesi ya da üretimde maliyetleri düşürerek farklı yollara başvurmaktadırlar.¹⁷

¹⁵ A.e.

¹⁶ Seda Bayrakdar, 1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Türk Dış Ticareti Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007, S.8.

¹⁷ Seyidoğlu, A. g. e. ,1998, S.119-120.

* Arbitraj: Paha kazanmış hisse senedi, tahvil, döviz gibi değerli kâğıtları satarak daha kârlı gördüğü ya da yüksek verim getirme olasılığı bulunan başka değerli kâğıtlar satın alma işidir.

3.3.2.2.4. Döviz Kontrolü

Döviz kontrolünü dar ve geniş anlamda ele alabiliriz. Dar anlamda döviz kontrolü, döviz üzerine yapılan banka ve borsa arbitrajları* ile bunların denetlemesidir. Günümüzde gelişmiş ülkelerde uygulanan döviz kontrolü, büyük ölçüde bu anlamda bir denetlemedir. Bu şekilde kontrol, daha çok merkez bankasının piyasaya milli paranın döviz kurunu istikrar içinde tutmak amacı yaptığı müdahalesidir. Döviz piyasasında talebin arzdan fazla olma durumunda ise, dövizin fiyatı yükselmektedir. Böyle bir durumda Merkez Bankası elindeki rezervlerin belli bir kısmını piyasaya sürmesiyle fiyatlardaki meydana gelen artışları engeller. Piyasada döviz talebinin düştüğü durumlarda , döviz satın alarak fiyatı yükseltmeye çalışır. Ülkeye sermaye giriş ve çıkışlarını düzenlemek için iskonto hadlerini yükseltip ya da azaltır.¹⁸

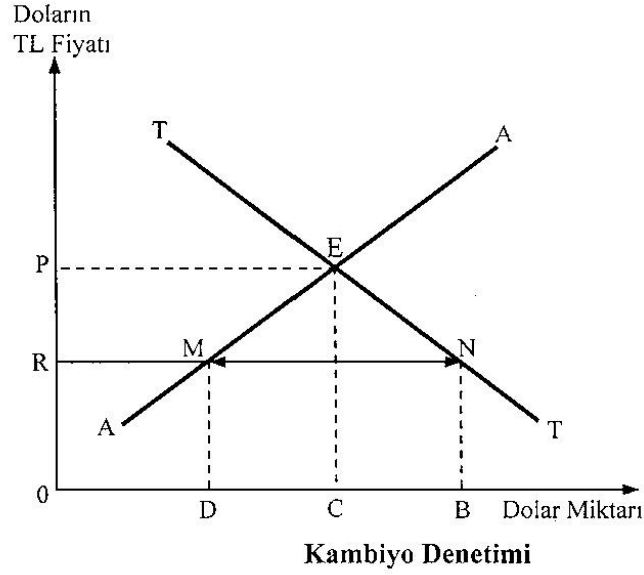
Geniş anlamda döviz kontrolü , iç ekonomi politikaları ile döviz fiyatlarını ayarlanması, görünmeyen işlemlere getirilen miktar kısıtlamaları, döviz alış ve satış primleri, döviz sahip olma hakkının devlete bırakılması ile blokaj ve ödeme anlaşmalarını da içine alan oldukça kapsamlı bir denetleme şeklidir.

Döviz kontrolü, bir ülkenin tüm kesimlerinin kazandığı yabancı paranın tek bir merkezde toplanıp, tüm döviz harcamalarının da yine aynı merkezden yapılmasıdır. Böyle bir sistemde dövizin serbest piyasalarda alınıp satılması yasak ve herkes kazandığı döviz miktarını bildirip hükümetin belirlediği süre ve koşullarında yine hükümete satmak zorundadır. Kazanılan veya bulundurulanan dövizin bildirmeme yada teslim etmemenin cezası vardır. Böylece ülkede birikmiş döviz , devlet tarafından ülkenin ihtiyaçlarına göre tahsis edilir. Döviz harcaması durumunda olan ve döviz ihtiyacı duyan kurumlar veya kişiler ise hükümete müracaat ederek döviz talebinde bulunurlar. Hükümet fiyat ve döviz rezervini kontrol altına tutup, döviz harcamalarını denetlemektedir. Tüm döviz harcamaları belli kriterlere uygun olması zorunda yani hükümet döviz taleplerini inceleyip denetler ve talebı kendi belirleyeceği fiyat ve miktarda karşılar. Kısacası ülke içinde dövizin bütün giriş çıkışları devlet kontrolü altında gerçekleşmektedir.

¹⁸ Döviz Kuru Sistemler, Politikası, Ve Döviz Kontrolü, İzmir Ekonomik Üniversitesi (Çevrimiçi)
<https://Docplayer.Biz.tr>

Grafik üzerinde bu durumun incelemesini yapabiliriz.

Grafik 3.1: Döviz Kontrolü Rejiminde Talep ve Arz Eğrisi

Kaynak: Döviz kontrolü, (Çevrimiçi) <https://aspompi.wordpress.com/>

TT Döviz işlemlerinin serbest olması durumunda dolar talep eğrisi, AA dolar arz eğrisini ve talep ve arzın kesiştiği nokta(OP) ise kurun serbest piyasa koşulunda dengesini göstermektedir.

Döviz kontrolü(kambiyo denetimi) rejimlerinde hükümetler resmi kuru genellikle denge kurunun altında belirlemektedir. Buda ulusal paranın aşırı değerlenmesi anlamına gelmektedir.

Grafikte OR resmi döviz kurunu, OB bu kurdan döviz talebini, OD bu kurdan döviz arzını ve DB talep fazlalığını göstermektedir. Hükümet yetkililerin OD'ye eşit tutarda lisans çıkarmalıdır. Böylece aşırı değerlenmiş döviz kurundan sınırlı sayıda kişilerin talebi karşılanmış olacaktır. Talebi karşılanmamış kişiler döviz yüksek kurdan bile alma olanağı yoktur. Buda döviz kara borsanın ortaya çıkmasına neden olacaktır.

1970'lerden sonra döviz kontrol sistemini Batı Avrupa ülkeleri tamamen terk etmiştir. Fakat gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretinin serbestleştirilmesine katkıları sınırlı olduğu için, bu ülkelerde döviz kontrolü, dış ekonomi politikalarında konuma sahiptir.

Günümüzde uygulanan döviz kontrolünün başlıca dört temel amacı vardır. Amaçlar aşağıda açıklanmıştır.¹⁹

- **Ödemeler Bilançosu Açıklarını Giderme:** Döviz kontrolü, döviz gelirlerinin çeşitli ihtiyaçlar arasında mevcut olan döviz rezervlerini aşmayacak şekilde dağıtılmasını gerektirdiğinden, teorik olarak ödemeler bilançosu açığını ortadan kaldırır. Ayrıca, mevcut kıt döviz rezervleri belli bir öncelik sırasına göre dağıtılır ve böylece kıt kaynaklar daha rasyonel bir şekilde kullanılmış olur.
- **Sermaye İhracını Kontrol Altına Alma:** Faiz oranlarının yurt dışında yüksek olması veya ülke parasının devalüe edilebilme olasılığının yüksek olması, ülkeden önemli boyutta kısa vadeli sermaye çıkışına sebep olabilir. Bu durumda ülkenin ödemeler bilançosu açıkları büyür ve milli paranın dış değeri düşer. Bu sebeple döviz kontrol rejimi uygulanabilir ve ilk uygulamaları 1930' larda Almanya, Danimarka ve Arjantin gibi ülkeler sermaye çıkışını kontrol altına alabilmek için etkin bir araç olarak kullanmışlardır. Sermaye çıkışı önlendikten sonra bu kontrol önlemlerine son vermek gerekirken hükümetler bu kontrole devam etmektedirler. Bu sebepler IMF döviz kontrol rejimini sadece sermaye çıkışını engellemek için kullanılmasına izin vermektedir.
- **Ekonomik Kalkınmayı Gerçekleştirme:** Gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri, kendi kalkınma planı çerçevesinde döviz kontrolü ile ekonomik kalkınma için gereksiz malların ithalatını cezalandırıp gerekli olan malların ithalatını teşvik ederler. Döviz kontrolü uygulanan ekonomilerde, ülkeler büyük ölçüde dünyadan soyutlanırlar. Çünkü döviz kontrolü yerli üreticiyi yabancıların yıkıcı rekabetinden korumak için ithalatı kısıtlama yoluna gider. Döviz kontrolü ülkenin sanayisini korumak amacı değil ödemeler bilançosu açığını kapatmak için bile uygulanırsa bile, azalan ithal sonucunda yerli üreticiler bu durumdan yararlanır ve böylece sanayileşmeye dayalı kalkınma gerçekleşir.

¹⁹ The use of foreign exchange control to promote economical stability, (Çevrimiçi) www.eurforex.com, 8 temmuz 2013.

- **Devlete Gelir Sağlama:** Genellikle gelişmekte olan ülkeler gelir sağlamak amacıyla döviz kontrol rejimini uygulamaya koyar. Döviz kontrol rejiminde bütün döviz gelirlerini sahip olduğu tekel ile devlet kendine aktarır. Bütün döviz gelirleri devletindir ve dövize ihtiyacı olanlar döviz devletten temin etmek durumundadırlar. Yani devlet, döviz ucuza alıp pahalıya satarak gelir elde eder. Devlet bazı işlemler için Devlet, belirli bazı işlemler için yapılan döviz satışlarından döviz talebini kısmak amacıyla "prim" tahsil eder.

Döviz kontrolünün etkileri aşağıda açıklanmıştır.²⁰

- **Konvertibileden Uzaklaşma:** Döviz kontrol rejimi uygulayan ülkeler konvertibileden tamamen uzaklaşır. Uluslararası ödemelerde çok taraflı denkleştirme yerine iki taraflı anlaşmalar yapılır ve bu anlaşmalarda hangi malın ne miktarda alınıp satılacağına karar verilir ve taraf ülkeler değişimleri konvertibl döviz* olmadan gerçekleşir. Bunun sonucunda fiyat ve maliyet arasındaki ilişkiler bozulup, ülkeler arasında ayırıcı uygulamalar ortaya çıkar. Sonuç olarak uluslararası ticarete belirsizlik ve karışıklık meydana gelir ve karşılaştırmalı üstünlüklerden uzaklaşır.
- **Parasal Gelirlerde Yeniden Dağılım:** Döviz kontrolünün parasal gelirinin yeniden dağıtım etkisi ekonominin şartlarına bağlıdır. Döviz kontrol rejiminde parasal gelirler devlete doğru kaymaktadır bunun nedeni ülkenin içinde döviz gelirini elde eden kişilerin, bunu devletin belirleyeceği fiyattan ona satması zorunluluğudur. Ayrıca devlet döviz satışından belli oranda vergi elde etmektedir.
- **Yasal Olmayan İşlemlerde Artış:** Döviz kontrol rejimi uygulaması ile devletin döviz talebini kısıtlaması ülkede ticari ve sosyal ihtiyaçların tatmin edilmemesine ve ekonomik sıkıntıların artmasına neden olur. Ülkenin ödemeler bilançosu açıkları baskı altına alınır ve döviz talebinin arzından daha fazla olduğu için devlet ihtiyaç önceliğine göre ihtiyaç sahiplerine döviz

²⁰ A.e.

* **Konvertible Döviz:** Uluslararası para piyasalarında bütün ülkelerce kabul gören ve bu sebeple bir diğer ülke parasına serbestçe çevrilebilme imkânına sahip dövizlerdir.

* **Gelirin Yeniden Dağılımı:** toplum içinde dağılmış gelirin, kamu maliyesi aracılığı ile yeniden dağıtılması sürecini ifade eder

tahsis eder. Bu durumda, baskı arttıkça döviz kaçırılması ve döviz kara borsası oluşumları olağanlaşır

- **Uluslararası İhtisaslaşmadan Uzaklaşma:** Döviz kontrolü uygulayan ülkelerde belli bir malı en ucuz bulunan ülkelere değil, onlara tahsis edilen belli ülkenin parası yada o paranın geçerli olan yerlerden ithal edilmesine izin veriliyor. Mesela eğer dünyanın en kaliteli ve ucuz tekstil makineleri Almanya'da üretilirse fakat tekstil makinesi ithalatı için fransız frangı düşük kurdan satılıyorsa, ithalatçılar daha düşük kaliteli ve daha ucuz olan fransız tekstil makineleri ithal etmeyi tercih ederler. Bu durumda ülke aynı miktar döviz ile daha çok tekstil makine almak yerine daha az miktarda ve daha düşük kalite ile makine alır. Bu şekilde fransa'da bu sanayi dalı teşvik edilmişken uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlükler ortada kalmış oluyor.
- **İkili ve Çok Taraflı Ödeme Anlaşmalarına Yol Açma:** Döviz kontrol rejiminin sonucu olarak iki ve çok taraflı ticaret anlaşmalarından takas, kliring* ve ödeme anlaşmaları ile dünya ekonomisinde son yıllarda önem kazanmaya başlayan diğer karşılıklı ticaret türlerine yol açılmıştır.

3.4. Türkiye' de 1963 Yılından Önce Dış Ticaret:

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Türkiye nin ekonomisi dışa açık vermekteydi. Henüz sanayi kurulmadığından dolayı ekonomi tarıma bağlıydı. Temel tüketim(gıda maddeler, tekstil ürünleri) malları ithal edilirken tarımsal ve madensel hammadde ihraç ediliyordu ve ithalat bu şekilde karşılanmaktaydı. Ülkenin fazlasıyla dışa bağımlılığı, dışa açık olmanın temel nedeniydi. Diğer tarftan kurtuluş savaşından sonra 24 temmuz 1923 yılında lozan barış anlaşması sonucunda gümrük tarifelerinde kısıtlamaların ve yabancı şirketlerin ekonomideki payının büyümesiyle ülkenin dışa açık bir ekonomi olmasına sebep olmuştur.²¹

* **Kliring:** dış ticarete , iki ülke arasında yapılan alış verişin karşılıklı olarak döviz kullanılmadan malla ödenmesi

²¹ H. Avni Ozcan (1998), “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, **Dış Ticaret Dergisi**, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/dnbgdistic.htm>.

1930 yılın başında devlet dış ticarete sınırlamaya gitmiştir. Bunun nedeni ise dışa bağımlılığı azaltmak olmuştur. 1923-29 yılları arasında Türkiye hep dış açığı verirken, 1930 ile 1931 yıllarında dış ticareti fazla vermeye başlamıştır. Türkiye'nin ihracatının sektörel dağılımı incelendiğinde %85 oranının üzerinde tarım ürünlerinden oluşmaktadır. İthalat ürünleri ise genelde sanayi ürünleri ile dokuma ve giyim gibi temel tüketim mallardan oluşuyor.²²

Birinci beş yıllık sanayileşme planı(1933-1937) devletçilik uygulamasının başlangıcını oluşturmuş ve amacı, dış ticaret açığını kapatmak olmuştur. Bu dönemde sanayileşme ivme kazanmıştır. Devlet bunun için fabrikalar kurup ekonomik hayata aktif bir şekilde müdahale etmiş ve işlenmiş veya yarı işlenmiş tarım ürünlerinin ihracatını yapmak, ülkede üretilen malların ithalatını sınırlandırmak, Türkiye'nin mallarını satın alan ülkelere mal satın almak ve ikili anlaşma konusu olan malların ithalatının serbestlik getirmek gibi politikalar izlemiştir. Bu çerçevede bir çok ülkeyle kliring anlaşması(ihracat karşılığı ithalat yapılması) yapılmış ve düzenlemeler 1934 yılında kurulan dış ticaret ofisi tarafından yürütülmüştür. İkinci beş yıllık sanayi planı(1938-1942 yılları kapsayan) ikinci dünya savaşının çıkması sebebiyle uygulanamamıştır.²³

1939 yılında kamu kuruluşu niteliğinde olan Takas Limited Şirketi, Savaş yıllarında dış ticareti sınırlamak ve kontrol etmek amacı kurulmuştur. 1940 yılında Milli Korunma Kanunu çıkarılmış ve bu kanun hükümete ihracat ve ithalata sınırlama yetkisi vermiştir. 1941 yılında Türk Ticaret Ofisi oluşturulmuş ve bu gelişmelere paralel olarak 1939 yılından sonra dış ticaret fazlası vermesi sağlanmıştır.²⁴

2.Dünya Savaşı sırasında Türk maden ve tarım ürünlerine olan dış talep artmakta ve artan ihracat ve dış ticaret fazlası sonucunda döviz ve altın rezervleri de

²² Mehmet Ali Tesbi, Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Bu Yana Dış Ticaret Politikalarımızın Ve Dış Ticaretimizin Gelişimi (Çevrimiçi) <https://www.tarim.gen.tr>

²³ Hasan Özyurt, Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938). **Sosyoloji Konferansları**, Cilt:0 Sayı:19, 2011, S.119-148, (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/iusoskon/issue/9540/119154>.

²⁴ Server Somuncuoğlu, "Mühim Bir Mesele: Ticaret Politikamız", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt:2, Sayı:20, 1940, S.6.

artmıştır. 1938 yılı hariç 1934-1946 yılları arasında dış ticaret dengesi hep fazla vermiştir.

2.Dünya Savaşından sonra Türkiye uluslararası ticareti serbestleşme adına bazı önemli adımlar atmıştır. 1946 yılında TL %116 oranında devalüe edilmiş ve ithalat üzerindeki fiyat ve miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve ihraç malların arzında düşüş meydana gelmesiyle 1947 yılından sonra dış ticaret yine açık vermiştir.

Türkiye'nin bu yılda Dünya bankası, IMF(Ülulararası Para Fonu), OEEC(Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü)ve GATT(Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) gibi uluslararası kuruluşlara taraf olması önemli ekonomik gelişmeler arasında yer almaktadır.²⁵

1950'li yılların başında, bu zamana kadar uygulanan kiliring ve takas ağırlıklı yürütülen dış ticaret yerini daha liberal bir dış politika ve serbest dövizli bir dış politikaya veriyor.

1950'li yıllarında Demokrat parti iktidariyle ithalatta liberasyona gidildi. Sabit ama ayarlanabilir kur sistemi benimsendi.

1950'li yıllarda sabit ama ayarlanabilir kur sistemi benimsenmiştir.Ayrıca demokrat parti iktidara geldi ve bu dönemde ithalatta liberasyona gidilmiştir. 1950 ile 1960 yılları arasında Türkiye'nin ihracatı tarımdan oluşmaktadır. Bu dönemin sonlarına doğru ciddi boyutlarda enflasyon, dış ödeme açıklarında artan hız ve bunun sonucunda eriyen döviz rezervleri meydana gelmiştir. 1958 yılında istikrar tedbiri alındıktan sonra TL yeniden %70 devalüe edilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda 1946 yılında başlayan ithalat liberalizasyonuna son verilmiştir. 1956 yılından sonra iç ve dış fiyatlar arasındaki makasın açılması sonucu TL değerli hale gelmesiyle birlikte Türkiye'de ithalat önemli ölçüde azalmıştır.²⁶

²⁵ DTM 2011, “Türkiye İhracatının Gelişimi”, Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/IHR/Turkiye_ihr_gelisimi.doc.

²⁶ Esat Çelebi, Türkiye’de devalüasyon uygulamaları (1923 - 2000). **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2011, S.55-66.

Türkiye ekonomisi 1950-1960 yılları arasında plansız, programsız ve sürdürülmez büyüme sürecinin ardından , planlı bir ekonomi düşüncesi genel kabul görürken aynı zamanda 1961 yılında bu düşünce anayasaya girmiştir.

1961 Anayasası ile birlikte ekonomik ve sosyo-kültürel kalkınmanın demokratik yollarla gerçekleştirilmesine hükmedilmiştir. Ayrıca kamu ve özel sektörün iç içe ve birbirini tamamlayacak şekilde olması amaçlanmıştır. Bunun için 30 Eylül 1960 yılında Başbakanlığa bağlı Devlet Planlama Teşkilatı Devletin ekonomik, sosyal ve kültürel amaçlarının belirlenmesinde hükümete danışmanlık yapmak üzere kurulmuştur .²⁷

Devlet planlama teşkilatının kuruluş tarihinden bu yana toplam 9 adet beşer yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştur. Planları iktisadi açıdan ve yaklaşımları kapsamında; devletçi, kısmi: 1960 yılından önceki planlar, karma ekonomi,bütüncül: 1960-1980 yıllarını kapsayan planlar ,liberal,stratejik: 1980-2000 planları olarak ayırabiliriz. 1980 yılından önce sanayileşmede ithalat ikameci politikalar izlenirken 1980 yılından sonra yönlendirici açık bir ekonomiye geçiş yapılmıştır.²⁸

3.4.1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi 1963-1967

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(BBYKP) 1962 yılında yetişemediğinden dolayı bu yıl için hazırlanmış program 1963'den itibaren yürürlüğe konulmaktadır. BBYKP 3 aşamadan oluşmaya ve 15 yıllık uzun vadeli bir perspektif planının ilk aşamasını oluşturmaktadır.

1960 yılından sonra planlı kalkınma dönemi, birbirini izleyen 3 beşer yıllık dönemden oluşan bir perspektif planının ilk aşamasını oluşturan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulaması 1963 yılında başlayıp 1978 yılında sona ermiştir.

²⁷ Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, S.205.

²⁸TC Kalkınma Bakanlığı, **Beş Yıllık Kalkınma Planları**, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC25320C1CC3C485FB70C9008EBE56E898F05146F027CA65EC>

Planlı kalkınma döneminde hazırlanan kalkınma planları, 1963 yılından önceki planlardan göre daha fazla makro bakışa sahip olup toplumsal ve ekonomik gelişmeleri bütün yönleriyle içermektedir. Planlar kamu kesimi için "emredici". Özel kesim için "yol gösterici" niteliğindedir. Plan kamu yatırımları konusunda zorunlu ve bağlayıcı bir niteliğe sahipken özel kesim yatırımları için yönlendirici ve teşvik edici yönündeydi.²⁹

Devlet dış politikalar ve mali destek aracılığıyla belli alanları daha karlı ve cazip duruma getirerek, özel yatırımların bu alana kaymasını sağlayacaktı. DPT ise, özel kesime bu imkanları verip verilmemesini ve verilecekse yolunu ve yöntemi araştırmaktan yükümlüydü.³⁰

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967 yılları arasında ve bir ekonomik ve sosyal bunalımın ardından düzenlendiği için, BBYKP'nin temeli kararlı ve dengeli bir gelişim yaklaşımıdır. Buna ek olarak toplumsal ve ekonomik gelişmeyi de on beş yıllık bir zaman içinde amaçlamıştır.

BBYKP’ında on beş yılda ulaşılabilecek hedefler aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.³¹

Nitelikli İşgücü Problemini Çözmek

- Milli gelirin (GSMH) istikrarlı ve hızlı bir şekilde büyümesi (GSMH' nin yıllık ortalama büyüme hızı plânda % 7 olarak hedeflenmiştir.
- İstihdam problemini çözmek
- Ödemeler Bilançosundaki dengesizliği gidermek ve Dış Kaynaklara bağılılığı Mutlak ve Nispi Olarak Azaltmak(dış ödemelerdeki dengesizliği gidermek için ithalata konusu olan malların bünyesinde üretmesidir. Bu şekilde, dış ticaretin ithalata bağımlılığı azalır ve dış ticaret açığı kapanmaktadır.)

²⁹ Mahmut Küçükoglu, **Kalkınma Planlarında Vergi Politikaları Hedefler Gerçekleşmeler**, 1963-2016, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:6, Sayı:12, S.183-210.

³⁰ S. Erdem, **Avrupa Birliğinde Devlet Yardımları ve Türkiye’ye Uyumu**, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Ülkeleri Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayını, Antalya, 2004.

³¹ A. Erdal, Ö.Dilek, **“Kamu Müdahaleciliğinin Yeni Evresi ve Planlı Ekonomi: 1960-1980 Dönemi”**, (Ed.) Dikkaya, M., Özyakışır, D., Üzümcü, A., vd. Yeldan, E., Türkiye’nin Ekonomi-Politigi: 1923-2007 içinde, Orion Kitabevi, Ankara, 2008, ss.123-138.

- Yukarda bahsedilen hedeflerin Sosyal Adalet İlkesine Uygun Gerçekleşmesi: (bunun için, sosyal güvenlik, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azalması, ve fırsat eşitliğinin yaygınlaştırılması ve ekonoik ve toplumsal gelişmelerin dengeli bir şekilde sağlanması gibi önerilere yer verilmektedir.

Planlı dönemin başında, önceden uygulanan tarıma öncelik verilen politikalardan tamamen vazgeçilmemiştir. Bu yıllarda nüfusun %77'sinin temel geçim kaynağı tarımdı. Ayrıca toplumun beslenme ihtiyaçlarını karşılanması, tarımdan sanayiye kaynak aktarılmasının zorunlulukları ve ihracatın büyük ölçüde tarıma bağlı olması nedeniyle tarım sanayi bağlamında dengeli büyüme yaklaşımının benimsenmesini gerektiriyordu.³²

Aşağıda birinci Beş Yıllık Plan Döneminine ait veriler sunulmuştur.

Tablo 3-1 : Birinci Beş Yıllık Plan Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (Sabit Fiyatlarla)	Enflasyon %	İthalat (000\$)	İhracat (000\$)
1963	9.7	4.3	687.616	368.087
1964	4.1	1.2	537.229	410.771
1965	3.1	8.1	571.953	463.738
1966	12.0	4.8	718.269	490.508
1967	4.2	7.6	684.669	522.334
Ortalama	6.6	5.2		

Kaynak: Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997), Ankara: İmaj Yayınevi. 1997, S.18.

Tabloya bakılırsa planlı dönmdde en yüksek büyüme oranı 1966 yılında %12 ile gerçekleşmektedir. Üstelik bu ortalama büyüme hızı ortalama %5.2'lik bir enflasyon oranıyla gerçekleştirilmiştir. Rakamlar istikrar içinde gelişen bir ekonominin göstergesidir. BBYKP'nin uygulaması oldukça başarılı bir plan olup gerçekleşen sonuçlar hedeflere ulaşmış ya da çok yaklaşıktadır.

Ekonomi her yıl ortalama %6.7 oranında büyüdü, fiyatlardaki artış %5.2 olup, tarım %3.7 sanayi ise %10.6 oranında büyümüştür. Yurtiçi tasarruflar bir önceki döneme 4 puan artarken yatırımlar yaklaşık 1 puanlık bir artış göstermiş ve aradaki

³²DPT 1963, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı** (1963-1967), (Çevrimiçi).<http://eku-tup.dpt.gov.tr/plan1.pdf>.

fark azalıp pozitifte geçmiştir. Dış borç servisi* ihracatın %40'ına varsa da ithalatta darlık ya da mal yokluğu bunalımı yaşanmamıştır.

BBYKP dönemi, enflasyonsuz kalkınma, iç ve dış dengenin kurulması, büyüme hızının yükseldiği ve gelir dağılımında her ne kadar iyileşme olmasada bozulmaması açısından başarılı bir örnek olmuştur dış denge sağlanabilmiştir.

3.4.1.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi 1968-1972

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972 (İBYKP) başbakan Süleyman Demirel ve Müsteşarı Turgut Özal denetiminde hazırlanmıştır. İBYKP'nın temel ekonomik hedefi milli gelirin yılda ortalama %7 büyümesidir.

İBYKP'nın hedefleri şu şekilde sıralanmaktadır.³³

- Tarım sektöründe ortalama %4.1 oranında büyümek,
- Ekonmide sanayi sektörünün yıllık büyüme hızının %12 olması ve süreklilik kazanması, dönem sonunda sanayinin GSMH'daki payının %20.5 seviyesine çıkması,
- Dışa bağımlılığı azaltarak dış tasarrufların GSMH'deki payı 1967 yılında %2'den 1972 yılında %1.7'ye düşmesi,
- Yurt içi tasarrufların GSMH'ya oranı aynı yıllar için %17.9'dan %22.6'ya çıkması
- Yatırım harcamaları 1967'de GSMH'nın %19.9'u iken, 1972 sonunda %24.3'e yükselmesi
- Yıllık ortalama ithalatın %7.9, ihracatın %7.4 ve işçi dövizinin %5.5 oranında bir artış ve 1972 yılın sonuna geldiğinde dış ticaret açığının 395 milyon dolar ve cari işlemler açığının 226 milyon dolar olacağı öngörmüştür.

Aşağıda sıralanan maddeler İBYKP ihracat politikalarında devletin alacağı tedbirler olarak belirlenmiştir.³⁴

³³ A. Erdal, Ö. Dilek, A.g.e., S.128.

- ihracatın yapısının değiştirilmesi amacıyla, ihracata dönük sanayiler teşvik edilmesi,
- Yeni pazar araştırılması,
- İhraç mallarında standardizasyon, ambalaj ve kalite eksikliğinin giderilmesi ve dış talebine uygun malların üretilmesi,
- Reklam ve dış tanıtıma ağırlık vererek malların sürümünü arttırılması ve İkili Ticaret Antlaşması sisteminin geliştirilmesi,
- İhracat rejiminin uygulanmasının basitleştirilmesi ve İhracatın vergi yönünden teşvik edilmesi,
- İhracat teşviklerini artmak,
- Tarımsal ürünlerde stoklama tesislerinin arttırılması,
- Gönüllü ihracat birliklerinin kurulması,
- Uzman personelin yetiştirilmesi,

Aşağıda İBYKP dönemine ait veriler sunulmuştur.

Tablo 3-2 : İkinci Beş Yıllık Plan Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (Sabit Fiyatlarla)	Enflasyon %	Dış Ticaret Açığı %	İşçi Dövizleri %
1968	6.7	3.2	-267.2	+107
1969	5.4	7.2	-264.4	+141
1970	5.8	6.7	-359.1	+273
1971	10.2	15.9	-494.2	+471
1972	7.4	18.0	-677.6	+740

Kaynak: Erdinç Tokgöz, A.g.e, S.18.

Yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen İBYKP'de öngörölmüş %7 büyüme oranı Tablodan da anlaşılacağı üzere gerçekleşmiştir. İBYKP döneminin ilk üç yılında her ne kadar sonuçlar hedeflerin altında kalsa da son iki yılda hedefleri aşmış durumdadır. Tarım ve sanayi hedefin altındayken hizmet sektöründe hedef aşılmıştır. İBYKP'de devletin özel sektöre yaptığı her türlü teşvik ve özendirici önlemlere rağmen, sanayi sektöründe öngörülen %12 büyüme hızı gerçekleşmemiştir.

³⁴ DPT 1968, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968 -1972, Ankara, DPT Yayınları

Bu dönemde politik sorunlardan ve belirsizlikten dolayı yerli ve yabancı sermayeler bu süreçte bekle gör politikasını izlemiştir. Dış ticaret açığı sürekli artarken, ihracatın ithalata karşılama oranı %65 lerden dönem sonunda %56,6' ya düşmüş ve uygulanan sabit kur politikası ile ithalat teşvik edilip ihracatı caydırıcı hale getirmiştir.³⁵

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, sanayileşmenin hızlı gelişme için şart olduğunu belirterek koruyucu dış ticaret politikasını açıklığa kavuşturmuştur. Yeni kurulan sanayilerin, kuruluş zorlukları yaşayana kadar ithalat kısıtlamaları ve gümrük politikaları ile sınırlandırılacağı, ancak belirli bir tecrübenin ardından kısıtlamaların kademeli olarak kaldırılacağı ve gümrük politikalarının kademeli olarak liberalleştirileceği belirtilmiştir. Buna ek olarak, ithal ikamesini yaratacak olan endüstriyel korumanın maliyetlerinin de dikkate alınacağı ve dünya pazarlarında uzun vadede rekabet gücü elde edemeyecek sanayi sektörlerinin kesinlikle korunmayacağı belirtilmektedir.³⁶

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, büyüme merkezleri önerildi; bu bölgelerde kamu yatırımları yapılmış ve altyapı tamamlanmış ve özel sektörün yatırım yapması beklenmektedir. Teşvik aracı olarak vergi indirimlerine ek olarak, kredi imkânlarının artırılması ve bir "organize sanayi bölgesi" yaratılması fikriyle şekillendirilmiştir. 1970 ve 1971 uygulama programlarında, Doğu Anadolu'da yatırımlardan daha fazla pay alındığı kaydedildi. DPT, 1972 uygulama programı, "bölgesel kalkınma" ya da "bölgesel planlama" bir bölüm sağlamadı. Bu konular, "kalkınmada öncelikli bölgeler" bölümlerine dahil edilmiştir.

Bu dönemde geri kalmış bölgelere yatırım yapacak sanayicilerin gelir vergisi kanunundan yararlanmaları kolaylaşacaktır. 1968 yılında, yatırım mağdurunun yasadışı yararlanıcı sayısı 1993 ve 1980'de 22'den 40'a, 1981'de 25'e yükseldi ve daha sonra sayı değişti. Artan veya doğu ve güneydoğu Anadolu illerinde bu yasadışı insan sayısını azaltmak için objektif veya rasyonel kriterler çok güçlü politikacıları

³⁵ Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi** (1914-1997), Ankara: İmaj Yayınevi. 1997, S. 21-22.

³⁶ Alkın, **A. g. e.** , s. 254.

işaret edilmiştir tüm bu listede kendi seçim bölgeleri koyarak teşviklerin yararlanmak deneyin. Bazen gelişmiş bölgeler bu listelere dahildir.³⁷

3.4.1.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi 1973-1977

BBYKP ve İBYKP, 1963-1977 perspektif planına göre hazırlandı ve ilk 5 yıl için yatırımlara ve istihdam sorununu ve yeniden düzenlemelere öncelik verirken, ikinci beş yıllık süre için sanayinin sürükleyici bir sektör haline gelmesini benimsemiştir.

Üçüncü beş yıllık kalkınma planı(ÜBYKP), dünyadaki değişen şartları ve Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak 1973 ile 1995 yıllarını kapsayan uzun dönem planının ilk halkası olarak hazırlandı. Yeni perspektif planına göre gelir seviyesinin artması, ara ve yatırım malları üreten sektörlerde sanayileşmenin hızlandırılması ve dış kaynaklara bağımlılığın azalması hedef olarak belirlenmiştir.

Planlı dönemin başlangıcında ilk hazırlanan plan 15 yılı kapsıyordu ve üçüncü beş yıllık kalkınma planının son halkasını oluşturuyordu. Fakat ortaya çıkan yeni sorunlar ve içinde bulunulan durumlardan dolayı ÜBYKP yeni bir perspektif planının ilk bölümü olarak hazırlandı. Yeni uzun dönemli planın hedefleri aşağıdaki gibidir.³⁸

- 1995 yılında Nüfusun 65 milyonu aşmaması yönünde önlemlerin alınması,
- GSMH'ın yılda %7.9 oranında büyümesi,
- Tarımda %4-4.5, Sanayide ise %11.5-12 düzeyde sektörel büyüme amaçlanmış,
- GSMH'ın oluşumunda sanayi %27, tarım %23, hizmetler %50 pay sahibi olacak,

³⁷ Alkın, A .g. e. , S. 254.

³⁸ T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, üçüncü Kalkınma Planı 1973-1977, ,(Çevrimiçi) www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf

- Bu dönem içinde 291 milyar TL yatırım yapılacaktır ve bu yatırımların %45'i sanayiye, %43'ü hizmetlere ve %12'i tarım sektöründe yapılacaktır,
- Yurtiçi tasarruflar 1972 yılında %19.6 seviyesine ve 1977'de %25.5'e çıkacaktır,
- Dışa bağımlılığın azalması ve 1963-1971 yılları arasında ihracattaki yıllık %7 artış %9.4 düzeyine çıkacaktır,
- Hızlı sanayileşme ile 1.6 milyon kişiye iş olanağı sağlanacaktır.

Yapılan çalışmalara rağmen ÜBYKP'ında öngörülen rakamlara ulaşılmamıştır. Bunun sebebi de devletin izlediği özendirme politikalarının ortaya çıkan petrol krizinden etkilenerek başarısız olmasıdır. Planın en önemli hedeflerinden olan hızlı büyüme ve üretim yapısını değiştirmeye ulaşılmamıştır.

Bu dönemde ekonomi büyük bir darboğaza girmiştir. 1973-1974 yılları arasında petrol fiyatlarının hızla artarak dört katına çıkması ekonomiyi fazlasıyla sarsarak etkilemiştir. İtlahat durağan ihtacat karşısında hızla büyüyerek Kamu İktisadi Teşebbüslerinin dengesini bozmuş sonuç olarak bütçe açığı ve enflasyon hızla büyümüştür.³⁹ Cari işlemler dengesindeki açık 1977 yılında GSMH' nın %8'ine ve döviz gelirlerinin %92'sine ulaşmıştır. Bu açıkların dış kaynaklarla finanse edilmesi ile dış borç yükü hızla artmıştır.

Aşağıda ÜBYKP dönemine ait veriler sunulmuştur.

Tablo 3-3 : Üçüncü Beş Yıllık Plan Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (Sabit Fiyatlarla)	Enflasyon %	Dış Ticaret Açığı %	İşçi Dövizleri %
1973	20.5	5.4	-769	1183
1974	19.9	7.4	-2245	1426
1975	10.1	8.0	-3338	1312
1976	15.6	7.9	-3168	983
1977	24.1	3.9	-4043	982
Ortalama	6.5			

Kaynak: Erdiñ Tokgöz, A.g.e, S.24.

³⁹ S. Öztürk, D.Özyakışır, "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi", **Mevzuat Dergisi**, Sayı: 94, 2005, s.1-20.

Tabloda görüldüğü gibi yıllık öngörülen büyüme hızı %7.9 iken ortalama büyüme hızı %6.5 olarak hedefin altında kalmıştır. Gwnel olarak dış ticare açığı artmaktadır ve bunun sebebi petrol krizi ve kıbrıs barış hareketidir. İşçi dövizinde 1974 yılında en büyük artış yaşamıştır.

1970’li yıllar dünya için olduğu kadar Türkiye için de büyük dönüşümleri hazırlayan politik, toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişmelerin ortaya çıktığı yıllar oldu. Dünyadaki dönüşümlere ek olarak salt Türkiye’ye özgü, ama etkileri süreklileşen dönüşümlerde gündeme geldi; öyle ki, 21. yüzyılın Türkiye’sini çözümllemek ancak bu dönüşümlerin nereye gidebileceğini gerçekçi biçimde öngörmekle mümkün olabilir. Türkiye’nin kaderi, neredeyse, bu yıllarda ortaya çıkan ve daha önce pek de öngörülmeven toplumsal-politik ya da toplumsal ve politiko-ekonomik veya salt ekonomik olsa da politik sonuçları olan olaylar dizisiyle çizilir oldu.⁴⁰

Bu dönemdeki planlama yaklaşımı 1.ve 2. plana göre daha yüzeyseldir. Bunun sebebi bölgeler arası dengesizliklerin uzun dönemde bölge kaynaklarının harekete geçirilmesi ve yerel yönetimlerin etkin çalışmasıyla ortadan kalkacağı düşüncesidir.

Planda, ulusal yatırımlara yer seçmede, önceliklerin, ekonomik ölçütlere göre saptanmasını ister. Bölgeler arasındaki ayrımların, uzun dönemde ve az gelişmiş yörelerin kaynaklarının değerlendirilmesi ve yerel yönetimlerin etkin çalışmaları sonucunda giderilebileceğini var sayar. Ulusal planı hızla gerçekleştirmek amacıyla, 3. Plan bir anlamda geri kalmış bölgeler sorunu bir kenara itmiştir. Bunun sebebi ise yöreler arası gelişme ayrımlarını kısa dönemde ortaya kaldırma çabasının, ekonomik bakımdan etkin olamayan kaynak dağılımına yol açarak, uzun dönemde sermaye birikim ve ekonomik gelişmeyi yavaşlatabileceği düşüncesidir.⁴¹

Üçüncü plan döneminde gerek alt sektörlerde gerekse toplam olarak ithalatın çok büyük bir hızla artmış ve plan hedeflerinin üzerinde bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde toplam ithalat plan hedeflerinin %258 üstünde gerçekleşmiş ve ithalatın plan ile olan ilişkisi tamamen kopmuştur. Bunun nedeni 1973 petrol krizi nedeniyle

⁴⁰ Kazgan, A. g. e. , S. 90-122.

⁴¹ Keleş, A. g. e. , s. 275.

petrol fiyatlarının artması sonucunda Türkiye'nin petrol ithalatına giderek büyüyen miktarlarda döviz ayırma zorunda kalmış olmasıdır.

İhracat ve ithalatta meydana gelen bu olumsuz gelişmeler sonucunda 1973 yılında 796 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 1977 yılında 4.043 milyon dolara yükselmiştir bunun sonucunda dış ticaret açığının GSMH'ye oranı 1975 yılında planlı dönemin en yüksek oranına, %8.7'ye çıkmış ve ekonomi tarihimizde ilk defa ihracatın ithalatı karşılama oranı %29.6'ya düşmüştür. Ortaya çıkan bu açıkların bir kısmı 1973 yılında %50 artış gösteren işçi dövizleri ile bir kısmı da dış borçlarla finanse edilmeye çalışılmıştır.⁴²

3.4.2. Türkiye' de 1980 Yılından Sonra Dış Ticaret

24 Ocak kararları ile başlayan liberizasyon dönemi üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama 1980-1983 yılları askeri ihtilal dönemini kapsamaktadır, ikincisi 1984-1989 yılları arasında ticaret liberalisasyonu kapsayan dönemdir. Üçüncü aşama 1980'den sonraki yıllarda finansal liberilizasyonu kapsamaktadır.

3.4.3. 1980-1989 Yılları Arasında Dış Ticaret(Dışa Açılma Dönemi)

"Dışa Açılma", iktisat geniş anlamda bir ülkenin uluslararası pazarla bütünleşmesi anlamında kullanılan geniş kapsamlı, ama sınırları belirsiz bir terimdir. "İçe Dönük" ekonominin tersine çevrilmesi, iç yapının dünya ekonomisinden gelen etkilere açılması ve buna göre şekillenmesi amacını içermektedir. Dar anlamda ise ithalat ve ihracatın GSMH içindeki payını artırılmasıdır.⁴³

Türkiye 1980'de büyük bir ekonomik kriz yaşarken 1980 OPEC üyeleri petrol fiyatını ikinci kez %150 oranında arttırdı işsizlik oranı %20'lere yaklaştı, enflasyon %63,9'a yükseldi ve bu kriz halkı daha fazla etkiledi.⁴⁴

⁴² Okan H. Aktan, Baysan Tercan, "Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu, Liberasyon, Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 1985, S. 64.

⁴³ G. Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1985,1.B

⁴⁴ Cumhuriyet Tarihine damgasını vuran krizler, Milliyet Gazetesi, sayı:6438, 13 nisan 2010.

Bu krizin sonucu 1978-1979 yılları arasında ülkede alınan önlemlerin yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Türkiye dışa daha fazla açılma ve küresel ekonomiyle bütünlük sağlamak amacı bazı düzenlemelere gitmiştir. 24 Ocak ihracata dayalı sanayi stratejisi kararıyla birlikte bu düzenlemeleri uygulamaya başlamıştır.

1980'den önce uygulanan ithalatın yerli üretimle ikamesi ve ithal ikamesine dayanan sanayileşme stratejilerini terk etmekle birlikte dışa kapalı olan bir ekonomiden küresel ekonomiye entegre olabilen bir ekonomiye geçiş yapmıştır.⁴⁵

24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerinden sonra devletin müdahaleleri azalmaktadır. İthal ikamesi politikalarından karşılaştırmalı üstünlükleri dikkate alan ihracata dönük ve aşırı koruyucu bir dış ticaret konumundan serbest bir sanayileşme politikasına geçiş yapılmıştır.⁴⁶

1980'den sonra uygulanan serbest dış politikaları dış ticaret hacmini ve yapısını önemli derecede değiştirmiştir. Tablo 3.4'de dış ticarete ait veriler sunulmuştur.

Tablo 3.4. 1980-1989 Yıllarına Ait Dış Ticaret Verileri

Yıl	İhracat(Bin \$)	İthalat(Bin\$)	Dış Ticaret Dengesi(Bin \$)	Dış Ticaret Hacmi(Bin \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1980	2,910,122	7,909,364	-4,999,242	10,819,486	36,8
1981	4,702,934	8,933,374	-4,230,439	13,636,308	52,6
1982	5,745,973	8,842,665	-3,096,692	14,588,639	65,0
1983	5,727,834	9,235,002	-3,507,168	14,962,836	62,0
1984	7,133,604	10,757,032	-3,623,429	17,890,636	66,3
1985	7,958,010	11,343,376	-3,385,367	19,301,386	70,2
1986	7,456,726	11,104,771	-3,648,046	18,561,497	67,1
1987	10,190,049	14,157,807	-3,967,757	24,347,856	72,0
1988	11,662,024	14,335,398	-2,673,374	25,997,422	81,4

⁴⁵ S. Kundak, Türkiye’de İmalat Sanayinin İthalata Bağımlılığının Analizi, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2015, S.76.

⁴⁶ Huseyin Karakayalı, **Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi**, Gulec Matbaası, izmir, 2003, S.436.

1989	11,624,692	15,792,143	-4,167,451	27,416,835	73,6
------	------------	------------	------------	------------	------

Kaynak: TÜİK 1980-1990 yıllarına ait istatistik veriler, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr.

24 Ocak kararlarının uygulanması dış kaynaklara bağlı olduğundan dolayı bu dönemde yabancı sermayeyi yurt içine çekmeye çalışılmıştır. Özellikle bankacılık alanında yabancı sermayenin girişine izin verecek ve yabancı sermayeyi teşvik yasaları yayınlanmıştır.⁴⁷

Kararın uygulandığı günden sonra başlangıçta ihracat oranlarında hızlı bir artış gözlemlenmiştir ve beklenen hedef gerçekleşmiştir. 1980 ile 1982 yılları arasında nerdeyse %97'lik bir ilerleme görünmüştür. İhracatın artışı ile birlikte döviz gelirleri de artmıştır ve bunun sonucunda dış ödemeler açığı azalarak, yabancı sermaye ve turizm gelirlerindeki artış ile beraber döviz buhranı atlatılmıştır.⁴⁸

İthalattaki hızlı artışın sebebi ise ithalattaki kısıtlamaların azalmasından dolayı ortaya çıkmıştır. İthalatın oranı 1980'de 7,909 milyar dolardan 1982 yılında 8,842 milyona çıkmıştır. Sonraki yıllarda daha hızlı bir artış göstererek 1988'de 14,335 ve 1990 yılında 22,302'ye çıkmaktadır. 1980-82 yılları arasında ithalattaki artış %11 iken 1988-1990 yıllarında %55'e çıkmaktadır.⁴⁹

1984 ile 1989 yılının ilk yarısında 1987'e kadar ekonominin serbestleşmesi başarılı sonuç vermiştir. Yalnız, 1988 yılının ikinci yarısından ekonomik durgunluk başlamış ve ithalattaki artış hızı düşerken ihracattaki artış hızı olduğu gibi devam etmiştir. 1989 yılında çıkartılan karar ile döviz işlemlerine serbestlik getirmiştir. Bu durum TL'nin değerinin korunması ve konvertibilitesi yönünde önem arz etmiştir.⁵⁰

3.4.4. 1990-2000 Yılları Arasında Dış Ticaret(Finansal Liberazasyon)

Türkiyenin dış ticaret yapısı 1990'lı yıllarda yaşanan Körfez krizi, dünya ekonomisindeki durgunluk, yüksek enflasyon oranı ve kamu açıkları, iç ve dış borç

⁴⁷ Yakup Kepenek, **Türkiye Ekonomisi**, 17.Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005, S.

⁴⁸ Mevlüt Karabıçak, **Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci**, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt:5, Sayı:2, 2003, S.49-65.

⁴⁹ TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri 1994, **Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları**, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr Ankara, 1996.

⁵⁰ Işın Çelebi, **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, E Yayınevi, İstanbul, 2001, S.78-96.

stokları gibi olumsuzlıklardan büyük ölçüde etkiledi ve kronikleşen bu durumlar sonucu 1994 yılında finansal krize girmiştir.

Liberazasyon döneminde dış ticareti etkileyen önemli gelişmeler kısaca şunlardır.

- 1994 krizi-devalüasyon uygulaması
- 1995 DTÖ'ne üyelik
- 1996 Gümrük Birliğine gidilmesi
- 1998 Asya krizi
- 17 Ağustos 1999 depremi

1990'lı yıllarda, finansal serbestlik dış satımı olumsuz etkilemiştir. TL'nin reel olarak değer kazanması ve düşük devalüasyon nedeniyle rekabet gücünün azalması en önemli olumsuz etkilerinden biridir ve bu durum ihracatın düşüşü ve ithalatın artışı ile sonuçlanmaktadır. 1990 ile 1993 yılları arasında dış ticarete hızlı bir artış söz konusu olmuş, 1993 yılında ise en büyük açık miktarına ulaşmaktadır. 1994 yılında dış ticaretteki açık yaşanan devalüasyon sonucu bir yıllık bir iyileşme yaşasa da TL'nin değerlenmesi 2000'li yıllara kadar devam etmiştir. Bu durum yüksek iç talep ile birleşince ihracatta ufak bir artış gösterirken diğer yandan ithalat hızlı bir şekilde büyümeye devam etmiştir ve dolayısıyla dış ticaret açığı, 1994 yılın dışında 1990'lı yıllarda ciddi etki yaratmıştır.⁵¹

Kamu açıklarının artması 1994 yılının ilk aylarında hızlı bir şekilde devam ederken, TCMB tarafından faiz oranlarının düşük seviyede tutmasıyla birlikte mali piyasaların üzerindeki baskı giderek artmış ve piyasada olumsuz etkilere yol açmıştır. diğer taraftan döviz üzerindeki baskı artmıştır bu durum kısa vadeli avansın ilk yarı yılda hazine taafından kullanılmasının sonucunda piyasadaki likidite fazlalığında neden olmuştur. Bu olumsuzluklar ekonomide krizin belirtileri olarak kendini göstermekteydi.⁵²

⁵¹ Y. Kepenek, y. Yentürk, **Türkiye ekonomisi**, Remzi Kitap Evi, S.332.

⁵² **Araştırma Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliğ** No:9803, Ankara,1998, S. 21.

1994 yılında ülke ekonomik ve siyasi hayatta olumsuz gelişmelere maruz kalmıştır. Bunlar döviz talebinin aşırı artması ve TL'nin değer kaybetmesi, dış borçlarda hızlı bir artış, iç piyasada talebin artması ve OECD ülkelerindeki durgunluğun sonucu olarak ihracat seviyesinin düşmesi ve karşısında ithalatın artış göstermesi, enflasyonun yüksek seviyeye gelmesi, ülkenin içinde ve dışında politik, ekonomik ve askeri olayların ortaya çıkmasıdır.⁵³

1994 yılının ilk ayları ekonomik problemlerinin kriz boyutuna geldiği ve ciddi bir kısa ve orta vadeli istikrar programının gerekli kıldığı bir dönem olmuştur. Olumsuz göstergeler ve trendin giderek negatifleşmesi üzerine, 14 Ocak 1994 gününde uluslararası denetim kuruluşu tarafından türkiyenin kredi notu düşürülmüş, bu da krizini başlangıcına sebep olmuştur.⁵⁴

Bu gelişmeler sonucu 1994'de yaşanan kriz ile birlikte 5 Nisan 1994 yılında ekonominin revize edilmesi için yeni bir ekonomik paket hazırlanmıştır. Türkiye'de TL'nin devalüasyonu ile birlikte ihracat oranında artışlar meydana gelmiştir.

5 Nisan kararları enflasyonu kısa sürede düşürmek, istikrarlı döviz kuru sağlamak, orta vadede dış açığını ve kamu açığını çözmeye çalışarak istikrarı sağlamak ve böylece uzun dönemde büyümeyi planlamaktaydı.⁵⁵

5 Nisan kararları ve ardından uygulanan stand-by anlaşması ekonomiye geçici bir iyileşme sağlamıştır. TL'nin değer kaybetmesi sonucunda dış ticaret ve cari işlemler dengesinde önemli bir iyileşme söz konusu olsada, sonradan değer kaybının azalmasıyla olumlu etki de azalmıştır. Daha sonraki dönemlerde merkez bankası tarafından izlenen "durumu idare eden" politikalarla ekonomide oluşabilen istikrarsızlığı önlemeye çalışmıştır. Bu dönemde merkez bankası iç varlıklarını kontrol etmek amacı kamuya açtığı kredileri sınır koymaktadır. Enflasyon oranının yüksek olması ve kamunun finansman ihtiyaçlarını gidermek için borçlanmayı tercih ettiği karşısında banka, faiz ve dövizde istikrarı sağlamaya ve kamunun ihtiyaçlarını

⁵³ Ö. Eroğlu,, **Türkiye Ekonomisi**, Bilim Kitabevi, 1. Basım, Isparta, 2002, S.323.

⁵⁴ Zeyyat Hatipoğlu, Mustafa Aysan, **Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı**, İstanbul, Beta, 1994, S.51.

⁵⁵ S. K. Akdoğu, "Türkiye'de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.2, Cilt: 14, 2012, S.189-208.

karşılamaya çalışmıştır. Likiditenin kontrol altında alınması bu dönemde faiz oranların yüksek olmasına neden olmuştur.⁵⁶

1996-1997 yılları arasında kurulan devletin kısa sürmesi bağlı olarak para politikaları mali piyasalardaki istikrarı sağlamak için izlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda kısa süreli ve hızlı fiyat değişiklikleri önlemek ve piyasada ortaya çıkan belirsizlikleri azaltmak için hazırlanan istikrar programının ana hedeflerini oluşturmuştur.⁵⁷

1996 yılında gereken siyasi iradenin olmaması nedeniyle, Merkez bankası enflasyonu düşürmeyi hedef almayıp, piyasada istikrarın sağlanmasını hedeflemiştir. Ayrıca piyasada ortaya çıkan bazı gelişmeler olumsuz etkilere sebep olmuştur ve istikrarın sağlanmasını önemli kılmıştır. IMF ile yapılmış olan stand-by anlaşmasının sona ermesi, Türkiye'nin gümrük birliğine girişi, 1995 yılın sonundaki erken seçim ve sonuç olarak yıl boyunca iktidar değişikliklerini olumsuz gelişmelerde yer almaktadır. Faiz oranlarında yıl içinde bir düşüş görülmektedir. Merkez bankası tarafından 1996 yılın başında reel döviz kurunda istikrarı sağlamayı amaçlandığı açıklaması ve bunun piyasa tarafından inandırıcı olması TCMB'nın yıl boyunca aktif bir şekilde piyasalara müdahale etmesini azaltmaktadır. 1996 yılı para politikasında istikrarının ön plana çıkması ve kısa süreli dalgalanmalar hariç bu amacı gerçekleştirdiği bir yıl olmuştur.⁵⁸

Merkez bankasının iç varlıklarında ortaya çıkan artışı sınırlı tutma, merkez bankasının yıl boyu rezerve paralarındaki artışın talepte meydana gelen artışla paralel yürütmek, API'i likiditedeki ne dış varlığın artışını önlemeye kullanmak ve döviz kurunu istikrarını sağlamak TCMB tarafından 1996 'da uyguladığı para politikasının temel unsurları içinde yer almaktadır.⁵⁹ 1995 yılında Türkiye Dünya Ticaret Örgütüne ve 1996'da Gümrük Birliğine üye olmuştur.

⁵⁶ Mustafa Özçam, Uluslararası Para Fonu (Imf) Ve Türkiye, Sermaye Piyasası Araştırma Raporu, **(Çevrimiçi)** [Http://www.spk.gov.tr/siteapps/yayin/yayingoster/945](http://www.spk.gov.tr/siteapps/yayin/yayingoster/945)

⁵⁷ Ekin Taksöz Gür, Kredi Kanalı'nın Etkin Çalışması Ve Türkiye Uygulaması, TCMB Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü, **Uzmanlık Yeterlilik Tezi**, Ankara, 2003, S.59.

⁵⁸ TCMB, (1996), Yıllık Rapor 1996, Ankara, S.24.

⁵⁹ Muhammed Karataş, "1990 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Para Programları", Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:3, Sayı:4, Balıkesir, 2000, S.143-144.

1 Ocak 1996'da Avrupa Birliği ile yapılan Gümrük Birliği anlaşması yürürlüğe girmesiyle Türkiye Gümrük Birliğinin anlaşmasını imzalayan tek Avrupa Birliğine üye olmayan ülke olmuştur. Bu anlaşmaya göre taraflar ikili ticaretlerinin engelleyen hususları kaldırmak için eş etkili vergi uygulamakta ve üçüncü ülkelere karşı ortak vergi tahsisinde bulunmaktadırlar.⁶⁰

Gümrük birliği anlaşmasının ardından Türkiye beklenen olumlu sonuçları elde etmemiştir. Bunun nedeni AB sanayi ürünlerinin gümrüksüz ülkeye girişinin sağlanmasıyla dış ticaret açığının artmasıdır. Bu olumsuzluklara rağmen bu yıllarda Türkiye'nin dış ticaretinin ilk sırasında AB yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin 1996-1999 yılları arasında AB ile olan dış ticaret rakamları sunulmuştur.

Tablo 3.5. Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Dış Ticaretindeki Gelişmeler

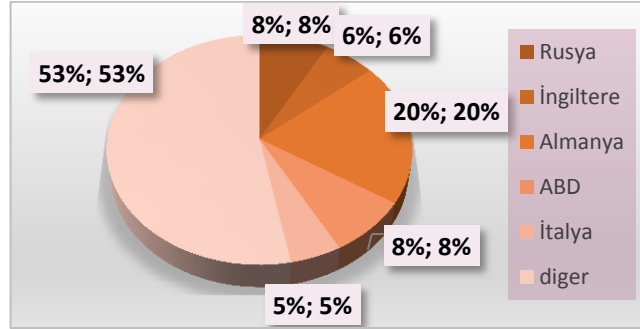
yıllar	Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti		Türkiye'nin AB İle Olan Dış Ticareti		AB'nin Türkiye'ni Ticaretindeki Toplam Payı	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
1996	43.626	23.224	23.138	11.548	53.0	49.7
1997	48.559	26.261	24.870	12.248	51.2	46.6
1998	45.921	26.974	24.075	13.498	52.4	50.0
1999	40.671	26587	21.419	14.348	52.6	54.0
2000	54.503	27.775	26.388	14.510	48.8	52.2

Kaynak: Temel Ekonomik Göstergeler (çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal>, 2008

1996-2000 yılları arasında Türkiye'nin hem ihracat ve hem ithalatında yıllar itibariyle artış gözlemlenmiştir. Türkiye ticaretindeki AB'nin payı ortalama %40'lardan 1999 yılında %54 ve en üst seviyesine ulaşmıştır. En fazla ihracat yapılan ülkelere ise İtalya, Almanya ve İngiltere olmuştur.

⁶⁰ H. A. Özcan, “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, (Çevrimiçi) <http://web.sakarya.edu.tr/~kaymakci/makale/dundenbugune.pdf>, 1998, S.4.

Grafik 3.2. Türkiye'nin 1997 yılında AB İle İhracatında İlk 5 Ülke(1997)

Kaynak: H. A. Özcan, “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, (Çevrimiçi)<http://web.sakarya.edu.tr/~kaymakci/makale/dundenbugune.pdf>, 1998, S.1-19.

1996 ile 1997 yılları arasında İhracatta %10 oranında artış elde edilmiştir. Yalnız 1997 yılında yaşanan Asya krizi ve 1998 yılındaki Rusya krizi ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir.

1997 yılında yaşanan Asya krizi, dünya ekonomisini sınırlı düzeyde etkilerken Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri büyük ölçüde etkilemiştir. Asya krizi Rusyada yaşanan ekonomik olumsuzlukları ile birleşince Rusyada ciddi bir ekonomik krizi yaşanmıştır. 1998 yılında Ağustos ayında Rusyada Ruble devalüe edilmiştir ve bir moratoryum ilanı ile yeni bir finansal kriz yaşanmıştır.⁶¹

1994 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik krizden sonra 1995-1997 yılları arasında özel tüketim ve yatırımlardaki artıştan dolayı büyüme oranları yüksek boyutlarda gerçekleşmiştir. Fakat bu eğilim 1998'in ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Ayrıca 1997 yılında yaşanan asya krizi ve peşinden 1998 yılında yaşanan Rusya krizi, dış talepte daralma yaratmaktadır. Bu darama 1999 yılında hızlanarak devam etmiş ve Ağustos ve Kasım aylarındaki yaşanan depremler olumsuz ekonomi gidişini hız kazandırmıştır.⁶²

1996 ile 2000 yılları arasında hem ihracat hem de ithalat oranlarında ve İhracatın ithalatı karşılama oranında artış gözlemlenmektedir.

Türkiye ekonomisi bu süreçte yaşanan gelişmelere rağmen hem içindeki sorunlar nedeniyle hem de dış dünyada yaşanan sıkıntılardan etkilenecek krize

⁶¹ Oğuz Yıldırım, “Kura Dayalı İstikrar Politikası” , TC Basbakanlık Hazine Mustesarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Mudurluğu, Ankara, 2003, S. 98

⁶² TCMB, Yıllık Raporu, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası Ankara, 1999, S.1.

sürüklenmiştir.1998 yılında yaşanan Rusya ve Asya mali krizlerinin sonucu sermaye çıkışı yaşanmış, dünyada talepte daralma yaşanmış, dünyada üretimin hızı yavaşlamış, ve dünyada ticaretin büyüme hızı düşürmüştür. Asya krizi demir-çelik ihracatını etkilerken Rusya krizi bavul ticaretini etkilemiştir. Asya ülkelerin paralarını devalüe etmesi Türkiye ihracatını özellikle tekstil ve konfeksiyon alanlarında olumsuz etkilemiştir. Diğer taraftan Asya ülkeleri demir-çeliğin ana pazarı olduğundan dolayı, orda yaşanan kriz ve oluşan talep daraması bu sektörün ihracatını olumsuz etkilemiştir.⁶³

1998 yılından itibaren Türk Lirası aşırı değerlenmiştir ve bu durum dış ticareti olumsuz etkilemiştir.⁶⁴ 1999 yılı ve sonraki yıllarda ise petrol ve türevi ürünlerinde meydana gelen artış ihracatı olumsuz etkileyen faktörlerden olmuştur.⁶⁵ 1990 ile 2000 yılları arasındaki dış ticaret verileri aşağıdaki gibidir

Tablo 3.6. 1990-1993 Yıllarına Ait Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat	Değ.%	İthalat	Değ.%	Denge
1990	12.959	11,5	22.302	41,2	-9.343
1991	13.593	4,9	21.047	-5,6	-7.454
1992	14.715	8,2	22.871	8,7	-8.156
1993	15.345	4,3	29.428	28,7	-14.083
1994	18.106	18,0	23.27	-20,9	-5.164
1995	21.637	19,5	35.709	53,5	-14.072
1996	23.224	7,3	43.627	22,2	-20.402
1997	26.261	13,1	48.559	11,3	-22.298
1998	26.974	2,7	45.921	-5,4	-18.947
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	-14.084

⁶³ A. Kaya, 1980 Sonrası Dış Ticaretteki Gelişmeler ve Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği, , **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Sakarya, 2008, S.36.

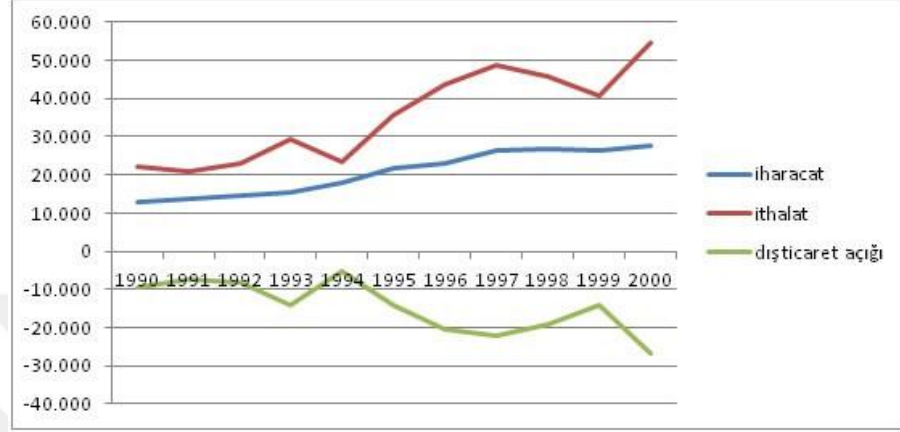
⁶⁴ TCMB , **İnternet Veri Dağıtım Sistemi**, (Çevrimiçi) , [http:// www.tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr) , Ankara, 2004, S. 1.

⁶⁵ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, S. 58.

2000	27.775	4,5	54.503	34,0	-26.728
------	--------	-----	--------	------	---------

Kaynak: TÜİK istatistik veriler (1990-1993) , www.tuik.gov.tr

Grafik 3.3: 1990-1993 Yıllarına Ait Dış Ticaret

Kaynak: TÜİK istatistik veriler (1990-1993) , www.tuik.gov.tr

Yukarıdaki tablo ve grafiği incelediğimizde 1990-2000 döneminde iç ve dış faktörlerinin etkisiyle ihracatın artışı hızla yavaşlamıştır. 1994 yılında yaşanan krizle birlikte, uygulanan devalüasyon ve ekonomi politikalar sonucu dış ticaret olumlu etkilenmiştir. 1994 yılındaki %18 ihracat, 1995 yılında 19.5 oranına ulaşmıştır.

1990-1993 döneminde ithalat 22 milyon dolar iken 1993 yılında hızlı bir artış göstererek 29 milyon dolar olmuştur. 1994 yılında uygulanan devalüasyon ise TL'nin değer kaybı sonucu ithalat negatif etkilemiş ve böylece ticaret dengesi olumlu yönde etkilenmiştir. Dış ticaret açığı 14 milyon dolardan 5 milyon dolara gerilemiştir.

2. dünya savaşın ardından 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü kurulmuş ve Türkiye'de bu örgüte üye olmuştur. 1996 yılında ise AB ile Gümrük Birliğine gitmiş ve bu gelişmelerle birlikte 1996 yılında ihracat 2 milyon dolar artarken ithalat 12 milyon dolarlık bir artış göstermekte ve dış ticaret açığı 1995 yılında 14 milyon dolardan 1996 yılında 20 milyon dolara ulaşmıştır.

1997 yılında Asya'da başlayan mali krize rağmen artan dış talebi nedeniyle ihracat %13.1 oranında artmış ve 26 milyon dolar olmuştur. ithalat bu dönemde 48 milyon dolara ulaşmıştır.

1998 yılında Asya krizinin Rusya'yı etkilemesi ile birlikte Türkiye ihracat oranı aynı seviyede kalmış ve dünya talebinde meydana gelen azalma ithalatı olumsuz etkileyerek , ithalat 48 milyon dolardan 45 milyon dolara gerilemiştir. Dış ticaret açığı 18 milyon dolara ulaşmıştır.

17 Ağustos 1999 yılında yaşanan deprem, Türkiye'nin dış ticareti olumsuz etkilemiştir. İhracat %1.6 oranında düşmüş ve ithalat 5 milyon dolarlık bir düşüş ile 40 milyon dolar olmuştur. 1998 yılında yaşanan kriz ve 1999 yılında meydana gelen depremin etkisiyle Türkiye'nin ithalatı olumsuz etkilemiştir ve ihracatı uzun yılların sonucu %1.6'lık bir gerileme yaşanmıştır. Dış ticaret açığı da bu değerlere göre azalmıştır.

3.4.5. 2000-2015 Yılları Arasında Dış Ticaret

1999 yılında Enflasyon düşürme programı ile döviz kur düzeylerinin bir bant aralığında tutulması amaçlanmıştır. Ancak program sürdüremediğinden dolayı 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile kur düzeyinin piyasa arz ve talebe göre belirlenmesine karar verilmiştir. Bu uygulamayla birlikte kurdaki aşırı dalgalanmaları düşürmek için Merkez Bankası kurlara müdahale edebilmektedir.⁶⁶

2000 yılında Dünya ticaretinde olumlu gelişmelere yaşansa da piyasada Euro aleyhindeki gelişmeler ham petrolün fiyatındaki artış etkisiyle maliyetlerin artışı gibi dış faktörlerden etkileyen ihracatımızda beklenen artış gerçekleşmemiştir. 2000 yılında uygulamaya konulan Enflasyonu Düşürme Programı ile uygulanan kur politikası TL'ye değer kılmasından dolayı ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir. Olumsuzluklara rağmen bu yılda ihracatımız 27,8 milyar artarken , ithalatın iç talebin artışı ve TL'nin değer kazanmasıyla birlikte 54,5 milyar dolara çıkmıştır.⁶⁷ Tablo 3.7' de 2000'li yıllarına ait dış ticaret rakamları sunulmuştur.

⁶⁶TCMB 2002, (Çevrimiçi) www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/8f77ec1b-a2a1-4bc4.../YR2002.pdf?, Erişim Tarihi: 15.09.2016.

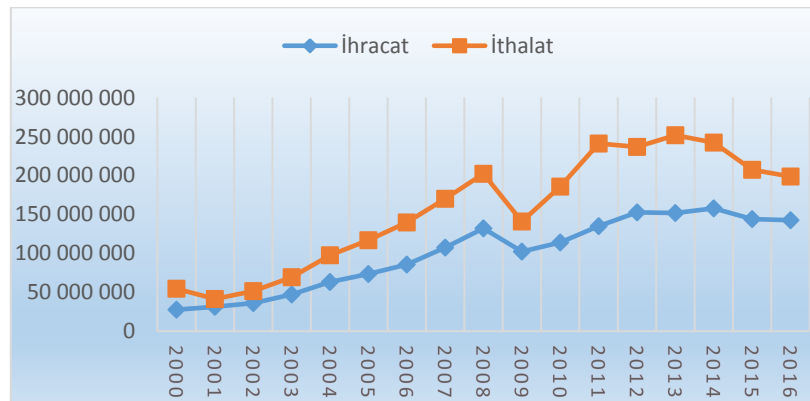
⁶⁷ **T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 9. Kalkınma Planı**, ISBN 975 – 19 – 3995-1, “Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Ankara, 2007, s. 14.

Tablo 3.7. Türkiye'de 2000 Yılından Sonra Dış Ticaret (Değer: Bin ABD \$)

Yıllar	İhracat	Değişim (%)	İthalat	Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	27 774 906	4.5	54 502 821	34.0	-26 727 914	82 277 727	51.0
2001	31 334 216	12.8	41 399 083	-24.0	-10 064 867	72 733 299	75.7
2002	36 059 089	15.1	51 553 797	24.5	-15 494 708	87 612 886	69.9
2003	47 252 836	31.0	69 339 692	34.5	-22 086 856	116 592 528	68.1
2004	63 167 153	33.7	97 539 766	40.7	-34 372 613	160 706 919	64.8
2005	73 476 408	16.3	116 774 151	19.7	-43 297 743	190 250 559	62.9
2006	85 534 676	16.4	139 576 174	19.5	-54 041 499	225 110 850	61.3
2007	107 271 750	25.4	170 062 715	21.8	-62 790 965	277 334 464	63.1
2008	132 027 196	23.1	201 963 574	18.8	-69 936 378	333 990 770	65.4
2009	102 142 613	-22.6	140 928 421	-30.2	-38 785 809	243 071 034	72.5
2010	113 883 219	11.5	185 544 332	31.7	- 71 661 113	299 427 551	61.4
2011	134 906 869	18.5	240 841 676	29.8	- 105 934 807	375 748 545	56.0
2012	152 461 737	13.0	236 545 141	-1.8	- 84 083 404	389 006 877	64.5
2013	151 802 637	-0.4	251 661 250	6.4	- 99 858 613	403 463 887	60.3
2014	157 610 158	3.8	242 177 117	-3.8	- 84 566 959	399 787 275	65.1
2015	143 838 871	-8.7	207 234 359	-14.4	- 63 395 487	351 073 230	69.4
2016	142 529 584	-0.9	198 618 235	-4.2	- 56 088 651	341 147 819	71.8

Kaynak: Yıllara Göre Dış Ticaret (çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 2017.

Grafik 3.4. 2000-2016 yılları arasında dış ticaretin gelişimi

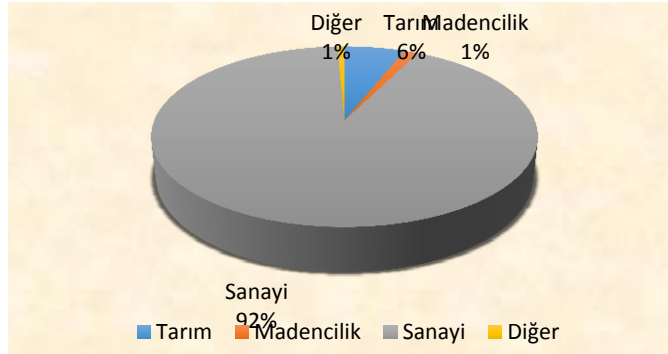

Kaynak: TÜİK verilerden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2000-2017 verilerine ait Tablo 3.4 incelenirse ithalat ve ihracat rakamlarında 1999 yılına göre artış gözlemlenmektedir. Türkiye'nin güçlü ekonomiye geçiş yapma programı, politik alanda tek bir iktidarın işe başlaması, serbest döviz kuruna geçişi ve Gümrük Birliği gibi politik ve ekonomik gelişmelerin dış ticareti olumlu etkileyen faktörlerden sayılmaktadır. Gümrük Birliği anlaşmasından sonra dış ticaretteki rakamlarda her ne kadar artış görülsede ithalatın artış oranı ihracat oranına göre daha fazla olmuştur. 2001 yılına bakılırsa ekonomik krizleriyle birlikte yatırım ve tüketim harcamalarında önemli daralmalar ve Devalüasyonla etkisiyle ihracat rakamlarında artış görünürken ithalat rakamlarında düşüş meydana gelmiştir 2001 yılından sonraki yıllarda ihracat ve ithalat paralel olarak artış göstermişler. Fakat 2008 yılında meydana küresel ekonomik 2009 yılında hem ihracatın ve hem ithalatın düşüşüne neden olmuştur. 2010 yılında Türkiye hızlı bir şekilde kendini toparlayıp her ne kadar eski trendi yakalamasa da kısmen bunu başarabilmiştir.

2000 yılında gerçekleşen dış ticaret hacmi 82,2'nin %34'i (17,7 milyon dolar) ihracattan oluşurken geri kalan kısım yani %66'sı (54,7 milyon dolar) ithalattan oluşmaktadır. İhracatın sektörlere göre dağılımına bakılırsa tarım sektörü %6, madencilik sektörü %1,4, sanayi sektörünün oranı 91,9 ve diğer sektörler %0,7 bir paya sahipler. Görüldüğü gibi sanayi sektörü giderek payını arttırırken tarım sektörün ihracattaki payında düşüş meydana gelmiştir. Kırsalda yaşayan insanların nüfüsündeki azalmasıyla tarımsal ürünlerin üretimi de azalmış ve yabancı sermaye yatırımların artmasıyla birlikte sanayinin payı da ihracatta büyümüştür. İthalatın sektöre göre dağılımına bakılırsa makine ve ulaştırma araçları ilk sırada yer almaktadır. Bu da fosil yakıt ithalatını toplam ithalat içindeki payını arttırmaktadır. Aşağıdaki şekillerde sırayla 2000 yılında ihracatın sektöre göre dağılımı ve 2000 yılında türkiyede dış ticaretin ithalat oranları sunulmuştur.

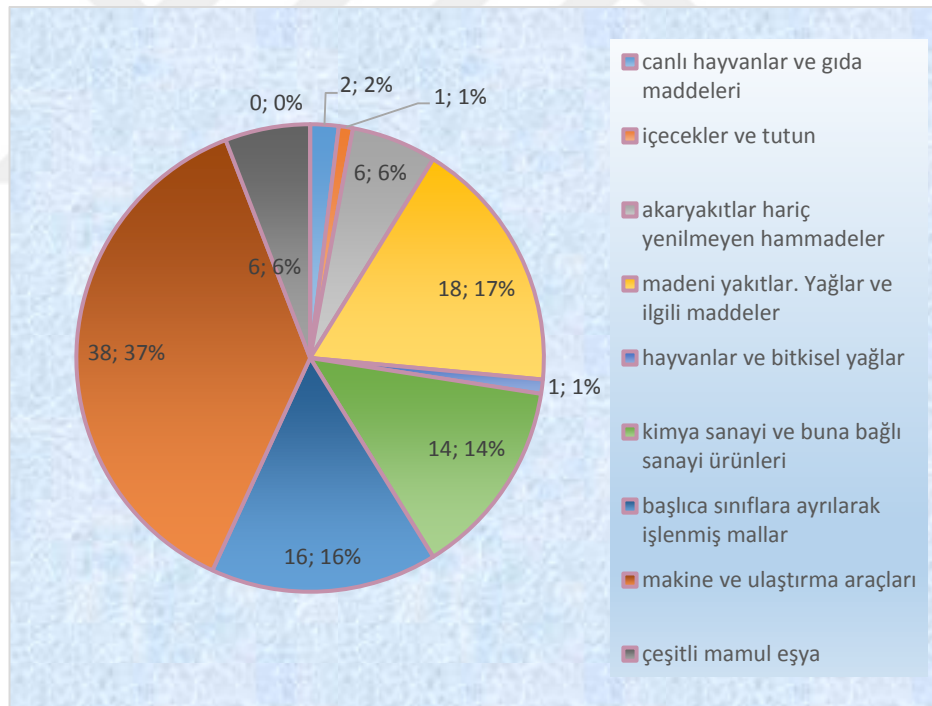
Grafik 3.5. 2000 Yılı Sektörlerin İhracata Göre Dağılımı (%)

Kaynak: TÜİK İnternet Haber Bülteni,

(Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16079>

Grafik 3.6. Uluslararası Ticaret Sınıflamasına Göre 2000 Yılı Türk Dış Ticaretinin İthalat Oranları

Kaynak: TÜİK (2014) İnternet Haber Bülteni, (Çevrimiçi)

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16078>.

2001 yılında ihracatın geçmiş dönemine göre artış göstermesi ve 31,3 milyar dolara ulaşması pazarlama ve tanıtım ağların oluşması, bölgedeki ülkelerle ihracatı geliştirmek amacı uygulanan stratejilerle açıklanabilmektedir.

2002 yılına bakıldığında, ekonomide ve ihracatta ciddi düzenlemeler söz konusu olmuştur. 2002 yılında ihracat 36,1 milyar dolar dan 2008 yılında 132,1 milyar dolara yükselmiştir. Aynı zamanda ithalat 2003 yılında 69,3 milyar dolarken 2008 yılında 201,9 milyar dolara ulaşmıştır. Bunun açıklaması da 2001 krizi sonrası hazırlanmış olan güçlü ekonomiye geçiş planı, makro ekonomik unsurların reel ücretler üzerindeki etkileri, uluslararası piyasa rekabet şiddetinin artması, Faiz oranlarındaki düşüş ile beraber kredi imkanlarının artması ve sonuç olarak tüketim talebinde meydana gelen artışlar ve ABD dolarının Euro karşısında değerinin düşmesi olabilmektedir.⁶⁸

2003 yılında ihracat 2002'ye kıyasla %30 artışla 47,2 milyar dolara ulaşmıştır. İthalat %31 artarak 69,3 milyar dolar olmuştur. Böylece Türkiye'nin dış ticaret hacmi ilk kez 100 milyar dolar sınırını aşmıştır ve 116,5 milyar dolara ulaşmıştır.

İthalat artış hızı ihracat artış hızının üstünde seyredince, dış ticaret açığı da geçen yıla kıyasla yüzde büyümüştür.

2000 yılından bugüne kadar Türkiye dış ticaretinin rakamlarına baktığımızda bazı yıllarda düşüş olsada genel olarak istikrarlı şekilde artan bir trende sahiptir. 2001 yılında meydana gelen krizden dolayı dış ticaret negatif etkilenmiştir ve bundan sonraki süreçte yine artış eğilimine geçmiştir ve son olarak 2016 yılında 341 milyon doları aşmıştır. Dış ticaret hacmindeki artış maalesef ki dış açıklarını istenilen sonuçlara yardımcı olmamıştır ve bunun sebebi ise ithalatın payının ihracattan daha yüksek olmasıdır.

2003 yılında ihracatın yüksek oranla artması TL'nin değer kazanmasına rağmen devam etmiştir.

İhracatı arttırıcı etkenlerin içinde 2001 krizinden sonraki yüksek devalüasyon ve bunun sonucunda reel ücretler üzerinde baskı oluşması, uluslararası piyasada rekabet etmek için üreticilerin daha verimli çalışmaya yönelmeleri, iç tüketim talebi geçmiş yıllara göre kısıtlı olması, faiz oranlarındaki düşüş ve ABD dolarının EURO

⁶⁸ Onur Sungur, 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma Ve Dış Ticarete Gelişmeler. Toplum Ve Demokrasi Dergisi, Cilt:9, Sayı:19, 2015, S.243-270.

karşısında değer kaybetmesi yer almaktadır. 2004 yılında yine ihracattaki artış aynı sebeplerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu yılda sektörlerin kapasite kullanım oranlarında büyük artışlar gözlemlenmiştir.

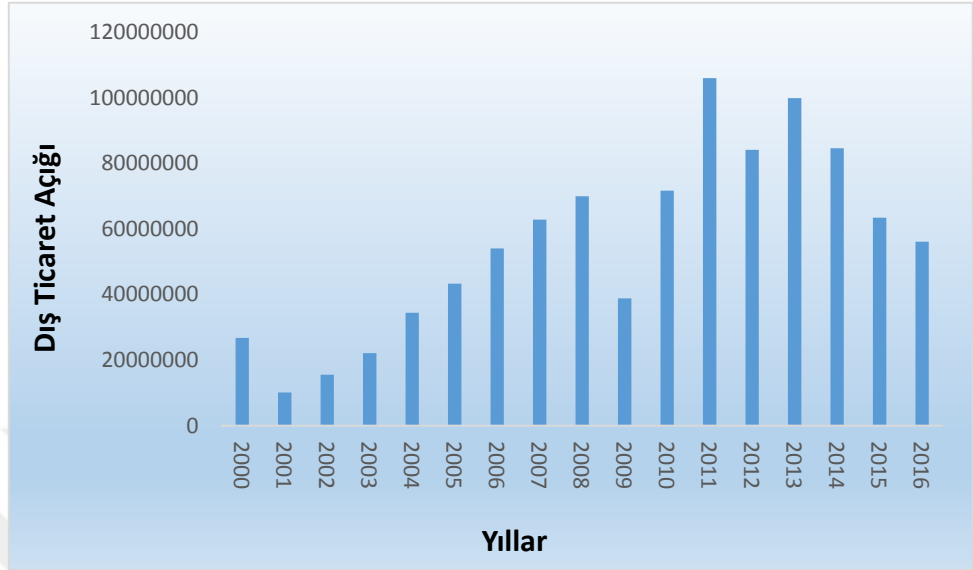
2003 yılında ekonomiyi canlandıran tüketim malının ithalatındaki artışı olmuştur. Diğer taraftan ihracatın büyümesiyle beraber ara malın ithalatında da %42,4 oranında bir artışa meydana gelmiştir. Ayrıca 2003 yılında EURO ve Dolar paritesinde , EURO lehindeki gelişmelerin nominal etkisiyle genel ithalat artmıştır. 2004 yılında geldiğinde faiz oranlarında düşüş meydana gelmiştir ve tüketim talebi kolaylaşan kredi imkanları ile birlikte ithalatı arttırmıştır. 2001 ile 2005 yılları arasında ihracatın artmasına rağmen, TL'nin değerlenmesi, ucuz ithal ürünlerinin artması(özellikle Çin menşeli), ihracattaki dönüşümün getirdiği ihracatın ithalata bağımlılığının giderek artması ve petrol fiyatındaki artışlar sonucunda dış ticaret dengesinde açıklar ortaya çıkmıştır. Neticede turizm sektöründe 18,2 milyar dolarlık artışa rağmen, cari açığın GSYİH'a oranı artarak 2005 yılının sonunda %6,4'e ulaşmıştır. Fakat, doğrudan yabancı sermaye girişi ve özel sektöründe borçlanmaların artışı sonucunda cari açığın finansman kalitesinde iyileşme gözlemlenmiştir. Nitekim cari açığın %42'si doğrudan yabancı yatırım ile finanse edilmiştir.⁶⁹

2001 yılında dış ticaret açığı 10,065 milyar Dolar olan Türkiye dış ticaret açığını her yıl istikrarlı bir şekilde büyüterek 5 yıl sonrası yani 2006 yılında bu rakam beşe katlanmış ve 52,140 milyar dolara ulaşmıştır. Yani toplam 5 yıl içinde 167,393 milyar dolar dış açığı ve bu tutar 2006 yılında yaptığımız ihracatın iki katı demektir.

Aşağıda Tabloda yıllar itibariyle Türkiye'nin dış ticaret açığı grafiği sunulmuştur.

⁶⁹ DPT, **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı** 2007-2013, Ankara, DPT yayınları, 2006, S.16.

Gafik 3.7. Türkiye'de 2000-2016 Yılları Arasında Dış Ticaret Açığı

Kaynak: TÜİK yıllık dış ticaret verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2008 yılında meydana gelen finansal krizi dış ticaret rakamlarını olumsuz etkilemiştir. İhracat rakamları 2008 yılında 132,1 milyar dolardan 2009 yılında 102,1 milyar dolara düşmüştür, ithalat rakamlarına bakıldığında 2008 yılında 201,9 milyar dolardan 2009 yılında 140,9 milyara düşüş yapmıştır ve bu uluslararası piyasalarda ortaya çıkan talep daralmasına bağlı olmaktadır.⁷⁰

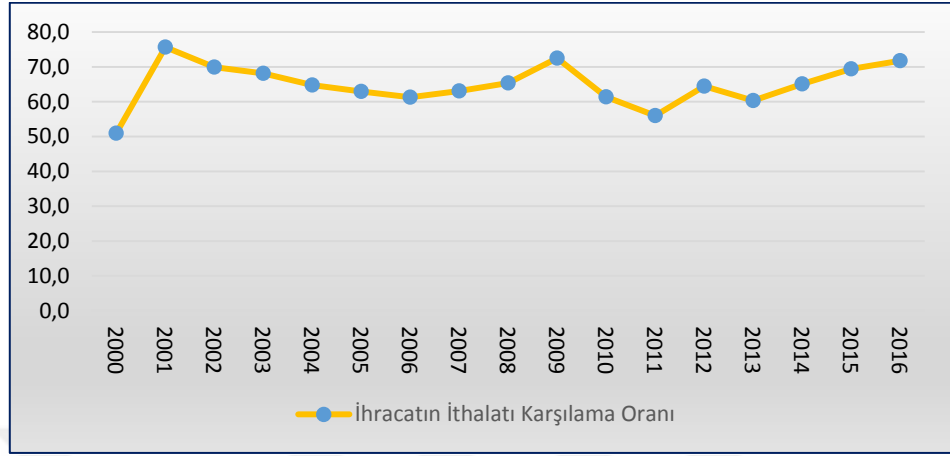
2009'den sonraki yıllara bakılırsa hem ihracat ve hem ithalat rakamlarında artışı görebilmekteyiz. Bu artışlarla beraber dış ticaret açığı rakamlarında da artış gözlemlenmektedir ve en önemli etkenlerden birisi Rusya'dan ithal edilen doğal gaz etkisidir.⁷¹

2015 yılına kadar 2008 yılında gerçekleşen krizin etkileri zayıflayarak dış ticaret rakamlarında iyileşme söz konusu olsada global durgunluk Türkiye dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. 2015 yılında ithalat 207,2 milyar dolar ve ihracat 143,8 milyar dolar seviyesine gelmiştir. Aşağıdaki grafikte ihracatın ithalatı karşılama oranının grafiği sunulmuştur.

⁷⁰ Fatmanur Çubukçu, Özgür Naycı, Şeyma Akpınar, Ahmet Akyıldız, “Yerel ve Global Krizlerin Dış Ticaretimiz Üzerine Etkileri: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, (Tebliğ, Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu, Düzce, Ekim 2010), S.13.

⁷¹ **Hürriyet Gazetesi**, ‘Dış Ticaret Açığında Rusya-Çin-İran Üçgeni’, (Çevrimiçi) www.hurriyetgazetesi.com.tr., 2007

Grafik 3.8. 2000-2016 yılları arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)

Kaynak: TÜİK verileri kullanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1980 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %36 iken 1989 yılında bu oran %80'e çıkmaktadır. 1993 yılında dış ticaret açığı 14 milyar doları aşmış ve oran %52 ile 1980 yılından sonraki en düşük seviyesine inmiştir. TL'nin aşırı değerlenmesi ve iç talebin genişlemesi bu gelişmenin nedenleri arasında yer almaktadır. 1994 yılında Türkiye'nin kredi notunun uluslararası sermaye piyasasında düşürmesiyle birlikte iç piyasalarda dövize olan hücum sonucunda mali krizin başlamasına sebep olmuştur ve dış ticaret açığı bu dönem rekor kırmıştır. Krizin tüm sektörlere yayılmasıyla birlikte serbest piyasada doların devalüasyonu, üretimin düşüşü ve fiyatlardaki yükseliş sonucu halkın satın alma gücü büyük ölçüde düşmüştür ve bu durum ithalata olan talebinde daralmaya neden olmuştur. 1996 yılında Gümrük Birliği anlaşmasından sonra ithalat oranlarında artış hızlanmıştır.⁷²

AB'nin Gümrük Birliği anlaşmasından doğan yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmemesi, Avrupa'nın bu dönemdeki ekonomik durgunluğu, tarımsal ürünlerin ihracatında artan rekabet gibi etkenlerden dolayı ihracat artışı beklenilenin altında kalmış ve bu sonuç olarak dış ticaret açığı büyüyerek %50 seviyesine inmiştir.⁷³

⁷² Şennur Sezgin, "Türkiye'de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 22, 2009, S. 183.

⁷³ Ahmet Şahinöz, **Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2001, s.310.

İhracatın ithalatı karşılama oranı 1990 ile 2001 yılları arasında genellikle %50 civarındayken 1999 yılında bu oran %65 ve 2001 yılında %75 civarında olmuştur. Bu artışın sebebi ise ekonomik kriz ve yaşanan deprem neticesinde ithalatı meydana gelen düşüşten ortaya çıkmıştır.⁷⁴

2000'li yıllarında ise yıllara göre farklı dalgalanmalar görülmekte ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %60 ile %70 arasında olmuştur.

3.4.6. 2016 Yılında Dış Ticaret

2016 yılı aralık ayındaki veriler incelediğinde ve 2015 yılın aynı ayındaki verilerle ihracat %9 bir artışla 12 milyar 807 milyon dolar ve ithalat % 2,3 artışla 18 milyar 405 milyon dolara ulaşmıştır.

Dış ticaret açığı aralık ayında %10,3 azalmış ve 5 milyar 598 milyon dolara düşmektedir ve ihracatın ithalata karşılama oranı 2015'de %65,3 iken, 2016 yılın Aralık ayında %69,6'ya çıkmıştır.

AB'nin ihracattaki payı 2015 yılının aralık ayında %46,1 iken, 2016 yılının son ayında %44,3 olmuştur. AB'ye yapılmış olan ihracat, 2015 yılının aynı ayına kıyasla %4,8 artarak 5 milyar 670 milyon dolara ulaşmıştır.

3.4.6.1. En Fazla İhracat Yapılan Ülke

2016 yılının verilerine bakılırsa en çok ihracat yapılan ülke Almanya olmuştur. Bu ülkeyi sırasıyla İngiltere, Irak, İtalya takip etmektedir. Aşağıdaki tabloda Ülkelere göre 2015 ve 2016 yıllarına ait ihracat rakamları ve ilgili grafikleri sunulmuştur.

Tablo 3.8. 2016 yılında Ülkelere Göre Yıllık İhracat

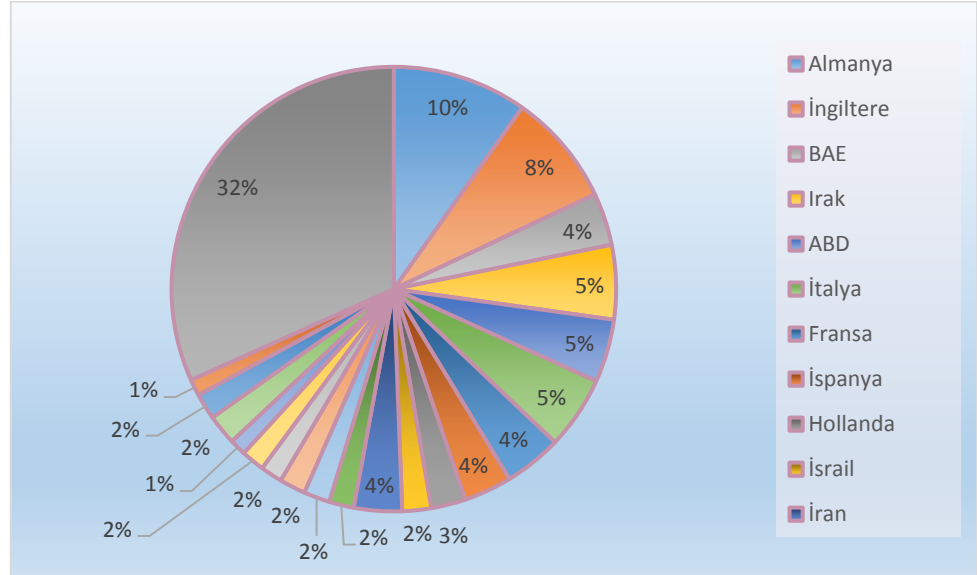
Ülkelere Göre Yıllık İhracat (En Çok İhracat Yapılan 20 Ülke) (Bin ABD \$)			
Rank	Ülkeler	2016	2015
	Toplam	142 529 584	143 838 871
1	Almanya	13 998 653	13 417 033
2	İngiltere	11 685 790	10 556 393

⁷⁴ Halil Seyitoğlu, **Uluslararası İktisat**, İstanbul: Kurtiş Matbaası, 2003, S. 614.

3	BAE	5 406 993	4 681 255
4	Irak	7 636 670	8 549 967
5	ABD	6 623 347	6 395 842
6	İtalya	7 580 837	6 887 399
7	Fransa	6 022 485	5 845 032
8	İspanya	4 988 483	4 742 270
9	Hollanda	3 589 432	3 154 867
10	İsrail	2 955 545	2 698 139
11	İran	4 966 176	3 663 760
12	Belçika	2 548 240	2 557 805
13	Romanya	2 671 249	2 815 506
14	Polonya	2 650 505	2 329 176
15	Çin	2 328 044	2 414 790
16	Bulgaristan	2 383 500	1 675 928
17	Rusya Federasyonu	1 732 954	3 588 331
18	Suudi Arabistan	3 172 081	3 472 514
19	Mısır	2 732 926	3 124 876
20	Cezayir	1 736 371	1 825 875
	Diğerleri	45 119 303	49 442 113

Kaynak: Türkiye İstatistik kurumu veri tabanı, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr

Grafik 3.9. 2016 yılında Türkiye'nin ülkelere göre yıllık ihracat, toplam içindeki payı (%)

Kaynak: Tüik veri tabanından yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.4.6.2. En Fazla İthalat Yapılan Ülke

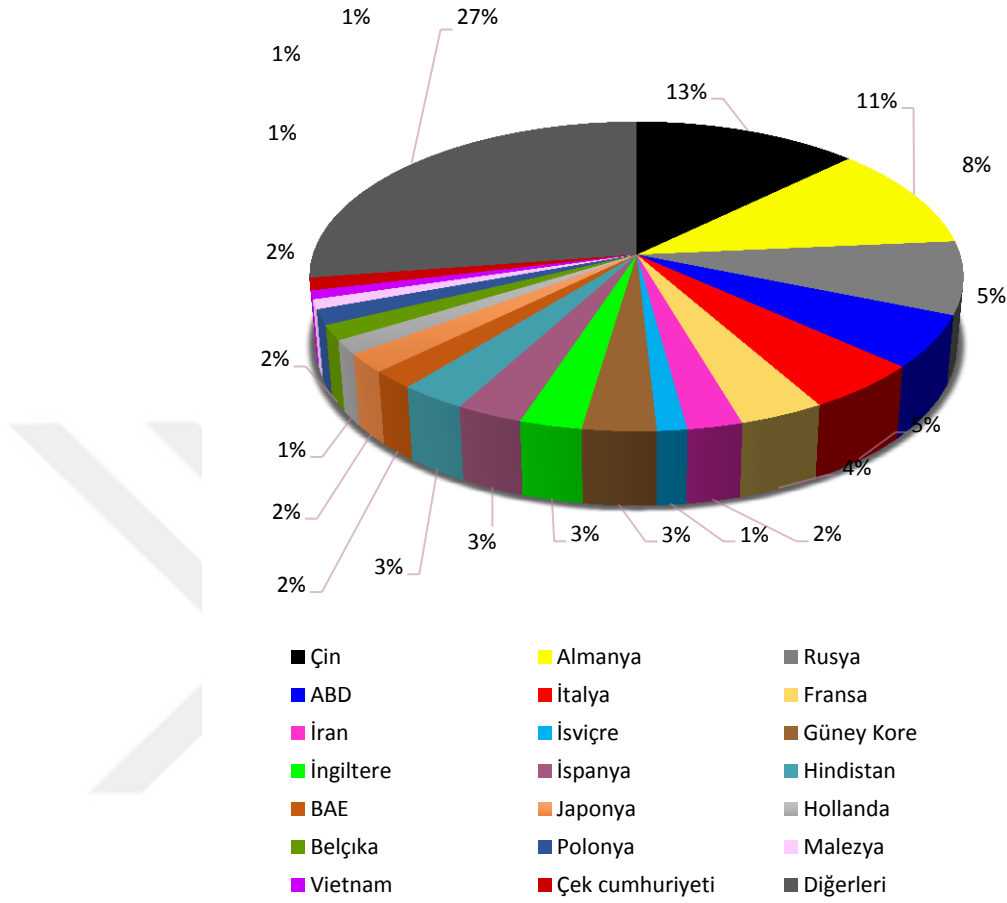
2016 yılının ithalat rakamlarına bakılırsa ilk sırada Çin yer almaktadır. Çin'den sonra en çok ithalat yapılan ülke Almanyadır. Bu ülkeleri sırasıyla Rusya, ABD,İtalya ve Fransa Takip etmektedir. Aşağıdaki tabloda Ükelere göre 2015 ve 2016 yıllarına ait ithalat rakamları ve ilgili grafikleri sunulmuştur.

Tablo 3.9. 2016 yılında ülkere Göre Yıllık İthalat

Ülkelere göre yıllık ithalat (en çok ithalat yapılan 20 ülke) (Bin ABD \$)			
Sıra	Ülke	2016	2015
	Toplam	198 618 235	207 234 359
1	Çin	25 441 433	24 873 457
2	Almanya	21 474 989	21 351 884
3	Rusya Federasyonu	15 162 386	20 401 757
4	ABD	10 867 793	11 141 462
5	İtalya	10 218 387	10 639 042
6	Fransa	7 364 715	7 597 687
7	İran	4 699 777	6 096 254
8	İsviçre	2 502 961	2 445 864
9	Güney Kore	6 384 242	7 057 439
10	İngiltere	5 320 237	5 541 277
11	İspanya	5 679 305	5 588 524
12	Hindistan	5 757 246	5 613 515
13	BAE	3 701 153	2 008 690
14	Japonya	3 943 604	3 140 055
15	Hollanda	3 000 336	2 914 359
16	Belçika	3 200 764	3 146 936
17	Polonya	3 244 193	2 977 662
18	Malezya	1 996 955	1 339 168
19	Vietnam	1 735 856	1 756 262
20	Çek Cumhuriyeti	2 561 652	2 218 334
	Diğerleri	54 360 250	59 384 732

Kaynak: Türkiye İstatistik kurumu veri tabanından yararlanarak yazar tarafından üretilmiş.

Grafik 3.10. Ülkelere Göre Yıllık İhracat, Toplam İçindeki Payı (%)

Kaynak: TÜİK Veri Tabanından Yararlanarak Yazar Tarafından oluşturulmuştur.

3.4.6.3. En Fazla İhracat Yapılan Sektör

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2016 yılı dış ticaret istatistiklerine göre en fazla ihracat yapan sektör İmalat sanayi olmuştur. Sırayla Tarım ve ormancılık, madencilik ve balıkçılık yer almaktadır.

Tablo 3.10. Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İhracat, 2016

Sıra	Sektör	Toplam İhracat (Bin ABD \$)
1	İmalat Sanayi	133.595.801
2	Tarım ve Ormancılık	5.397.249
3	Madencilik ve Taşocakçılığı	2.676.815
4	Balıkçılık	413.904
5	Elektrik gaz ve su	13.590

6	Toptan ve Perakende Ticaret	423.719
7	Diğer Sosyal Toplumsal ve Kişisel Hizmetler	7.711
8	Gayrimenkul, kiralama, ve iş faaliyetleri	794

Kaynak: TÜİK İstatistik verilerden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.4.6.4. En Fazla ithalat Yapılan Sektör

Uluslararası standart sanayi sınıflamasına göre 2016 yılında en çok ithalat imalat sektöründe gerçekleşmiştir. Sırayla madencilik, Tarım ve toptan ve perakende ticaret en çok ithalat yapan sektörler olmaktadır.

Tablo 3.11. Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına Göre İthalat, 2016

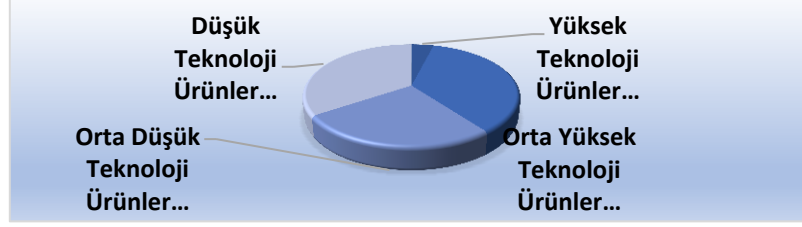
Sıra	Sektör	Toplam İhracat(Bin ABD \$)
1	İmalat Sanayi	167.243.395
2	Madencilik ve Taşocakçılığı	19.008.899
3	Tarım ve Ormancılık	6.925.451
4	Toptan ve Perakende Ticaret	5.010.752
5	Elektrik gaz ve su	213.614
6	Balıkçılık	55.956
7	Diğer Sosyal Toplumsal ve Kişisel Hizmetler	42.395
8	Gayrimenkul, kiralama, ve iş faaliyetleri	1.856

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do>., İstatistik verilerden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.4.6.5. Teknoloji Yoğunluğuna Göre Dış Ticaret

2016 yılının Aralık imalat sanayi ürünlerinin toplam ihracattaki payı %92,1'olmuştur. Yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ürünleri ihracatı içindeki payı %4, orta yüksek teknoloji ürünlerin payı ise %35,7 olarak görülmektedir.

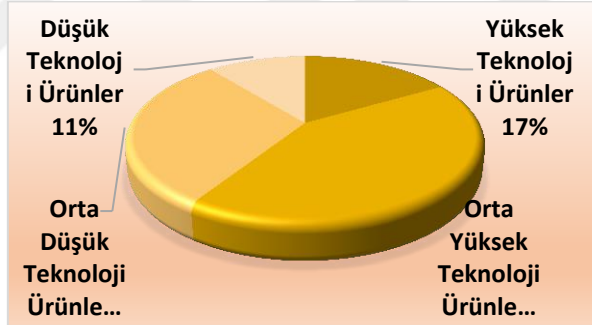
Grafik 3.11. 2016 Yılında Teknoloji Yoğunluğuna Göre İhracat

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do>., İstatistik verilerden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İmalat sanayi ürünlerinin toplam ithalattaki payı ise %82,9 olurken Yüksek teknoloji ürünlerinin 2016 Aralık ayında imalat sanayi ürünleri ithalatı içindeki payı %16,7, orta yüksek teknolojili ürünlerin payı ise %42,5 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3.12. 2016 Yılında Teknoloji Yoğunluğuna Göre İthalat

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do>., İstatistik verilerden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. Döviz Kuru Volatilitésinin Dış Ticarete Etkisi; Türkiyeden Bir Örnek

4.1.Litratür Taraması:

reel döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişki inceleyen bir çok çalışma bulunuyor. Bu çalışmaların belli başlı olanları özet olarak aşağıda sıralıyoruz.

4.1.1. Yerli Literatür Taraması

Terzi ve Zengin, Türkiye'nin 1989: 1-1996:12 döviz dönemine ait aylık verilerini kullanmış ve döviz kuru ile sektörel alt kalemler bazında, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi VAR yöntemi ile incelemiştir. Nedensellik, Etki Tepki Fonksiyonları ve varyans ayırıştırımların sonucunda toplam ve sektörel bazda döviz kuru ile ithalat arasında herhangi bir ilişkiye raslamadığını göstermiştir. Döviz kuru ile ihracat arasındaki toplam ve sektörel bazındaki nedensellik testlerini ifade eden ilişki ise etki tepki fonksiyonu ve varyans ayırıştırmasıyla desteklenmemiştir.¹

Köse, Ay ve Topallı, Türkiye' de 1995-2008 yılları kapsayan dönemde reel döviz kuru volatilitésinin ihracat üzerindeki eksini eşbütünleşme analizi ve hata düzeltme modeli yardımıyla incelemeye çalışmıştır. Sonuçlara göre döviz kuru volatilitésinin ihracatı hem uzun ve hem kısa dönemde olumsuz etkilediğini göstermiştir.²

Sivri ve Usta'nın çalışmasında, Türkiye'de 1994:1-2006:6 aylık verileri kullanarak döviz kuru, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi VAR yöntemiyle analiz etmiştir. Reel döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerinde etkisi olmadığını ve ithalattaki kısıtlamanın ihracatı olumsuz etkilediğini öne sürmüştür.³

¹ Harun Terzi, Ahmet Zengin, "Türkiye'de Kur Politikası, İthalat, İhracat Ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisinin Ekonometrik Analizi", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1-2, 1995, S.247-266.

² Nezir Köse, Ahmet Ay, Nilgün Topallı, Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi: Türkiye Örneği (1995 – 2008), **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2008,S.25 – 45.

³ Usta Can, Uğur Sivri, "Reel Döviz Kuru, İhracat Ve İthalat Arasındaki İlişki", **Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 4, 2001, S.1-9.

Altıntaş ve Öz tarafından 2011 yılında yapılan çalışmada Türkiye'de 1993-2009 yılları arasında döviz kur değişkenliğinin ihracat ile olan ilişkisini incelenmiştir. Bu çalışmada üçer aylık verileri kullanarak ihracat, kur değişkenliği, nispi ihracat fiyatı, yurt dışı gelir ve doğrudan yabancı sermaye girişi bu çalışmada kullanılan seriler olmuştur. Seriler arasındaki ilişki eşbütünleşme analizi ile ve nedensellik ilişkileri incelemek için hata düzeltme modelinden yararlanarak araştırılmıştır. Var yöntemiyle elde edilen bulgulara göre ihracat ile kur değişkenliğinin ve nispi ihracat fiyatı arasında negatif bir ilişkiyi bulunurken doğrudan yabancı sermaye ile pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yurt dışı geliri ile pozitif fakat anlamsız bir ilişki görülmüştür. Nedensellik analizine sonucuna göre ihracat, yabancı yatırım ve yurt dışı gelir ile doğrudan uzun dönem nedensellik ilişkisi mevcuttur sonucuna ulaşmıştır.⁴

Öztürk ve Acaravcı, Türkiyede 1989-2002 yılları arasında aylık verileri kullanarak döviz kurunun değişkenliğinin ihracat üzerinde eksinisi eşbütünleşme analizi yöntemiyle incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre döviz kurunun belirsizliği ihracatı negatif yönde etkilemektedir. Fakat bu olumsuz döviz kuru her ne kadar ihracat dengesini bozmaya neden olsasa bu dengesizlikler kısa dönemde söz konusu olmuştur.⁵

Zengin, 1994-2000 dönemine ait ithalat fiyat endeksi, ihracat fiyat endeksi ve reel döviz kuruna ait verileri kullanarak VAR yöntemiyle aralarında nedenselliği incelemiştir. Sonuçlara hem ihracat fiyat endeksi hem ithalat fiyat endeksinden reel döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisinin varlığını, döviz kurunda ithalat fiyat endeksine doğru etkinin varlığını fakat ihracat için herhangi bir etki bulunmadığını ortaya koymuştur.⁶

⁴ Halil Altıntaş, Rahmi Cetin, Bülent Öz, "The Impact of Exchange Rate Volatility on Turkish Exports: 1993-2009", **The South East European Journal of Economics and Business**, Cilt: 6, 2011, S.67-77, (Çevrimiçi), <http://www.degruyter.com/view/j/jeb.2011.6.issue-2/v10033-011-0017-8/v10033-011-0017-8.xml>, Haz 12.

⁵ İlhan Öztürk Ali Acaravcı, "The Effects of Exchange Rate Volatility on the Turkish Export: An Empirical Investigation", **Review of Social, Economic and Business Studies**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2003, S.197-206.

⁶ Ahmet Zengin, Reel Döviz Kuru Hareketleri Ve Dış Ticaret Fiyatları Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular, **C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt= 2, Sayı=2, 2001, S.27-41.

Gül ve Ekinci'nin, 2006 yılında yapmış olduğu çalışmada Türkiye'de reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisiyi araştırmıştır. Bu çalışmada zaman serileri yöntemi kullanılmıştır ve ortaya çıkan bulgulara göre reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat serileri eşbütünleşik olarak tespit edilmiştir. Nedensellik analizlerinin sonuçlarına göre ihracattan ve ithalattan reel döviz kuruna doğru tek yönlü bir ilişki bulunmuştur.⁷

Karagöz ve Doğan, 1995:1- 2004:6 dönemine ait aylık frekansları kullanarak ihracat ve ithalat değişkeninin çoklu regresyon analizi yöntemiyle döviz kuru ile olan ilişkisini incelemiştir. Ancak 2001 devalüasyonunun etkisi kısa dönem analizinde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.⁸

Sarı 2010 yılında yapmış olduğu çalışmada 1982 ile 2006 yılını kapsayan aylık verileri kullanarak Türkiye'de döviz kuru volatilitésinin ithalat üzerinde etkisini incelemiştir. Çalışmada ilk başta ARCH ekonometri yönteminden yararlanarak döviz kurunun oynaklığını belirlemeye çalışmıştır. Sonradan regresyon modeli kurup döviz kurunda meydana gelen belirsizliklerinin ithalatı yüksek oranda etkilediğinin sonucuna ulaşmıştır.⁹

Çil Yavuz, Güriş ve Kıran Türkiye'de reel döviz kurunun dış ticaret üzerinde etkisini Marshall – Lerner koşulu testiyle incelemeye çalışmıştır. Bu çalışmada üçer aylık verileri kullanarak ARDL modeline dayalı sınır testi yaklaşımı eşbütünleşme testini uygulamak için kullanılmıştır. Çalışmada dış ticaret dengesi, yurt içi gelir, yurt dışı gelir ve reel döviz kuru arasında uzun dönem ilişkisinin varlığını tespit etmiştir. Söz konusu dönemde Marshall-Lerner koşulunun geçersiz olduğunu fakat j eğrisinin etkisinin bulunduğuna görülmüştür.¹⁰

⁷ Ekrem Gul, Aykut Ekinci, "The Causal Relationship Between Exchange Rates and Inflation in Turkey: 1984-2003", **Anadolu University Journal of Social Sciences**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2006, S.91-106.

⁸ Murat karagöz, Çetin Doğan, "Döviz Kuru Dış Ticaretilişikisi: Türkiye Örneği", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, S.219-228.

⁹ Aydın Sarı, "Döviz Kuru Oynaklığının İthalata Etkileri; Türkiye Örneği.", **İ. Ü. İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, S.31-44

¹⁰ Nilgun Çil Yavuz, Burak Güriş, Burcu Kıran, "Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesine Etkisi: Türkiye İçin Marshall-Lerner Koşulunun Testi", **İktisat İşletme ve Finans**, Cilt: 25, Sayı: 2872010, S.69-90.

Ciğercioğlu 2007 yılında Türkiye'de 1982-2005 yılları arasında reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme yöntemiyle incelemeyi çalışmıştır. reel döviz kuru ile ithalat arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu ve ihracat ve ithalat arasında çift yönlü ilişkinin varlığı görülmüştür.¹¹

Tari ve Yıldırım'ın yapmış olduğu çalışmada 1989- 2007 yılları arasında Türkiye'de döviz kuru belirsizliği ile ihracat hacmi arasındaki ilişkiyi üçer aylık frekanslar ile incelemeye çalışmıştır. Elde edilen sonuçlara göre döviz kurunda meydana gelen değişkenliğinin ihracatı kısa dönemde etkilemediğini ancak uzun dönemde ihracat hacmini olumsuz etkilemiştir.¹²

Yılmaz ve Kaya'nın yaptığı araştırmada reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat ilişkisini 1990- 2004 yılları arasında aylık verilerini kullanarak VAR modeli kullanarak, Granger nedensellik analizi, varyans ayırıştırma analizi ile incelemeye çalışmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre döviz kuru değişikliğinin dış ticaret dengesi üzerinde etkisinin bulunmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca ihracattan ithalata doğru nedensellik ilişkisinin varlığını ve ithalat kısıtlamalarının ihracat üzerinde negatif bir etki yarattığını göstermiştir.¹³

Yamak ve Korkmaz Türkiye'de 1995:1- 2004:4 dönemini kapsayan verileri kullanarak modern zaman serisi yöntemiyle, reel döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerinde etkisini farklı mal gruplarına göre incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin olmadığını yalnız kısa dönemde reel döviz kurunun dış ticareti dengesini ticareti yapılan sermaye malları tarafından etkilendiği görülmüştür.¹⁴

Kızıltan ve Ciğerlioğlu'nun 2008 yılında yapılan çalışmada, Türkiye'de 1982-2005 yılına ait üçer aylık verileri kullanarak reel döviz kuru ile ithalat ve ihracat

¹¹ Oğuz ciğerlioğlu, Reel Döviz Kuru, İhracat Ve İthalat Arasındaki İlişki, Türkiye Örneği, 1982-2005, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, 2007.

¹² Recep Tari, Durmuş Çağrı Yıldırım, “Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama”, **Celal Bayar Üniversitesi İ.I.B.F.**, Cilt: 16 Sayı: 2, 2009.

¹³ Ömer Yılmaz, Vedat Kaya, İhracat, İthalat Ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Bir Var Modeli, **İktisat İşletme Ve Finans**, Cilt: 22, Sayı:250, 2007, S.69-84.

¹⁴ Rahmi Yamak, Abdurrahman Korkmaz, “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı:2, 2005, S.11-29.

arasındaki ilişkiyi zaman serisi yardımıyla eşbütünleşme analizlerinden yararlanarak incelemeye çalışmıştır.

Sonuca bakılırsa reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlayamadığını ve ithalatın kısılmasına ihracatı etkileyeceği tespit edilmiştir.¹⁵

Alptekin, Türkiye'de 1992-2009 yıllarını kapsayan aylık verileri kullanarak reel döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışmıştır. Çalışmada VAR modelinden yararlanmıştır ve elde edilen bulgulara bakılırsa, reel döviz kuru ile dış ticaret arasında kısa dönemde bir ilişki bulunmadığı yalnız iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.¹⁶

Aktaş 1989-2008 dönemine ait üçer aylık verileri kullanarak reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi Var analiziyle araştırmıştır. Bulgulara göre, reel döviz kurundaki değişmelerin dış ticaret dengesi üzerinde etki yaratmadığı ve reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin şekilde kullanılmayacağı sonucuna varmıştır.¹⁷

Peker' in 2007 yılında yapılan çalışmada, Türkiye' de reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi incelemeye çalışmıştır. Bu kapsamda 1992-2006 yıllarına ait verileri kullanarak Marshall- lerner koşulunun sağlanmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki kısa dönemli ilişkilerin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.¹⁸

Yıldırım ve Kesikoğlunun yaptığı çalışmada, 2003- 2011 yıllarına ait aylık verileri kullanarak ihracat ve ithalat ve reel döviz kuru arasındaki ilişkinin MWALD testiyle ve kaldıraçlı bootstrap tekniği yardımıyla incelemeye çalışmıştır.

¹⁵ Alaattin Kızıltan , Oğuz Çiğirlioğlu, "Türkiye'de Reel Döviz Kuru Değişmelerin İhracat Ve İthalata Etkisi", **Ekev Akademi Dergisi**, Sayı:36, 2008.

¹⁶ Volkan Alptekin, "Türkiye'de Dış Ticaret – Reel Döviz Kuru İlişkisi: Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi Yardımıyla Sınanması", **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 2 Sayı: 2, 2009, S. 132 – 149.

¹⁷ Cengiz Aktaş, "Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Var Tekniğiyle Analizi", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:6, Sayı:11, 2010, S.123-140

¹⁸ Osman Peker, "Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Kısa ve Uzun Dönem Etkilerinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Örneği", **8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi**, Malatya, 24 – 25 Mayıs 2007.

Sonuçlara göre toplam ihracat ile toplam ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, döviz kuru ile döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.¹⁹

Yerli Literatür Özeti			
Yazarlar	Dönem	Yöntem	Bulgular
Terzi ve Zengin	1989:01-1996:12	VAR modeli	Değişkenler arasında her hangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.
Köse, Ay ve Topallı	1995-2008	Eşbütünleşme Analizi-Hata Düzeltme Modeli	Döviz kuru volatilitesi ihracatı negatif etkiliyor.
Sivri ve Usta	1994:01-2006:06	VAR Modeli	Reel döviz kuru ile dış ticaret üzerinde etkisi olmadığını ve ithalat kısıtlamaların ihracatı olumsuz etkilediğini öne sürmüştür.
Altıntaş ve Öz	1993-2009	VAR Modeli,Eşbütünleşme Analizi-Nedensellik İlişkisi	İhracat ile kur değişkenliğinin ve nispi ihracat fiyatı arasında negatif bir ilişki, doğrudan sermaye ile pozitif ama anlamsız bir ilişki tespit edilmiş ve ihracat yabancı yatırım ve yurt dışı gelir ile doğrudan uzun dönem nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Öztürk ve acaravcı	1989-2002	Eşbütünleşme Analizi	Döviz kuru belirsizliği ihracatı negatif etkiliyor.fakat ihracattaki dengesizlikler kısa süreliğine olmuştur.
Zengin	1994-2000	VAR Modeli	Döviz kuru ile iyalat arasında bir nedensellik ilişkisi varken ihracata doğru nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
Gül ve Ekinci	1990:01-2006:08	Granger Nedensellik	Reel döviz kurları ile ihracat ve ithalat arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.ihracat ve ithalattan reel döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Karagöz ve Doğan	1995-2004	Çoklu Regresyon Analizi	İhracat ile İthalat arasında kısa dönem analizinde anlamlı bir ilişki bulunmuş
Sarı	1982-2006	ARCH Modeli	Döviz kuru belirsizliği ithalatı yüksek oranda etkiliyor.
Çil Yavuz,Güriş ve kıran	1988-2007	ARDL Modeli	Dış ticare dengesi, yurtiçi gelir, yurtdışı gelir ve reel döviz kuru arasında uzun dönem ilişki vardır.

¹⁹ Ertuğrul Yıldırım1, Ferdi Kesikoğlu,” İthalat-İhracat-Döviz Kuru Bağımlılığı: Bootstrap İle Düzeltilmiş Nedensellik Testi uygulaması, **Ege Akademik Bakış**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2012, S.137-148.

Cigercioğlu	1982-2005	Eşbütünleşme	Reel döviz kuru ile ithalat arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuş ve ihracat ve ithalat arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Tarı ve Yıldırım	1989:Q1-2007:Q3	Johansen Eşbütünleşme-Hata Düzeltme Modeli	Uzun dönemde döviz kuru belirsizliğinin türkiye'de ihracata negatif etkisi varken kısa dönemde bu etki ortadan kalkmaktadır.
Yılmaz ve Kaya	1990-2004	VAR Modeli	Döviz kuru değişkenliğinin dış ticaret dengesini etkilemediğini, ihracattan ithalata doğru nedensellik ilişkisinin varlığını ve ithalat kısıtlamaların ihracatı negatif etkilediğini göstermiştir.
Yamak ve Korkmaz	1995-2004	Eşbütünleşme Analizi, Nedensellik Analizi	Reel döviz ile dış ticaret dengesi arasında uzun dönemde bir ilişki olmadığını fakat kısa dönemde döviz kurunun dış ticaret dengesini bozduğunu göstermiştir.
Alptekin	1992:01-2009:01	Granger Nedensellik, Etki Tepki ve Varyans Ayırıştırma Analizi	Dış ticaret dengesinde reel döviz kurunun önemli bir etkisi olmadığını göstermiştir.
Aktaş	1989-2008	VAR Modeli	Reel döviz kuru değişimlerinin dış ticaret üzerinde etki yaratmadığını göstermiştir.
Peker	1992-2006	Marshall-Lerner	Reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında kısa dönem ilişkilerin anlamlı olmadığını tespit etmiştir.
Yıldırım ve Keskinoglu	2003-2011	MWALD Testi	Toplam ihracat ile toplam ithalat arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

4.1.2. Yabancı Literatür Taraması

Role ve Yellen ABD'de reel döviz kuru, yurtiçi gelir, yurt dışı gelir ve dış bilançosu arasındaki ilişki 1960- 1985 yılları arasında üçer aylık verileri kullanarak incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre reel döviz kurunun dış ticaret bilançosu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını ve uzun dönem Engle- Granger ile Stock-watson yöntemleriyle değişkenlerin eşbütünleşik olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.²⁰

²⁰ K. Role Andrew , Janet L. Yellen (1989) , “ Is There A J-Curve? ”, **Journal of Monetary Economics**, Cilt: 24, Sayı: 1, USA, S. 53-68.

Hwaug ve lee'nin çalışmasında İngiltere' de 1990-2000 dönemini kapsayan verilerden yararlanarak döviz kuru volatilitesi ile ticaret akımı arasındaki ilişkiyi GARCH modeli yardımıyla anliz etmeye çalışmıştır. Elde edilen bulgulara göre döviz kuru volatilitessnin ihracat üzerinde çok az bir etkiye sahip olduğunu fakat ithalat üzerine pozitif bir etki yarattığını ortaya koymuştur.²¹

Zhe 2007 yılında yapmış olduğu çalışmada 1997-2006 yılları arasında Çin ve diğer ortakları için dış ticaret fazlası ile reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme testi kullanarak araştırmıştır. Bulgulara göre reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında uzun dönemli istikrarlı bir ilişki bulunmuştur. Aynı zamanda reel efektif döviz kurunda meydana gelen düşüşler dış ticaret fazlasına sebep olmaktadır.²²

Duasa Malezya' da 1999-2006 yıllarını kapsayan aylık verileri kullanarak reel döviz kurunda meydana gelen şokun ithalat ve ihraat fiyatları üzerindeki etkisini vektör hata düzeltme modeli yardımıyla incelemiştir. Sonuçlara göre, reel döviz kuru şokunun ithalat fiyatlarında dalgalanmalara sebep olmuştur.²³

Shirvani ve wilbratte 1997 yılında yapılan çalışmada G7 ülkelerde 1973-1990 yılları arasındaki aylık verileri kullanarak reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışmıştır. Elde edilen bulgulara göre reel döviz kurunun kısa vadede dış ticareti etkilemediğini fakat uzun dönemde Marshal- Lerner koşulunun geçerli olduğunu ve ayrıca devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerinde iyileştirici bir etkisi olduğunu göstermiştir.²⁴

Lee ve Saucier. 1986-2003 yıllarına ait üçer aylık verileri kullanarak nominal döviz kurundaki değişmelerin dış ticaret üzerindeki etkisini ARCH ve GARCH

²¹ Wang zhe, "Exchange Rate Volatility and Trade Flows of the U.K. in 1990's, **International Area Studies Review**", Hankuk University of Foreign Studies, Cilt: 8, Sayı: 1, 2005, S. 173-182

²² Wang Zhe, Reel effect of exchange rate in rmb and trade surplus in china, **canadian social science**, Cilt: 3, Sayı: 5, S.91-96.

²³ Jarita Duasa, "Exchange Rate Shock on Malaysian Prices of Imports and Exports: An Empirical Analysis", **Journal of Economic Cooperation and Development**, Cilt: 30, Sayı: 3, 2009, S.99-114.

²⁴ Hassan Shirvani, , Barry Wilbratte, "The Relationship Between The Real Exchange Rate and The Trade Balance: An Empirical Reassessment.", **International Economic Journal**, Cilt: 11, Sayı:1, 1997, S. 39 – 50.

yöntemi yardımıyla incelemiştir. Bulgulara göre, nominal döviz kuru ile dış ticaret arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur.²⁵

Liew, Lim ve Hussain, asya ülkelerinde 1986-1999 dönemini kapsayan verileri kullanarak döviz kurunda meydana gelen değişikliğinin ticaret dengesi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre döviz kuru değişikliğinin ticaret ticaret dengesini fazlasıyla etkilemekte olduğunu ortaya koymuştur.²⁶

Aziz Bangladeş' de 1977-2005 yılları arasındaki verileri kullanarak reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi üzerindeki etkiyi eşbütünleşme ve nedensellik analizleriyle incelemiştir. Bulgulara göre reel efektif döviz kuru dış ticaret dengesini pozitif ve anlamlı olarak etkilemekte ve reel efektif döviz kurunun dış ticaret dengesinin Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir.²⁷

1994 yılında Arize tarafında yapılan çalışmada 1973-1991 yılları kapsayan çeyrek verileri kullanarak efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesinin uzun dönemli ilişkisini eşbütünleşmetesti yardımıyla incelemiştir. Sonuçlara göre, reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında söz konusu dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.²⁸

Sweidan 1976-2009 yılları kapsayan dönemde Ürdün'da döviz krunun ithalat ve ihracat üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bound testi Koentegresyon ve hata düzeltme için kullanılmış ve elde edilen sonuçlara göre söz konusu ülkede döviz kuru ithalat ve ihracatı kısa süreliğine etkilediğini sonucuna ulaşmıştır. Aynı zamanda devalüasyonun yabancı ülkelere karşı rekabet avantajı sağladığını göstermiştir.²⁹

²⁵ K.S. Lee, P. Saucier, "Exchange Rate Instability And Trade Integration: The Case Of Asia", 5th International Conference Of International Trade And Logistics Corporate Strategies And The Global Economy, **Conference Paper (Le Havre)**, 2005, S.28-29.

²⁶ Khim-Sen Liew , Kian-Ping Lim, Huzaimi Hussain, Exchange Rate and Trade Balance Relationship: The Experience of Asean Countries , 2003, **International Trade**, 0307003, Econ WPA.

²⁷ Nusrate Aziz, "The Role of Exchange Rate in Trade Balance: Empirics from Bangladesh.", (Çevrimiçi) <http://www.soegw.org/files/program/99-Aziz.pdf>, 2008, Erişim Tarihi: 05.07.2017.

²⁸ C. Augustine Arize, "Cointegration Test of A Long-Run Relation Between The Real Effective Exchange Rate and The Trade Balance.", **International Economic Journal**, Cilt: 8, Sayı: 3, 1994, S. 1-9

²⁹ O. D Sweidan, "The Effect Of Exchange Rate On Exports And Imports: The Case Of Jordan", The International Trade Journal, Cilt:27, Sayı:2, 2013, S. 156-172.

Yuen- Ling, Wai-Mun ve Geoi-Mei Malezya'da 1955-2006 yılını kapsayan çalışmalarında, reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme yöntemi, nedensellik testi ve hata düzeltme yardımıyla incelemiştir. Sonuçlara göre reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu görülmektedir. Ayrıca Marshal- Lerner koşuluyla uyumlu şekilde uzun dönemde devalüasyonun ticaret dengesini iyileştirici etkisi olacağını ve söz konusu ülkede J eğrisi etkisinin olmadığı göstermiştir.³⁰

Yabancı Literatür Özeti				
Yazarlar	Örneklem	Dönem	Yöntem	Bulgular
Role ve yellen	ABD	1960-1985	Eangle-Granger	Reel döviz kuru dış ticaret blançosu üzerinde anlamlı etki yaratmıyor. Değişkenler eşbütünlelik değildir.
Hwaug ve Lee	İngiltere	1990-2000	GARCH modeli	Döviz kuru volatilitésinin ihracat üzerinde az bir etki yarattığını ve ithalat üzerine pozitif bir etki yarattığını göstermiştir.
zhe	Çin	1997-2006	Eşbütünleşme Testi	Reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında uzun dönemli ilişki görülmektedir.kurdaki düşüş dış ticaret fazlasına sebe olur.
Duasa	Malezya	1999-2006	Vektör Hata Düzeltme Modeli	Reel döviz şoku ithalat fiyatlarında dalgalanmaya sebep olur
Shirvani ve Wilbratte	G7 ülkeler	1973-1990	Eşbütünleşme Testi, Marshal-Lerner	Reel döviz kuru dış ticareti kısa sürede etkilemediğini ve devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerinde iyileştirici bir etkisi vardır.
Lee ve Saucier		1986-2003	ARCH ve GARCH Modeli	Nominal döviz kuru dış ticaret ile ters yönlü ilişkisi vardır.
Lew, Lim ve Hasan	Asya Ülkeleri	1986-1999		Döviz kuru değişikliğinin ticaret dengesini fazlasıyla etkilemektedir.
Aziz	Bangladeş	1977-2005	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi	Reel efektif döviz kuru dış ticaret dengesin pozitif ve anlamlı olaral etkilemekte ve reel efektif döviz kuru dış ticaret dengesinin Granger nedenidir.

³⁰ Yuen-Ling Ng, Wai-Mun Har, Geoi-Mei Tan, “Real Exchange Rate and Trade Balance Relationship: An Empirical Study on Malaysia”, International Journal of Business and Management, Cilt:3, Sayı:8, 2008, S. 130 – 137.

Arize		1973-1991	Eşbütünleşme Analizi	Reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki mevcuttur.
Sweiden	Ürdün	1976-2009	Bound testi, Eşbütünleşme testi ve hata düzeltme Modeli	Döviz kuru ithalat ve ihracatı kısa süreliğine etkiliyor.
Yuen-Ling, Wai-Mun, Geoi-Mei	Malezya	1955-2006	Eşbütünleşme Analizi, nedensellik testi ,hata düzeltme modeli	Reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında uzun dönem bir ilişki mevcuttur.

4.2. VERİ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, reel döviz kuru ile dış ticaret hacmi arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerin incelenmesidir. Çalışmada, reel döviz kuru ve dış ticaret hacmi olmak üzere toplam iki değişken ele alınmış ve analiz kapsamında her bir değişken için 2003:01- 2016:12 dönemini içeren aylık frekanta 168 adet gözlemden oluşan veri seti kullanılmıştır.

ÜFE bazlı reel döviz kuru endeksi (RDK) değişkenine Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) elektronik veri dağıtım sisteminden, dış ticaret hacmi (DTH)değişkenine ait veri ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veritabanından ulaşılmıştır. Bu veri dönemi içinde değişkenlere ait grafikler incelendiğinde; gözlenen mevsimsel dalgalanmalar nedeniyle serilerin logaritmaları alınmış ve analizler serilerin logaritmaları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Değişkenler, LOGRDK ve LOGDTH olarak isimlendirilmiştir.

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişki, Vektör Otoregresif (VAR) model ile incelenmiştir. İktisadi zaman serileri, genellikle durağan olmayan süreçlere sahip olduğundan ve düzeyde durağan olmayan değişkenler kullanılarak yapılan analizler neticesinde yanıltıcı sonuçlara ulaşıldığı ifade edilmektedir.³¹ Dolayısıyla öncelikle serilerin düzeyde durağan olup olmadığını araştırmak amacıyla birim kök testi uygulanmıştır. Ancak düzeyde durağan olmadığı saptanan serilerin durağan bir bileşimi olabilmekte ve bu durum eşbütünleşme ile sınırlanmaktadır. Böylelikle

³¹ Soren Johansen, Katarina Juselius, "Maximum Likelihood Estimation And Influence On Cointegration With Application To The Demand For Money", **Oxford Bulletin Of Economics And Statistics**, Cilt: 52, Sayı: 2, 1990, S.170.

gözlem kaybı olmadan değişkenler arasındaki uzun dönem denge ilişki ortaya konulabilmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki olup olmadığını sınamak amacıyla Johansen eşbütünleşme yöntemi, kısa dönemli nedensellik ilişkisinin varlığına yönelik olarak da Granger nedensellik analizi uygulanmıştır.. Tüm analizler Eviews 10 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

4.3.Bulgular

Çalışmada kullanılan ekonomik yöntem zaman serisi yaklaşımıdır. Analizde kullanılan tüm değişkenler 2003=100 bazlı veriler olmakla birlikte değişkenlerin doğal logaritmaları kullanılmıştır.

Öncelikle her bir değişken için ayrı ayrı ADF ve PP testleri uygulanmıştır. Durağan olan zaman serilerinde birbirini takip eden iki değer arasındaki fark zamanın kendisinde değil zaman aralığından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden ortalaması zamanla değişmemektedir. Yalnız gerçek dünyada zaman serilerinin ortalaması zamanla değişmektedir ve dolayısıyla durağan değildir. Bu aşamada yeniden ADF ve PP testini tekrarlayarak serilerin birinci dereceden durağan hale getirmemiz gerekmektedir.³² Ancak farklarının alınması sonucu geçmişe dayalı kalıcı şokların etkisini yok etmekle birlikte, bu şokların dışında varolabilecek uzun dönemli ilişkilerinin yok olmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla kurulan regresyon denklemi uzun dönem denge ilişkisi vermeyecektir.³³ Bu sebeple eşbütünleşme analizini yapmak oldukça önemli olacaktır. Çünkü serilerimiz eşbütünleşik olduğu sürece elde edilen regresyon sahte olmadığından dolayı serilerin durağanlaştırmaya gerek kalmayacaktır.

4.3.1. Durağanlık Testi (Birim Kök Analizi)

Zaman serilerinde karşılaşılan en önemli sorun, serilerin zamandan etkilendikleri ve zamanla birlikte hareket etmeleridir. Özellikle zamana göre sabit bir trend olduğunda (yukarıya veya aşağıya doğru), değişkenler arasındaki ilişkinin belli bir kısmı sahte olmaktadır. Dolayısıyla, sahte regresyon sorunu stokastik zaman serilerinin belli bir trende sahip olduğunda klasik regresyon yöntemlerinin

³² Aziz Kutlar, **Ekonometrik Zaman Serileri Teori ve Uygulama**, Ankara, Gazi Kitap evi, 2000, S.12-13.

³³ Recep Tarı, **Ekonometri**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1999, S.370.

kullanılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Burada serilerin durağan olması önem arz etmektedir. Çünkü serilerin arasında eşbütünleşme varsa sahte regresyon olmayacaktır.

Eğer bir zaman serisi zaman boyunca ortalaması, varyansı ve kovaryansı sabit kalıyorsa serinin durağan olduğunu söyleyebiliriz.³⁴

Zaman serilerinde durağanlığı sınamak için birim kök testi yapılır. Eğer seri birim kök testi içeriyorsa durağan değildir demektir ve serinin durağan hale gelmesi gerekiyor.

Klasik regresyon modeli durağan değişkenler arasındaki ilişkilerde kullanılmak için önerilmiştir. Bu nedenle durağan olmayan serilere uygulanmamalıdır. Durağan olmayan veriler ile yapılan regresyon tahmini güvenilmez. Zaman serilerin d'ninci farkı alındığında durağan hale geliyorsa o zaman serisi d'ninci dereceden eşbütünleşiktir ve I(d) ile gösterilir. Bu nedenle zaman serisi analizi birim kök testi ile serilerin durağanlığını test ederek başlanmaktadır.

Bir zaman serisinin birim kökü içerip içermediğini belirlemede kullanılan en yaygın olan testler Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Perron(PP) ve KPSS(Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) testleridir.³⁵

4.3.1.1. ADF Testi:

Zaman serilerinin sürekli artarak yada azalarak bir değere yaklaşma eğilimi zaman serisinin durağan olmadığı ve birim kök içerdiği sonucunu vermektedir. Bu sorun giderilmedikçe sahte korelasyonların çıkması kaçınılmazdır. Bu sebeple zaman serilerinin birim kök içerip içermediğini araştırmak gerekmektedir.

Zaman serilerinin durağanlığını sınamak amacıyla 1979 Dickey ve W. Fuller tarafından geliştirilen ve 1981 yılında son hali verilen Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi literatürde en çok kullanılan testtir.³⁶

³⁴ Adrin C. Darnell, **A Dictionary of econometrics**, England, Edward Elgar Publishing, 1994, S.386.

³⁵ Mehmet Çınar, Mustafa Seviltekin, **Ekonometrik Zaman serileri Analizi**, Dora Yayıncılık, 2014.

³⁶ David A. Dickey and Wayne A. Fuller, "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root", **Journal of the American Statistical Association**, Cilt:74, Sayı:366,1979, S. 427-431

ADF testinde temel olarak üç model kurulmaktadır. Aşağıdaki birinci denklem katsayı ve trend etkilerinin bulunmadığı yalın haldeki model için kurulmuş, ikinci denklem ise katsayı etkisinin bulunduğu durumlar için kurulmuş ve son olarak da üçüncü denklem ise hem katsayı hem de trend etkisinin bulunduğu model için kullanılan denklemdir.³⁷

$$1) \Delta Y_t = \partial Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t$$

$$2) \Delta Y_t = \alpha_0 + \partial Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t$$

$$3) \Delta Y_t = \alpha_0 + \partial Y_{t-1} + \beta_0 \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t$$

ADF birim kök testi temelinde En Küçük Kareler yöntemini baz almakta ve ∂ katsayısının tahmin değeri ve standart hatasının bulunmasını hedeflemektedir. Yukarıda verilen denklemler sonrasında bulunan test değerleri Dickey Fuller tablosundaki ilgili değerlerle karşılaştırılarak hipotez test edilmektedir. Bu karşılaştırmadaki amaç ise $\partial = 0$ hipotezini test etmektir.

$H_0: \partial = 0$ Seri durağan değildir,

$H_1: \partial < 0$ Seri durağandır sonucu çıkarılmaktadır.

Yapılan ADF testi sonucuna bakıldığında eğer bulunan ADF test istatistiği değerinin mutlak değerinin içindeki test sonucunda elde edilen kritik değerden daha küçükse serinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılır ve test istatistiği değerin kritik değerden büyük olması durumunda serinin durağan hale geldiği görülmektedir.³⁸

Değişkenlere ait ADF birim kök test sonuçları aşağıda sunulmuştur.

³⁷ A.e.

³⁸ S. Barışık, E. Demircioğlu, "Türkiye'de döviz kuru rejimi, konvertibilete, ihracat-ithalat ilişkisi (1980-2001)", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı:3, 2006, S.74.

Tablo 4.1 . LOGRDK ve LOGDTH serilerinin ADF Testleri(Düzye)

	Değişken	ADF Test İstatistiği	Kritik Değer			Prob
			1%	5%	10%	
Sabit	LOGRDK	-2.762170	-3.470427	-2.879045	-2.576182	0.0660
	LOGDTH	-2.623444	-3.470427	-2.879045	-2.576182	0.0903
Trend ve Sabit	LOGRDK	-3.797887	-4.014986	3.437458	-3.142936	0.0190
	LOGDTH	-2.445251	-4.014986	-3.437458	-3.142936	0.3550

Not: Düzye değerlerinde sabit terim ve trendli, birinci farkda ise, sabit terimli modeller kullanılmıştır. optimal gecikme uzunluğunu 3 olarak belirlenmiştir ; %1 anlamlılık düzyeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tabloya baktığımızda LOGRDK ve LOGDTH serilerin düzye derecede ADF Testi sabit ve trendli modelleriyle sunulmuştur. LOGRDK değişkenin ADF testinde sabit modelde test istatistiği %1 anlamlılık düzyeyde Mac Kinnon kritik değerinden mutlak değer olarak küçüktür. Ayrıca P değeri 0.05'den büyük ve anlamsız çıkmıştır. LOGRDK'un Trend ve Sabit modelinde yine aynı durum söz konusudur ve dolayısıyla sıfır hipotez reddedilemez ve seri birim kök içermektedir.

LOGDTH için P değeri 0.05'den büyük ve anlamsız çıkmıştır. Ayrıca sabit ve terndli modelde test istatik değeri %1 anlamlılık düzyeyinde Mac Kinnon kritik değerinden küçük çıkmış ve sonuç olarak sıfır hipotez reddedilemez yani seri durağan değildir.

Bu aşamada serilerin birinci farkı alındığında durağan olup olmadıklarını inceleyeceğiz.

Tablo 4.2 . LOGRDK ve LOGDTH serilerinin ADF Testleri(Birinci Fark)

	Değişken	ADF Test İstatistiği	Kritik Değer			Prob
			1%	5%	10%	
Sabit	D(LOGRDK)	-7.341327	-3.470679	-2.879155	-2.576241	0.0000
	D(LOGDTH)	-7.315490	-3.470679	-2.879155	-2.576241	0.0000
Trend ve Sabit	D(LOGRDK)	-7.418648	-4.015341	-3.437629	-3.143037	0.0000
	D(LOGDTH)	-7.498488	-4.015341	-3.437629	-3.143037	0.0000

Serilerin birinci farkı alındıktan sonra testi tekrarladığımızda her iki seri birinci derecede bütün anlamlılık seviyelerinde durağan olduğu görülmektedir.

4.3.1.2. PP Testi:

Phillips Perron birim kök testi, ADF testinden daha güçlü olduğu kabul edilmektedir. MA (Hareketli Ortalama) testinin PP birim kök testine dahil edilmesi testi daha sağlam kılmaktadır.³⁹ ADF testi, hata koşullarının bağımsız olduğunu ve varyanslarının sabit olduğunu varsaymaktadır.⁴⁰

ADF sürecinde 1989 yılında perron tarafından önerilmiş düzeltme faktörü(correction Factor) eklenmiştir. PP testine ait hipotezler aşağıdaki gibidir.⁴¹

$H_0 : p = 0$ 'ise seri durağan değildir. Seri birim kök içermektedir

$H_1 : p < 0$ "ise seri durağandır. Seri birim kök içermemektedir.

PP testi hata düzeltme mekanizmasını kullanarak otokorelasyonu ortadan kaldırmaktadır. Bunu aşağıdaki denklemleri kullanarak test etmektedir;

$$\Delta y_t = \beta_0 + \delta y_{t-1} + \beta_1 \left(t - \frac{T}{2} \right) + u_t$$

T gözlem sayısını,

u_t hata terimlerinin dağılımını

PP testinin hipotezleri ADF birim kök testi ile aynıdır.

$H_0: \delta \geq 0$ ise seri durağan değil,

$H_1: \delta < 0$ ise seri durağandır.

PP testinde DF testinin hata terimlerinin istatistiksel olarak bağımsızlık ve sabit varyansa sahip olma varsayımları terkedilmiş, hata terimleri arasında zayıf derecede bağımlılığa ve heterojen olarak dağılmasına izin vermiştir.⁴²

³⁹ Recep Tarı, Durmuş Çağrı Yıldırım, “Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama”, **Yönetim ve Ekonomi**, 2009, Cilt: 16, sayı: 2, S. 95-105.

⁴⁰ Recep Tarı, **Ekonometri**, Kocaeli, Umuttepe yayınları, 2014, S.400.

⁴¹ A. Güvenek, V. Alptekin , M. Çetinkaya, “Enflasyon ve Dolaylı Vergilerden Elde Edilen Gelirler Arasındaki İlişkinin Var Yöntemi İle Analizi”, **Kamu-İş Dergisi**, Cilt: 11, S.3, 2010, S. 1-28.

⁴² Nedim Dikmen, **Ekonometriye Giriş, Temel Kavramlar ve Uygulamalar**, Ankara, Legal Kitapevi, S.319.

Hipotezi test etmek için, Mackinnon'un kritik değerleri tekrar kullanılabilir. LOGRDK ve LOGDTH değişkenlerin düzey derecede PP ve KPSS testi yapılmış ve aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4.3 . LOGRDK ve LOGDTH serilerinin PP Testi(Düzy Derecede)

	Değişken	PP Test İstatistiği	Kritik Değer			Prob
			1%	5%	10%	
Sabit	LOGRDK	-3.059769	-3.469691	-2.878723	-2.576010	0.0316
	LOGDTH	-2.751668	-3.469691	-2.878723	-2.576010	0.0600
Trend ve Sabit	LOGRDK	-4.005654	-4.013946	-3.436957	-3.142642	0.0088
	LOGDTH	-3.437892	-4.013946	-3.436957	-3.142642	0.0499

Tabloda değişkenlerin t-istatistik değerine bakıldığında 1%, 5%, 10% kritik değerlerin tutarlarından mutlak değer olarak küçük olması ayrıca $P > 0.05$ olduğu ve dolayısıyla serilerimiz pp testinde seviyede durağan olmadıkları görülmektedir. Bu aşamada serilerin farkları alınarak durağan hale geldiğini aşağıda tablolarda görülmektedir.

Tablo 4.4 . LOGRDK ve LOGDTH serilerinin PP Testi(Birinci Fark)

	Değişken	PP Test İstatistiği	Kritik Değer			Prob
			1%	5%	10%	
Sabit	D(LOGRD)	-10.62092	-3.469933	-2.878829	-2.576067	0.0000
	D(LOGDTH)	-21.55043	-3.469933	2.878829	-2.878829	0.0000
Trend ve Sabit	D(LOGRDK)	-10.69369	-4.014288	-3.437122	-3.142739	0.0000
	D(LOGDTH)	-22.03173	-4.014288	-3.437122	-3.142739	0.0000

Tablo'da yer alan verilerin tamamı, birinci farkları alındıktan sonra durağan hale geldiği yani birim kök içermediği gözlemlenmiştir.

4.3.1.3. KPSS(Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) Testi

KPSS testinin amacı serileri deterministik trendden arındırarak seriyi durağan hale getirilmesidir.⁴³

KPSS testinde kurulan hipotez ADF testinde kurulan hipotez ile aynı olmamakla birlikte aşağıdaki gibidir.

⁴³ Denis Kwiatkowski, Peter C. B. Phillips, Peter Schmidt and Yongcheol Shin, "Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have a Unit Root?", **Journal of Econometrics**, Sayı: 54, 1992, S. 159-178.

H_0 : Seri durağandır. Birim kök içermemektedir.

H_1 : Seri durağan değildir. Birim kök içermektedir.

Boş hipotezdeki durağanlık serilerin trendden arındırılmış olmasından dolayı trend durağanlıktır. KPSS testinin denklemi şu şekilde oluşturulmaktadır.⁴⁴

$$y_t = x_t\delta + u_t$$

x_t : Sabit veya sabit ve trendi ifade eden deterministik bileşenidir.

Aşağıda değişkenlere ait KPSS testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 4.5 . LOGRDK ve LOGDTH serilerinin KPSS Birim Kök Testleri

LOGRDK KPSS Testi(düzye derecede)		
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin Test istatistiği		LM-Stat
		0.259418
Asymptotic Kritik Değer	1%	0.216000
	5%	0.146000
	10%	0.119000
LOGDTH KPSS Testi(düzye derecede)		
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin Test istatistiği		LM-Stat
		0.275577
Asymptotic Kritik Değer	1%	0.216000
	5%	0.146000
	10%	0.119000
LOGRDK KPSS Testi(birinci derecede)		
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin Test istatistiği		LM-Stat
		0.040317
Asymptotic Kritik Değer	1%	0.216000
	5%	0.146000
	10%	0.119000
LOGDTH KPSS Testi(birinci derecede)		
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin Test istatistiği		LM-Stat
		0.091714
Asymptotic Kritik Değer	1%	0.216000
	5%	0.146000
	10%	0.119000

Tablo 4.2'e göre LM test istatistiği LOGRDK değişkeni için 0.259418'dir. bu rakam %1, %5, %10 anlamlılık seviyelerinde KPSS test kritik değerlerinden büyük

⁴⁴ A.e.

olduğundan dolayı sıfır hipotez reddedilir yani seri düzey derecede durağan değildir. LOGDTH serisinde ise LM test istatistiği 0.275577 ve yine bütün anlamlılık seviyelerinde KPSS test kritik değerden büyük olmasından dolayı ikinci serimizde düzey derecede durağan değildir.

Serilerin birinci dereceden durağan olup olmamasına karar vermek için testi tekrarlıyoruz. Testin sonuçlarına göre LM test istatistiği LOGRDK ve LOGDTH seriler için %1, %5, %10 anlamlılık seviyelerinde KPSS test kritik değerlerinden büyük olduğundan dolayı sıfır hipotez reddedilemez dolayısıyla serilerin birinci derecede durağan olduğu görülmektedir.

Serilere ait bütün birim kök testleri değerlendirildiğinde testlerin çoğunda birim kök birinci farkta giderildiği için çalışmamıza serinin birinci farkta durağanlık koşulunu sağladığı kabul edilmiştir. Verilerin hepsinin birinci farkının durağan olması sebebiyle eşbütünleşme testine geçebiliriz.

4.3.2. Koentegresyon(eşbütünleşme Testi)

Aynı dereceden durağan olan zaman serileri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını incelemek amacı geliştirilmiş bir yöntemdir.

Eşbütünleşme testi durağan olmayan fakat farkları alındığında aynı dereceden durağan hale gelen serilerin orjinal değerlerinin analizinde kullanmasına izin verir.

Fark alma işlemi ile birlikte hem serinin kısa dönemli şokların etkisi hemde uzun dönemli ilişkilerinin de kaybolmasına sebep olmaktadır.

Fark alma işlemi sırasında kaybolan uzun döneme ait bilgilerin nedeniyle regresyon analizi herhangi bir uzun dönem denge ilişki vermemektedir. Eşbütünleşme analizi değişkenlerin kısa ve uzun döneme ait bilgilerinin kaybolmaması açısından avantaj sağlamaktadır. Diğer taraftan her eşbütünleşik serinin hata düzeltme modelini kurarak uzun ve kısa ilişkileri birbirinden ayırt etmek mümkün olmuştur.

Bu çalışmada reel döviz kuru ve dış ticaret hacmi arasındaki uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığını incelemek için Johansen eşbütünleşme analizi kullanılmıştır.

Johansen ve Jeselius (1990) 'un maksimum olabilirlik yaklaşımına göre, değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını test etmek için maksimum özdeğer ve iz istatistiklerini kullanmaktadırlar.⁴⁵

4.3.2.1. Eşbütünleşme testinde en uygun modeli seçme

Tablo 4.6'e bakıldığında Akaik ve Schwarz bilgi kriterlerimizde koentegrasyon olduğu modellerimiz mevcuttur. İki bilgi kriter arasında en düşük değere sahip olan bizim için en ifade eder.

⁴⁵ Soren Johansen, Katarina Juselius, "Maximum Likelihood Estimation and Inference On Cointegration with Applications to the Demand for Money", **Oxford Bulletin of Economics & Statistics**, Cilt:52, Sayı:2, 1990, S.169-210.

Tablo 4.6. Eşbütünleşme Testinde En Uygun Modeli Seçme

Date: 02/24/18 Time: 17:49
Sample: 2003M01 2016M12
Included observations: 164
Series: LOGRDK LOGDTH
Lags interval: 1 to 3

Selected (0.05 level*) Number of Cointegrating Relations by Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Test Type	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
Trace	0	0	2	0	2
Max-Eig	0	0	0	0	0

*Critical values based on MacKinnon-Haug-Michelis (1999)

Information Criteria by Rank and Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Rank or No. of CEs	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
Log Likelihood by Rank (rows) and Model (columns)					
0	529.3476	529.3476	530.7406	530.7406	532.4185
1	533.0775	535.5277	536.7840	539.5102	540.7987
2	533.0841	538.9795	538.9795	543.3774	543.3774
Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	-6.309117	-6.309117	-6.301715	-6.301715	-6.297786
1	-6.305823	-6.323508	-6.326635	-6.347685	-6.351204*
2	-6.257123	-6.304628	-6.304628	-6.333870	-6.333870
Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	-6.082298*	-6.082298*	-6.037092	-6.037092	-5.995360
1	-6.003397	-6.002181	-5.986405	-5.988554	-5.973171
2	-5.879091	-5.888792	-5.888792	-5.880231	-5.880231

Akaik bilgi kriterinin değeri Schowars bilgi kriter değerinden küçük olduğu için (-6.351204 > -6.082298) en anlamlı model olarak sabit trendli modeli seçiyoruz.

Koentegresyon modelimizi bulduktan sonra tekrardan Eviews'da 5.modeli yani sabit ve trendli modeli seçerek koentegresyon testini gerçekleştiriyoruz. Sonuç Tablo 4.7' de sunulmuştur.

Tablo 4.7. Johansen Eşbütünleşme Tesi

Date: 02/24/18 Time: 17:56
Sample (adjusted): 2003M05 2016M12
Included observations: 164 after adjustments
Trend assumption: Quadratic deterministic trend
Series: LOGRDK LOGDTH
Lags interval (in first differences): 1 to 3

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.097150	21.91779	18.39771	0.0154
At most 1 *	0.030957	5.157246	3.841466	0.0231

Trace test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.097150	16.76054	17.14769	0.0568
At most 1 *	0.030957	5.157246	3.841466	0.0231

Max-eigenvalue test indicates no cointegration at the 0.05 level
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Yukardaki Tablo'da, iz statisiği değerleri ve maksimum özdeğer istatistiği sonuçları sunulmuştur. İlgili tablolar incelendiğinde görüleceği gibi, reel döviz kuru endeksi ile dış ticaret hacmi arasındaki iz istatistik değerinde 2 eşbütünleşme vektörü, maksimum özdeğer istatistiklerinde ise 1 eşbütünleşme vektörü (%5 anlamlılık düzeyinde) görülmektedir.

Bu sonuca göre toplam 3 tane eşbütünleşme denklemi kurabilmekteyiz. p değerleri hepsinde 0.05'den küçük olduğu için H0 red edilir ve dolayısıyla H1 kabul edilir yani reel döviz kuru endeksi ile dış ticaret hacmi endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkin olduğunu göstermekte yani serilerin arasında eşbütünleşme ilişkisi mevcuttur.

4.3.2.1. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Serilerin arasında eşbütünleşik ilişkisini elde ettikten sonra serilerin arasında uzun dönemde sahte regresyon sorunu olmayacaktır. Uzun dönemde analizinde aşağıdaki model kullanılmaktadır.

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + u_t$$

Bu model en küçük kareler ile tahmin edilebilmektedir.

Tablo 4.8. Uzun Dönem Hata Eşbütünleşme katsayıları

Dependent Variable: LOGRDK				
Method: Least Squares				
Date: 03/22/18 Time: 20:31				
Sample: 2003M01 2016M12				
Included observations: 168				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LOGDTH	0.111899	0.018239	6.135172	0.0000
KUKLA	-0.058294	0.014353	-4.061443	0.0001
C	2.836093	0.297758	9.524822	0.0000
@TREND	-0.000786	0.000206	-3.810867	0.0002
R-squared	0.429067	Mean dependent var	4.646032	
Adjusted R-squared	0.418623	S.D. dependent var	0.062325	
S.E. of regression	0.047522	Akaike info criterion	-3.231732	
Sum squared resid	0.370366	Schwarz criterion	-3.157352	
Log likelihood	275.4655	Hannan-Quinn criter.	-3.201545	
F-statistic	41.08309	Durbin-Watson stat	0.393396	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Tablo 4.8'e sunulan regresyon analiz sonuçlarına bakıldığında, P istatistik değerlerinin ve F istatistik değerinin 0.05'den küçük olduğu yani (H_0 : red, H_1 : kabul) dolayısıyla değişkenlerinin hepsinin anlamlı olduğunu görebilmekteyiz. Ayrıca Türkiye'de reel döviz kurundaki değişimlerin %42,9' ü dış ticaret hacmi tarafından açıklanmaktadır. Katsayının pozitif olması, dış ticaret hacmi ile reel döviz kuru arasında doğrusal ilişki olduğunu gösterip sonuçlara bakılırsa reel döviz kurunda'ki %1 oranında bir artış dış ticaret hacmini %0.05 oranında arttıracak görülmektedir. Modelin uyum durumunu gösteren R^2 ' nin düşüklüğü döviz kurunu etkileyen diğer değişkenlerin (enflasyon, faiz oranı, siyasi ve politik faktörler vb.) modele dahil edilmemesinden kaynaklanmıştır. 2012 yılından itibaren modelimizde yapısal

kırılma mevcut olduğu için kukla değişkeni yapısal kırılmayı düzeltmek amacı bağımsız bir değişken olarak modele dahil edilmiştir. Sonuç olarak dış ticaretteki değişimler, reel döviz kuru bozulmaların sebeplerinden birisi olmaktadır.

4.3.2.2. Hata Düzeltme Modeli (VECM):

Eşbütünleşme testi değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi göstermektedir. Fakat kısa dönemde bazı sapmalar söz konusu olabilir. Bunun için kısa dönem katsayıların tahmin edilmesi ve dengeden saptığımız zaman dengeyi ne kada süreç içinde yeniden bulabileceğimizi anlamak için hata düzeltme modeline başvurabiliriz..⁴⁶

Hata düzeltme teriminin katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması gerekmektedir.

Kısa dönem analizi aşağıdaki model yardımıyla uygulanmaktadır.

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_1 ECT_{t-1} + \alpha_2 \Delta x_t + \varepsilon_t$$

Burada ECT_{t-1} ; hata düzeltme terimi olup, uzun dönem analizinden elde edilen hata terimi serisinin bir dönem gecikilmesini ifade etmektedir.

Değişkenlerimizde trend mevcut olduğu için modele trend ekliyerek regresyonu kuryoruz. Sonuç aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Hata düzeltme modelinde durağan değişkenlerle kurulan modele hata terimlerinin bir gecikmeli halini ekliyerek Ayrıca hata terimlerinin düzey değerinde durağan olması gerekmektedir.

Aşağıdaki tabloda hata terimi serisinin durağanlığı düzey derecede test edilmiş ve sonuca bakıldığında durağan olduğunu görebilmekteyiz. Hata düzeltme modelinin tahmin sonuçları Tablo 4.9' de sunulmuştur.

⁴⁶ J. Johnston, j. Dinardo, **Econometric Methods**, McGraw Hill Companies, 1997, S.244-286.

Tablo 4.9. Hata Terimlerinin Düzey Derecede Birim Kök Testi

Null Hypothesis: RESID02 has a unit root
 Exogenous: None
 Lag Length: 3 (Fixed)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-4.262336	0.0000
Test critical values:		
1% level	-2.579139	
5% level	-1.942781	
10% level	-1.615416	

*Mackinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
 Dependent Variable: D(RESID02)
 Method: Least Squares
 Date: 02/24/18 Time: 19:03
 Sample (adjusted): 2003M05 2016M12
 Included observations: 164 after adjustments

Bu aşamada hata düzeltme modelimizi kurabilmekteyiz.

Tablo 4.10. Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Dependent Variable: D(LOGRDK)
 Method: Least Squares
 Date: 03/22/18 Time: 21:05
 Sample (adjusted): 2003M02 2016M12
 Included observations: 167 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LOGDTH)	0.003937	0.017212	0.228757	0.8193
ECT(-1)	-0.136420	0.041988	-3.249027	0.0014
KUKLA	0.001686	0.007567	0.222817	0.8240
C	0.005841	0.004626	1.262600	0.2085
@TREND	-7.56E-05	7.44E-05	-1.015913	0.3112
R-squared	0.086580	Mean dependent var		7.80E-05
Adjusted R-squared	0.064026	S.D. dependent var		0.025431
S.E. of regression	0.024603	Akaike info criterion		-4.542396
Sum squared resid	0.098062	Schwarz criterion		-4.449043
Log likelihood	384.2900	Hannan-Quinn criter.		-4.504506
F-statistic	3.838835	Durbin-Watson stat		1.545285
Prob(F-statistic)	0.005225			

Elde edilen sonuçlara göre hata düzeltme teriminin katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı($-1 < ECT < 1$) bu da hata düzeltme modelinin mekanizmasının doğru bir şekilde çalıştığını göstermektedir. Bu durum, uzun dönem de birlikte hareket eden seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmaların

tekrar ortada kalktığını ve serilerin uzun dönem denge değerine yakınsadığını ifade etmektedir.

Bu durum yapılan uzun dönem analizinin güvenilirliğine de bir kanıt oluşturmaktadır.

Hata düzeltme teriminin katsayısı aynı zamanda serilerin denge değerine yakınsama hızını da ifade etmekte olup kısa dönem ve uzun dönem arasında oluşan dengesizliğinin her ay yaklaşık %14 ortadan kalkacağını yani yaklaşık olarak 25 dönem sonra ($1/0.14 = 25$) sapmaların ortadan kalkacağını ve denge değerine yakınsacağını ifade edebiliriz.

4.3.3. Granger Nedensellik Testi

Eğer iki değişken arasında zamana bağlı gecikmeli ilişkisi söz konusu olursa bu ilişkinin nedensellik yönünü istatistiksel olarak Granger Nedenselli testiyle belirlemek mümkündür.

Eğer iki değişken eşbütünleşik ise o zaman en az bir yönde nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.⁴⁷

Bu çalışmada seriler arasındaki ilişkinin yönünü analiz etmek için Granger⁴⁸ ve Engle ve Granger⁴⁹ tarafından geliştirilen granger nedensellik testi kullanılmıştır.

Granger nedensellik testi iki değişken arasındaki nedensel bir ilişkinin varlığını aynı zamanda da yönünü test etmek için kullanılır. Granger nedenselliği şu şekilde tanımlamıştır “Y’nin öngörüsü, X’in geçmiş değerleri kullanıldığında, X’in geçmiş değerleri kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y’nin Granger nedenidir”. Eğer tanımlama doğru ise nedensellik ilişkisi $X \rightarrow Y$ şeklinde gösterilir.⁵⁰ Granger Nedensellik testi aşağıdaki denklemler yardımı ile yapılmaktadır.⁵¹

⁴⁷ Clive Granger, Some recent Development In A Concept Of Causality, **Journal Of Econometrics**, Cilt: 39, Sayı 1-2, 1988, S.199-211.

⁴⁸ C. W. J. Granger, "Developments In The Study Of Cointegrated Economic Variables", **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, Cilt: 48, Sayı: 3, 1986, 213-228.

⁴⁹ Robert Engle, Clive Granger, "Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, And Testing", **Econometric Society**, Cilt:55, Sayı:2, 1987, S. 251- 276.

⁵⁰ Damodar N Gujarati, Dawn C Poter, **Basic econometrics**, Boston, McGraw-Hill, 2009, S.620.

⁵¹ Özlem Göktaş Yılmaz, " Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi", **Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı: 2, 2005, S.11-29.

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_j X_{t-j} + u_{1t}$$

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \theta_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \gamma_j y_{t-j} + u_{2t}$$

m: gecikme uzunluğu

u_{1t} ve u_{2t} hata terimlerinin birbirinden bağımsız oldukları (white noise) varsayılmaktadır.

X, Y'nin Granger nedeni değildir sıfır hipotezin sınamasıyla başlar. Uygulamada bu sınamaya test etmek için F, olabilirlik oranı, Wald testleri kullanılmaktadır. Bunların içinde en sık kullanılanı F testi soncuna göre boş hipotez Kabul edilmezse X, Y'nin nedenidir hipotezi Kabul edilir.⁵²Bu Teste ilişkin sonuçlar Tablo 4.9' da sunulmuştur:

Tablo 4.11. Reel döviz kuru ile dış ticaret hacmi arasındaki nedensellik

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

Date: 02/25/18 Time: 17:23

Sample: 2003M01 2016M12

Included observations: 165

Dependent variable: LOGRDK

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LOGDTH	7.787900	3	0.0506
All	7.787900	3	0.0506

Dependent variable: LOGDTH

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LOGRDK	5.092066	3	0.1652
All	5.092066	3	0.1652

ilişkisi

⁵² Atilla Gökçe, "İMKB'de Fiyat-Hacim İlişkisi: Granger Nedensellik Testi", İktisat, İşletme ve Finans, 2002, Cilt: 4, Sayı: 3, S.46.

Tabloda, Granger Nedensellik sonuçlarına göre; ilk temel hipotezde(dış ticaret hacmi, reel döviz kurunun granger nedeni değildir) olasılık değeri %5 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Böylece dış ticaret hacmi, reel döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı görülmektedir.

Diğer taraftan ikinci temel hipotez(reel döviz kuru, dış ticaret hacminin granger nedeni değildir) %5 anlamlılık düzeyinde reddedilememiştir yani reel döviz kuru, dış ticaret hacmine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi için anılan dönemde dış ticaret hacmi, reel döviz kuru üzerinde değişimlere(bozulmalara) neden olmuştur sonucuna ulaşmıştır.

SONUÇ

Yabancı ülkelerin paralarına veya para yerine kullanabilecek ödeme araçlarına döviz denir. Ekonomisi dışa açık olan ülkelerde, yaptıkları ticareti ilişkiler sonucunda milli paralarının birbirine çevirilmesi ortaya çıkmaktadır. Farklı ülkelerin paralarının birbiriye çevirilmesi ise döviz piyasalarında gerçekleşiyor. Döviz piyasaları döviz talep edenlerle döviz arz edenlerin bulunduğu piyasalardır. Günlük hayatta kullanılan döviz kuruna nominal döviz kuru, yabancı ülkelerde üretilen ürünlerin yurtiçinde üretilen ürünlerin cinsinden fiyatına ise reel döviz kuru denir.

Küreselleşmenin etkisiyle beraber ekonomilerin birbiriyle bağımlılığı da giderrek artmıştır. Dışa açık ekonomilerde zorunlu olarak kullanılan dövizin dış dengeyle yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Dış denge, ödemeler dengesi gibi uluslararası rekabet gücünü etkileyen faktörlerden biri olan döviz kuru, ülkeler tarafından üzerinde politika oluşturan bir mevzu haline gelmektedir. Bunun için ülkeler farklı döviz kuru sistemlerini benimsemişler ve her sistemin kendine özgü avantajları ve dezavantajları mevcuttur. Her ülke bulunduğu ekonomik durumuna bağlı olarak uygun döviz kuru sistemini benimser.

Türkiye'de tarihsel sürecin içinde, farklı zaman dilimlerinde farklı döviz kuru sistemleri dış ticaret dengesini sağlamak amacı uygulanmıştır. Türkiye'de dış ticaret dengesini sağlamak amacı kur ayarlaması tek başına bir döviz kuru politika aracı olamaz. Çünkü dış ticaret sadece döviz kuru politikaların etkisinde kalmayıp faiz oranları, sermaye girişi, vergi mekanizması, enflasyon, üretim düzeyi, maliyetler ve daha bir çok unsurdan etkilenebilmektedir

Türkiye'de zaman içinde farklı döviz kuru politikaları yürütülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında 1980 yılına kadar sabit döviz kuru sistemi benimsenmiş ve dış ticaret dengeyi sağlamıştır hatta fazla bile vermiştir. 24 Ocak 1980 tarihi itibarıyla Türkiye dış ticaretinin serbestleşmesiyle birlikte döviz kuru, piyasalar tarafından belirlenmiş ve bu tarihten sonra dış ticaret dengesi giderek bozulmuştur. 1980 yılından sonra hiçbir dönemde ihracat, ithalatı karşılamamıştır. Bu da Türkiye'

de reel döviz kuru ile dış ticaret hacmi arasındaki ilişkinin incelemesinin gerekli olduğunu göstermektedir.

Yapılan bu çalışmada 2003-2016 yılları arasında aylık veriler kullanarak reel efektif döviz kuru ile dış ticaret hacmi arasında nedensellik ilişkisi araştırılmıştır.

Öncelikle, ADF ve pp ve KPSS birim kök testlerini serilerin durağan olup olmadıklarını karar vermek amacı uyguladık. Yapılan analiz sonunda her iki serinin düzey derecede durağan olmayıp, birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri gözlemlenmiştir.

Değişkenlerin birinci farklarında durağan olması durumu Var analizi ile beraber eşbütünleşme analizinin yapılmasına olanak sağlamaktadır. Tahminlerin doğru bir biçimde yapılabilmesi amacı öncelikle gecikme uzunlukları belirlenmiştir.

değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki olup olmadığını sınamak amacıyla Johansen eşbütünleşme testine başvurulmuştur. Koentegrasyon testinde iz statistiği değerleri ve maksimum özdeğer istatistiği sonuçları bakıldığında toplam üç eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır. Dolayısıyla söz konusu dönemde reel döviz kuru ile dış ticaret hacmi arasında uzun bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz.

Uzun dönemde birlikte hareket ettikleri testpit edilen iki değişkenin kısa dönemli ilişkilerini belirlemek amacı hata düzeltme modeli uygulanmıştır ve sonuca göre hata teriminin katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu yani kısa dönemdeki sapmaların ortadan kalkacağını ve seriler belli bir dönem sonra tekrar uzun dönemde denge değerine yaklaşacağını göstermektedir.

Bir sonraki aşamada Wald Testi'ne dayalı kısa ve uzun dönem nedensellik testi uygulanmıştır ve sonuçlara göre dış ticaret hacminden, reel döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı görülmektedir.

Bu durum dış ticaretinin sadece döviz kurunda meydana gelen değişimler ile açıklanamayacağını ve elde eden sonucun döviz kuru dışında farklı faktörlerden etkilenebileceğini göstermektedir. Sonuç olarak Türkiye'de dış ticaret hacmine reel döviz kuru dışında hangi faktörlerin etkilendiği ile ilgili başka araştırmaların yapılmasına öncülük edilebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğu, S. K.:** “Türkiye’de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S.2, Cilt: 14, 2012, S.189-208.
- Aktan, Okan H. ve Tercan, Baysan:** “Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu, Liberasyon, Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar”, ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 1985, S. 64.
- aktaş, Cengiz:** “Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Var Tekniğiyle Analizi”, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:6, Sayı:11, 2010,S.123-140
- Alex O. Williams:** International Trade and Investments: A managerial Approach, John Wiley and Sons, Toronto, 1982, s.212.
- Alptekin, Volkan:** “Türkiye’de Dış Ticaret – Reel Döviz Kuru İlişkisi: Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi Yardımıyla Sınanması”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 2Sayı: 2, 2009, S. 132 – 149.
- Altıntaş, Halil ; Cetin, Rahmi ve Öz Bülent:** The Impact of Exchange Rate Volatility on Turkish Exports: 1993-2009, The South East European Journal of Economics and Business, Cilt: 6, 2011, S.67-77, (Çevrimiçi), <http://www.degruyter.com/view/j/jeb.2011.6.issue-2/v10033-011-0017-8/v10033-011-0017-8.xml>, Haz 12.
- Andrew K. Role** “ Is There A J-Curve? ”, Journal of Monetary Economics, Cilt: 24,

ve Janet L. Yellen: Sayı: 1, USA, S. 53-68.

Araştırma Genel

Müdürlüğü No:9803, Ankara,1998, S. 21.

Tartışma Tebliğ:

Arize, C. Cointegration Test of A Long-Run Relation Between The Real
Augustine: Effective Exchange Rate and The Trade Balance., International
Economic Journal, Cilt: 8, Sayı: 3, 1994, S. 1-9.

Aziz, Nusrate: "The Role of Exchange Rate in Trade Balance: Empirics from
Bangladesh.", (Çevrimiçi)
<http://www.soegw.org/files/program/99- Aziz.pdf>, 2008, Erişim
Tarihi: 05.07.2017.

Barışık, S. ve "Türkiye’de döviz kuru rejimi, konvertibilete, ihracat-ithalat
Demircioğlu, E.: ilişkisi (1980-2001)", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2,
Sayı:3, 2006, S.74.

Barışık, Salih: “Para Kurulu Sistemi, Üstünlükleri ve Zayıf Yönleri”, Gazi
Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı: 2, 2001, ss. 51-68.

Barışık, salih ve “Türkiye’de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilete, İhracat-İthalat
Demircioğlu, İlişkisi (1980-2001)”, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal
Elmas: Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, 2006, S. 71-84.

Bayrakdar, Seda: 1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Türk Dış Ticareti
Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007, S.8.

Beckett, Sean ve “Has Financial Market Volatility Increased?. Economic Review?”,
Sellon, Gordon Economic Review Federal Reserve Bank of Kansas, Cilt:1989,

- H.:** Sayı:6, S.17-30.
- Bollerslev , T.:** Generalized autoregressive conditional heteroscedasticity.Journal of Econometrics, 31. 1986, S. 309.
- Bollerslev,Tim ;
Chou Ray Y. ve
Kroner, Kenneth
F.:** ARCH Modelling in Finance: A review of the Theory and Empirical Evidence, Journal of Econometrics 52, 1992, s.8.
- Borsa Terimleri
Sözlüğü:** (Çevrimiçi) <http://www.vborsa.com/borsa-terimleri-sozlugu>, 13 Haz 2017.
- Briggs, Peter:** Foreign Currency Exposure Management, London Butterworths Inc., 1987, S.6.
- C. Arslan:** Döviz kuru riski ve yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2005, S.49.
- Çağlar, Ünal:** Döviz Kurları Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar, Alfa Yayınevi, 2003,S.76.
- Can, Usta ve Sivri,
Uğur:** “Reel Döviz Kuru, İhracat Ve İthalat Arasındaki İlişki”, Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 4, 2001, S.1-9.
- Çapan, İ. Z.:** Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:1980 Sonrası Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Manisa, 2009, S.32.
- Çelebi, Esat:** Türkiye’de devalüasyon uygulamaları (1923 - 2000). Doğuş Üniversitesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, 2011, S.55-66.

- Çelebi, Işın:** Dışa Açık Büyüme ve Türkiye, E Yayınevi, İstanbul, 2001, S.78-96.
- Charemza, Wojciech W., ve Deadman, D. F:** New Directions in Econometric Practice: General to Specific Modelling, Cointegration, and Vector Autoregression, Edward Elgar Pub, 1993, S.118.
- ciğerlioğlu, Oğuz:** Reel Döviz Kuru, İhracat Ve İthalat Arasındaki İlişki, Türkiye Örneği, 1982-2005, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Çil Yavuz, Nilgun; Güriş Burak , Kıran, Burcu:** “Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesine Etkisi: Türkiye İçin Marshall-Lerner Koşulunun Testi”, İktisat İşletme ve Finans, Cilt: 25, Sayı: 2872010, S.69-90.
- Çınar, Mehmet ve Sevüktekin, Mustafa:** Ekonometrik Zaman serileri Analizi, Dora Yayıncılık, 2014.
- Copeland, L. S.** Exchange Rates and International Finance, England, Adisson-wesley, 1995, S.9.
- Darnell, Adrin C.:** A Dictionary of econometrics, England, Edward Elgar Publishing, 1994, S.386.
- Demir, Nazmi ve kula Mehmet:** “Türkiye Ekonomisinin Sektörler Arası Bağlantılarında İhracat-İthalat İlişkileri”, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikalar, Cilt 3, Sayı 1, 2008, S. 85-116.
- Dickey David A. ve Fuller, Wayne A.:** "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root", Journal of the American Statistical Association, Cilt:74, Sayı:366,1979, S. 427-431

- Dikmen, Nedim** Ekonometriye Giriş, Temel Kavramlar ve Uygulamalar, Ankara, Legal Kitapevi, S.319.
- Dinler, Z.** İktisat, Ekin Kitabevi, Bursa, 2007, S.240.
- Domowitz, Ian ve Hakkio Craig S.:** Conditional variance and the risk premium in the foreign exchange market, Journal Of International Economics, Cilt:19, Sayı: 1-2, 1985, S. 47-66.
- DPT 1963:** Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), (Çevrimiçi)
<http://eku-tup.dpt.gov.tr/plan1.pdf>.
- DPT 1968:** İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968 -1972, Ankara, DPT Yayınları.
- DPT 2008:** Temel Ekonomik Göstergeler (çevrimiçi)
<http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal>.
- DPT raporu:** TC Kalkınma Bakanlığı Beş Yıllık Kalkınma Planları, (Çevrimiçi)
<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGost erim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC25320C1CC3C485FB70C9008EBE56E898F05146F027CA65EC>
- DPT 2006:** Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013, Ankara, DPT yayınları, 2006, S.16.
- DTM 2011:**
- Duasa, Jarita:** “Exchange Rate Shock on Malaysian Prices of Imports and Exports: An Empirical Analysis”, Journal of Economic Cooperation and Development, Cilt: 30, Sayı: 3, 2009, S.99-114.
- Düğer, İ. ve** İktisada Giriş, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2007, S.347.

Dulupçu, M.:

Duman, Mehmet ve Karamustafa Osman: “Kur Riski Türleri ve Türk Firmaları Açısından Önemine İlişkin Bir Saha Araştırması”, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Mart 1996, S.26.

Edward, Sebastian ve Savastano, Miguel A.: "Exchange Rates in Emerging Economies: What Do We Know? What Do We Need to Know?", National Bureau of Economic Research, sayı: 7228,1999.

Edwards, Sebastian ve savastano, Miguel A.: "Exchange Rates in Emerging Economies: What Do We Know? What Do We Need to Know?", National Bureau of Economic Research, Cilt:7228, September 1998, S.65-71.

Enders, Walter: Applied Econometric Time Series, New York, Wiley, 1995, S.356.

Engle, R. F.: "Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation", Econometrica, Cilt: 50, Sayı:4, 1982, S.987-1007.

Engle, Robert ve Granger, Clive: Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, And Testing, Econometric Society, Cilt:55, Sayı:2, 1987,S. 251-276.

Erdal, A. ve Dilek, Ö.: “Kamu Müdahaleciliğinin Yeni Evresi ve Planlı Ekonomi: 1960-1980 Dönemi”, (Ed.) Dikkaya, M., Özyakışır, D., Üzümcü, A., vd. Yeldan, E., Türkiye’nin Ekonomi- Politigi: 1923-2007 içinde, Orion Kitabevi, Ankara, 2008, ss.123-138.

Erdem, S.: Avrupa Birliğinde DevletYardımları ve Türkiye’ye Uyumu, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Ülkeleri Ekonomik Araştırmalar

Merkezi Yayını, Antalya, 2004.

- Eroğlu, Ö.:** Türkiye Ekonomisi, Bilim Kitabevi, 1. Basım, Isparta, 2002, S.323.
- Ertek, T.:** Temel Ekonomi, Beta Yayınları, İstanbul, S.414.
- Ertürk, Emin:** Uluslararası İktisat, Alfa Yayıncılık, 2001, S.108.
- Fatmanur Çubukçu; Naycı Özgür; Akpınar Şeyma ve Akyıldız Ahmet:** “Yerel ve Global Krizlerin Dış Ticaretimiz Üzerine Etkileri: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, (Tebliğ, Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu, Düzce, Ekim 2010, S.13.
- Gökçe, A.:** Zaman Serilerinde Koşullu Değişen Varyanslılık Yapısı: ARCH Modelleri – Döviz ve Sermaye Piyasalarına Bir Uygulama, Doktora tezi, Ankara, 1998, S.5-80.
- Gökçe, A.:** "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Getirilerindeki Volatilitenin ARCH teknikleri ile Ölçülmesi.", Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, 2001, S.1-24.
- Gökçe, A.:** İMKB'de Fiyat-Hacim İlişkisi: Granger Nedensellik Testi, İktisat, İşletme ve Finans, 2002, Cilt: 4, Sayı: 3, S.46.
- Goktaş Yılmaz, Özlem:** Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi, Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı: 2, 2005, S.11-29.
- Granger, C. W. J.:** Developments In The Study Of Cointegrated Economic Variables, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Cilt: 48, Sayı: 3, 1986, 213-228.

- Granger, Clive:** Some recent Development In A Concept Of Causality, Journal Of Econometrics, Cilt: 39, Sayı 1-2, 1988, S.199-211.
- Gujarati, D. N.:** Temel Ekonometri, Çev. Ümit genesen, Gülay Günlük genesen, İstanbul: Literatür Yayınları, 1999, S.356-357.
- Gujarati,** Basic econometrics, Boston, McGraw-Hill, 2009, S.620.
Damodar ve Poter
N. Dawn C.:
- Gül, Ekrem ve** “Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki
Ekinci Aykut: Nedensellik İlişkisi: 1990 – 2006”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 16, 2006, S. 165-190.
- Gül, Ekrem ve** “The Causal Relationship Between Exchange Rates and Inflation
Ekinci, Aykut: in Turkey: 1984-2003”, Anadolu University Journal of Social Sciences, Cilt: 6, Sayı: 1, 2006, S.91-106.
- Güloğlu, B. ve** Türkiye’de Döviz Kuru Oynaklığının Swarch Yöntemi İle
Akman, A.: Analizil, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt:44, Sayı:512, 2007, S. 45.
- Gür, Timur Han** “Döviz kuru volatilitesi modelleri: Türkiye uygulaması”, Ankara,
Hasan Murat İktisat İşletme ve Finans, Cilt: 27, Sayı: 310, 2012. , S.48.
Ertuğrul:
- Güvenek, A. ;** “Enflasyon ve Dolaylı Vergilerden Elde Edilen Gelirler
Alptekin V. ve Arasındaki İlişkinin Var Yöntemi İle Analizi”, Kamu-İş Dergisi,
Çetinkaya, M.: Cilt: 11, S.3, 2010, S. 1-28.
- Hacıhasanoğlu,** Menkul Kıymetler Piyasalarında Volatilitenin Modellenmesi:
Erk: İMKB İçin Bir Deneme, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu

Yayınları, Cilt: 139, 2003, S.35-46.

- Hakkio, Craig S.:** “Exchange Rate Volatility and Federal Reserve Policy, Financial Market Volatility and the Economy”, Economic Review Federal, Reserve Bank of Cansas City, Cilt:1984, Sayı:6, S.18-34.
- Hatipoğlu, Zeyyat ve Aysan, Mustafa:** Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı, İstanbul, Beta, 1994, S.51.
- Hellerstein, Walter ve McLure, Charles E.:** “The European Commission's Report on Company Income Taxation: What the EU Can Learn from the Experience of the US States”, International Tax and Public Finance, Cilt:11, Sayı:2, 2004, S.199-220.
- Hooper, Peter ve Kohlhausen, Steven W.:** “The effect of exchange rate uncertainty on the prices and volume of international trade”, Journal of International Economics, November, Cilt:8, Sayı:4, 1978 S. 483-511.
- Hull, J.** Options, futures, and other derivatives, Upper Saddle River, N.J: Pearson/Prentice Hall, 2009, S.473.
- Hürriyet Gazetesi:** ‘Dış Ticaret Açığında Rusya-Çin-İran Üçgeni’, (Çevrimiçi) www.hurriyetgazetesi.com.tr, 2007.
- Hwang, H ve Lee, J.:** “Exchange Rate Volatility and Trade Flows of the U.K. in 1990’s, International Area Studies Review”, Hankuk University of Foreign Studies, Cilt: 8, Sayı: 1, 2005, S. 173-182
- Johansen, Soren ve Juselius Katarina :** Maximum Likelihood Estimation and Inference On Cointegration with Applications to the Demand for Money, Oxford Bulletin of Economics & Statistics, Cilt:52, Sayı:2, 1990, S.169-210.

- John, Holland:** International Financial Management, Blackwell Pub. Cambridge, 1993, S.129.
- Johnston, J.** Econometric Methods, McGraw Hill Companies, 1997, S.244-286.
- Dinardo, j.:**
- Kaçmaz, Ersoy:** Türkiye’de Dış Ticaret İşlemlerinde Uygulanan Finansman Teknikleri ve Lojistik Sektörüne Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, S.6.
- Kanalıcı Akay, Hülya ve Nargeleçekenler, Mehmet:** Finansal Piyasa Volatilitesi ve Ekonomi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:61, Sayı:4, 2006, s.5-36, (Çevrimiçi) https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-540-71297-8_1.
- Kansu, Aydan:** Döviz kuru sistemleri, döviz krizleri: Türkiye 1994 ve 2001 krizleri, İstanbul, Derin Yayınları, 2004, S.221-233.
- Kara, Meryem:** E- Dış Ticarete Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma: Gıda Sektörü Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul,2012, S.34.
- Karabıçak, Mevlüt:** Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt:5, Sayı:2, 2003, S.49-65.
- karabıyık,Lale ve anbar, Adem:** Volatilite ve varyans swapları, Uludağ üniversitesi İ. İ. B. F, S.62.
- karagöz, Murat ve Doğan, Çetin:** “Döviz Kuru Dış Ticaretİlişkisi: Türkiye Örneği", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, S.219-228.
- Karakayalı,** Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi, Gulec Matbaası, izmir,

- Huseyin:** 2003, S.436.
- Karataş, Muhammed:** “1990 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Para Programları”, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:3, Sayı:4, Balıkesir, 2000, S.143-144.
- Karluk, Rıdvan S.:** Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi' nde Yapısal Dönüşüm, İstanbul, Beta Yayınları, 2009, S.24.
- Karluk, Rıdvan S.:** Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika, Beta Basım, İstanbul, 2003, S.167.
- Karluk, Rıdvan S.:** Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi' nde Yapısal Dönüşüm, 2014, Beta Basım Yayın, S.71.
- Kaya, A.:** 1980 Sonrası Dış Ticaretteki Gelişmeler ve Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği, , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Sakarya, 2008, S.36.
- Kazgan, G.:** Ekonomide Dışa Açık Büyüme, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1985, 1.B
- Kenen, Peter ve Rodrik, Dani:** “Measuring and Analyzing the Effects of Short-term Volatility in Real Exchange Rates”, The Review of Economics and Statistics, 1986, Cilt: 68, Sayı: 2, S.311-15.
- Kepenek, Y. Ve Yentürk, y.:** Türkiye ekonomisi, Remzi Kitap Evi, S.332.
- Kepenek, Yakup:** Türkiye Ekonomisi, 17.Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005.
- Kıpıcı, A. ve Kesriyeli, M.:** Reel Döviz Kuru Tanımları ve Hesaplama Yöntemleri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası – Piyasalar Genel Müdürlüğü,

Sayı:97, Cilt:1,1997.

- Kızılsu, S. S.;** Bazı Makro Ekonomik Zaman Dizilerinde Değişen Varyanslılığın
Aksoy, S. ve İncelemesi , Gazi Üniversitesi, İİBF Dergisi, S.1-18.
Kasap, R.:
- Kızıltan , Alaattin** ”Türkiye’de Reel Döviz Kuru Değişmelerin İhracat Ve İthalata
ve Ciğerlioğlu, Etkisi”, Ekev Akademi Dergisi, Sayı:36, 2008.
Oğuz:
- Koçak, S.:** Döviz Kurundaki Değişikliklerin Ekonomik Etkileri Yüksek
Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, 2006, S.19.
- Köse, Nezir ; Ay,** "Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi: Türkiye Örneği (1995 –
Ahmet ve Topallı, 2008)", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Nilgün D.: Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, 2008, S.25 – 45.
- Krueger, Anne O.:** “Exchange-Rate Determination Cambridge”, Cambridge
University Press, Cilt:17, sayı:1-2, S.187-188.
- Küçüköğlu,** Kalkınma Planlarında Vergi Politikaları Hedefler
Mahmut: Gerçekleşmeler,1963-2016, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi,
Cilt:6, Sayı:12, S.183-210.
- Kundak, S.:** Türkiye’de İmalat Sanayinin İthalata Bağımlılığının Analizi,
Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Afyon, 2015, S.76.
- Kurt, Gökhan:** 2001 Ekonomik Kriz Sonrasında Türk Dış Ticaretinin
İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Bilecik, 2011, S.17.

- Kutlar, Aziz:** Ekonometrik Zaman Serileri Teori ve Uygulama, Ankara, Gazi Kitap evi, 2000, S.12-13.
- Kwiatkowski, Denis ; Phillips Peter C. B. ; Schmidt Peter ve Shin, Yongcheol:** "Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have a Unit Root?", Journal of Econometrics, Sayı: 54, 1992, S. 159-178.
- Laurent, S. ve Peters, J. P.:** A Tutorial for GARCH 2.3 a Complete Ox Package for Estimating and Forecasting ARCH Models, 2002, (Çevrimiçi) http://www.kpiontek.ue.wroc.pl/Garch23_Tutorial.pdf.
- Lee, K.S.ve Saucier, P.:** "Exchange Rate Instability And Trade Integration: The Case Of Asia", 5th International Conference Of International Trade And Logistics Corporate Strategies And The Global Economy, Conference Paper (Le Havre), 2005, S.28-29.
- Liew Khim-Sen; Lim Kian-Ping ve Hussain Huzaimi:** Exchange Rate and Trade Balance Relationship: The Experience of Asean Countries , 2003, International Trade, 0307003, Econ WPA.
- Mazıbaşı, Murat:** "Operasyonel Riske Basel Yaklaşımı Üç Yapısal Blok Çerçevesinde Bir Değerlendirme", BDDK Araştırma Raporları, 2005, S.33.
- Mckenzie M.:** "The Impact Of Exchange Rate Volatility On International trade Flows, Journal Of Economic Surveys", Cilt:13, Sayı:1, 1999 , S. 71-105.
- Michael Mussa, Ed. MacDonald,** "Emprical Regularities in the Behaviour of Exchange Rates and Theories of the Foreign Exchange Market", Exchange Rate

- Ronald ve Taylor, Mark P.:** Economics, Cilt: I, , Cambridge: Edward – Elgar Publishing, 1992, S.91-92.
- Milliyet Gazetesi:** Cümhuriyet Tarihine damgasını vuran krizler, sayı:6438, 13 nisan 2010.
- Narayan, Paresh Kumar ve Narayan, Seema:** Modelling Oil Price Volatility , Energy Policy, Cilt:35, Sayı:12, 2007, S.6549-6553.
- Ng, Yuen-Ling ; Har Wai-Mun ve Tan Geoi-Mei:** “Real Exchange Rate and Trade Balance Relationship: An Empirical Study on Malaysia”, International Journal of Business and Management, Cilt:3, Sayı:8, 2008, S. 130 – 137.
- O. D Sweidan:** “The Effect Of Exchange Rate On Exports And Imports: The Case Of Jordan”, The International Trade Journal, Cilt:27, Sayı:2, 2013, S. 156-172.
- Oksay, Suna.:** Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları: Türkiye (1923-2000), İstanbul, Beta Basım, 2001, S.29.
- Öney, Erden:** Uluslararası Para Sistemi, AÜ SBF Yayınları ,Ankara, 1980, S.104.
- Ortaç, Serhan:** Dış Ticaret İşlemleri, Muhasebe Uygulamaları ve Uygulamaların Muhasebeleştirme Standartları Karşısındaki Durumu, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, S.5.
- Özçam, Mustafa:** Uluslararası Para Fonu (Imf) Ve Türkiye, Sermaye Piyasası Araştırma Raporu, (Çevrimiçi)
[Http://Www.SpK.Gov.Tr/Siteapps/Yayin/Yayingoster/945](http://Www.SpK.Gov.Tr/Siteapps/Yayin/Yayingoster/945).
- Ozcan H. Avni:** “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelismeler”, Dış Ticaret Dergisi,<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/dn>

bgdistic.htm.

- Özcan, H. A.:** “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, (Çevrimiçi)<http://web.sakarya.edu.tr/~kaymakci/makale/dundenbugune.pdf>, 1998, S.1-19.
- Özdemir, A. K. ,** Alternatif döviz kuru sistemleri, TCMB Araştırma Genel
Şahinbeyoğlu, G.: Müdürlüğü, Tartışma tebliği, 2000, Ankara, S.1-10.
- Özden, Ünal H.:** “İMKB Bileşik 100 Endeksi Getiri Volatilitésinin Analizi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 13, 2008, S.340-342.
- Özer, M. ve** "Türkiye Finansal Piyasalarında Oynaklıkların ARCH Modelleri
Türkyılmaz, S.: İle Analizi." Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Sayı:1593, 2004, S.5.
- Öztürk İlhan ve** The Effects of Exchange Rate Volatility on the Turkish Export:
Acaravcı, Ali: An Empirical Investigation, Review of Social, Economic and Business Studies, Cilt: 2, Sayı: 3, 2003,S.197-206.
- Öztürk, İlhan:** “Exchange Rate Volatility and Trade: A Literature Survey”, International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies, Cilt:3, Sayı:1, 2006, S.85-102.
- Öztürk, S. ve** “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal
Özyakışır, D.: Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi”, Mevzuat Dergisi, Sayı: 94, 2005, s.1-20.
- Özyurt, Hasan:** Atatürk Dönemi, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938). Sosyoloji Konferansları, Cilt:0 Sayı:19, 2011, S.119-148,

(Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/iusoskon/issue/9540/119154>.

Parasız, İlker: Para Banka ve Finansal Piyasalar, , Bursa, Ezgi Kitabevi yayınları, 2009.

Paya, M.: Para Teorisi ve Para Politikası, Filiz Kitabevi, İstanbul, S.129.

Peker, Osman: “Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Kısa ve Uzun Dönem Etkilerinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Örneği”, 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, Malatya, 24 – 25 Mayıs 2007.

Poon, S. H. ve Granger, C. W. J.: Forecasting Volatility in Financial Markets: a Review, Journal of Economic Literature", Cilt: 41, Sayı: 2, S.478.

Ramirez, Octavio ve Fadiga, Mohamadou L.: Forecasting Agriculture Commodity Prices With Asymmetric-Error GARCH Models , Journal of Agriculture and Resource Economics, Cilt: 28, Sayı:1, 2003.

Rich, Robert ve Tracy, Joseph: The Relationships Among Expected Inflation, Disagreement, And Uncertainty: Evidence From Matched Point And Density Forecasts., The Review of Economics and Statistics, Cilt: 92, Sayı: 1, 2010, S. 200-207.

Robert E. Hall ve Taylor, B. John: Maroecnomics,Norton International Student Edition,1992,S.348.

Rodriguez Rita M. ve Carter E. Eugene: International Financial Management, Prentice Hall Inc., 1984, S.150-151.

Ruge-Murcia, Francisco J.: Does the Barro–Gordon model explain the behavior of US inflation? A reexamination of the empirical evidence, Journal of monetary economics, 2003, S. 1375-1390.

- Şahinöz, Ahmet T.:** Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz, Ankara, İmaj Yayınevi, 2001, s.310.
- Sarı, Aydın:** Döviz Kuru Oynaklığının İthalata Etkileri; Türkiye Örneği., İ. Ü. İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, S.31-44.
- Savaş, Vural Fuat:** İktisadın Tarihi, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1994, S.286.
- Savastano, Edwards:** Exchange Rates in Emerging Economies, S.52-61.
- Sengupta, J. K.:** Modelling Exchange Rate Volatilityl, Department of Economics, UCSB Departmental Working Papers, 2002, S.1-27.
- Sengupta, Jati K. ve Sfeir, Raymond E.:** “Modelling Exchange Rate Volatility”, California, 2002, (Çevrimiçi), <https://escholarship.org/uc/item/6kj5q7m5>, 12 Haz 2017.
- Serin, Vildan:** İktisat Politikası Seçme Konular Para Politikası Maliye Politikası, alfa yayinevi, 1998, S.1.
- Seyidoğlu , H.:** Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 15. Baskı, 2003, S.49.
- Seyidoğlu , H.:** Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 1999, S.136.
- Seyidoğlu, H.:** Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, No:11, İstanbul, 1996, S.165.

- Seyidoğlu, H.:** Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama, Güzem Yayınları, İstanbul, 1998, S.117.
- Seyidoğlu, H.:** Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2007, S,359.
- Seyidoğlu, H.:** Uluslararası İktisat,Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2001, S.23.
- Seyitoğlu, H.:** Uluslararası İktisat, İstanbul: Kurtiş Matbaası, 2003, S. 614.
- Sezgin, Şennur:** “Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi”, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 22, 2009, S. 183.
- Shirvani, Hassan, Barry Wilbratte:** The Relationship Between The Real Exchange Rate and The Trade Balance: An Empirical Reassessment., International Economic Journal, Cilt: 11, Sayı:1, 1997, S. 39 – 50.
- Shuai, Yin:** “Causes of Financial Difficulties in counties and Township and Countermeasures”, Chines Finance, 1, 2002, S.54.
- Şimşek, Muammer ve Kadılar, Cem:** “Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye’nin İthalatına Uzun Dönemli Etkisi”, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Cilt:21, Sayı:240, S.122-130.
- Somuncuoğlu, Server:** “Mühim Bir Mesele: Ticaret Politikamız”, İktisadi yürüyüş, Cilt:2, Sayı:20, 1940, S.6.
- Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük:** Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, S.205.

- Sungur, Onur:** 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma Ve Dış Ticarete Gelişmeler. Toplum Ve Demokrasi Dergisi, Cilt:9, Sayı:19, 2015, S.243-270.
- T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı:** 9. Kalkınma Planı, ISBN 975 – 19 – 3995-1, “Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Ankara, 2007, s. 14.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı:** üçüncü Kalkınma Planı 1973-1977, ,(Çevrimiçi) www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf
- Taksöz Gür Ekin:** Kredi Kanalıının Etkin Çalışması Ve Türkiye Uygulaması, TCMB Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, 2003, S.59.
- Tarı, Recep ve Yıldırım, Durmuş Çağrı:** “Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama” , Yönetim ve Ekonomi, 2009, Cilt: 16, sayı: 2, S. 95-105.
- Tarı, Recep:** Ekonometri, Kocaeli, Umuttepe yayınları, 2014, S.400.
- Tari, Recep ve Yıldırım Durmuş Çağrı:** “Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama”, Celal Bayar Üniversitesi I.I.B.F., Cilt: 16 Sayı: 2, 2009.
- Tarı, Recep:** Ekonometri Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1999, S.370.
- Taylor, J. W., Buizza, R.:** Using Weather Ensemble predictions in electricity demand forecasting.", International Journal of Forcasting, Cilt: 19, Sayı: 1, S.57-70.

- TCMB 2004** Internet Veri Dağıtım Sistemi, (Çevrimiçi) , <http://www.tcmb.gov.tr> , Ankara, 2004, S. 1.
- TCMB 2002:** İnternet Veri Dağıtım sistemi (Çevrimiçi)
www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/8f77ec1b-a2a1-4bc4.../YR2002.pdf?, Erişim Tarihi: 15.09.2016.
- TCMB yayınları:** Yontemsel Açıklama, (çevrimiçi)
www.tcmb.com/yeni/evds/yayin/reel_efktf.pdf.
- TCMB 1996:** Yıllık Rapor 1996, Ankara, S.24.
- TCMB,Yıllık Raporu:** Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası Ankara, 1999, S.1.
- Terasvirta- andersen,T. ; Davis, T. G. ve Kreiss R. A.:** An Introduction to Univariate GARCH Models, Handbook of Financial Time Series,,2009, S.17-42.
- Terzi, Harun ve Zengin, Ahmet:** ”Türkiye’de Kur Politikası, İthalat, İhracat Ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisinin Ekonometrik Analizi”, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1-2, 1995, S.247-266.
- Tesbi, Mehmet Ali:** Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Bu Yana Dış Ticaret Poltikalarımızın Ve Dış Ticaretimizin Gelişimi (Çevrimiçi) <https://www.tarim.gen.tr>
- Tokgöz, Erdinç:** Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997),Ankara: İmaj Yayınevi. 1997, S. 21-22.
- Tokgöz, Erdinç:** Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997),Ankara: İmaj Yayınevi. 1997, S. 21-22.

- TÜİK 1996:** Dış Ticaret İstatistikleri 1994 Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, Ankara, 1996.
- TÜİK 1990:** 1980-1990 yıllarına ait istatistik veriler, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr
- TÜİK 2014:** İnternet Haber Bülteni, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16078>.
- TÜİK 2017:** Yıllara Göre Dış Ticaret (çevrimiçi) www.tuik.gov.tr
- TÜİK İnternet Haber Bülteni:** (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=1607>
- TÜİK:** istatistik veriler (1990-1993) , www.tuik.gov.tr
- TÜİK** istatistik veriler Türkiye İstatistik kurumu veri tabanı, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr.
- Unay, C.:** Makro Ekonomi, Bursa: VİPAŞ A.Ş. Yayınları, 1999, S.205.
- Ünsal, E.:** Makro İktisada Giriş, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, S.212.
- Wang Zhe:** Reel effect of exchange rate in rmb and trade surplus in china, canadian social science, Cilt: 3, Sayı: 5, S.91-96.
- Yamak, Rahmi, Korkmaz, Abdurrahman:** “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı:2, 2005, S.11-29.
- Yanar, R.:** Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Rejimi Tercihi ve Makroekonomik Performans. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, S.34.

- Yeldan, Erinç:** Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, S. 58.
- Yıldırım, Ertuğrul ” İthalat-İhracat-Döviz Kuru Bağımlılığı: Bootstrap İle
veKesikoğlu,
Ferdî:** Düzeltilmiş Nedensellik Testi uygulaması, Ege Akademik Bakış, Cilt: 12, Sayı: 2, 2012, S.137-148.
- Yıldırım, Oğuz:** “Kura Dayalı İstikrar Politikası” , TC Başbakanlık Hazine Mustesarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Mudurluğu, Ankara, 2003, S. 98.
- Yıldız, Rifat:** Dış Ticarete Kur Riskine Karşı Korunma Araçları, Türktrade Yayınları, Ankara, 1988a, S.12.
- Yılmaz, Ömer ve
Kaya, Vedat:** İhracat, İthalat Ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Bir Var Modeli, İktisat İşletme Ve Finans, Cilt: 22, Sayı:250, 2007, S.69-84.
- Zengin, Ahmat:** Reel Döviz Kuru Hareketleri Ve Dış Ticaret Fiyatları Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular, C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt= 2, Sayı=2, 2001, S.27-41.